

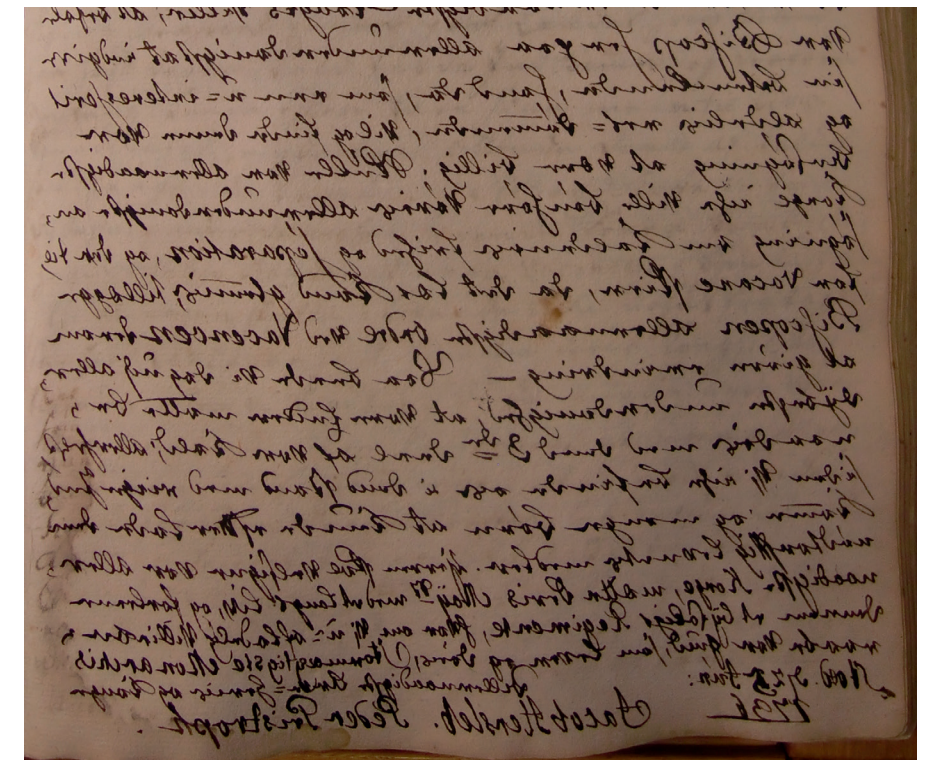
Per-Olav Broback Rasch

«En Levning af Pavedømmet»

En undersøkelse av kannikgjeld som avlønning ved domkapitlet i Trondheim 1537-1740

Masteroppgave i historie

Trondheim, våren 2014

«En Levning af Pavedømmet»

En undersøkelse av kannikgjeld som avlønning ved domkapitlet i

Trondheim 1537-1740

Per-Olav Broback Rasch

Masteroppgave i historie

Institutt for historiske studier

NTNU

Trondheim våren 2014

Omslagsfoto: klagebrev fra vikarprester i 1736

Original ved SAT: biskopen i Trondheim, kopibok 1a 1731-1740: 163b

Foto: Per-Olav Broback Rasch

Forord

Puh! Da var masteroppgaven endelig ferdig. Dette har vært en utfordrende og krevende periode, som uten tvil har satt sine spor. Arbeidet hadde ikke latt seg gjennomføre uten hjelp fra veileder Magne Njåstad, som har bidratt med gode innspill. Dette har spilt en avgjørende rolle under utviklingen av oppgaven, og spesielt i slutfasen av arbeidet var det viktig å få tilbakemelding på fremgangen.

Ved statsarkivet i Trondheim er det spesielt Elin Jacobsen og Finn Karlsen jeg vil takke for å ha vært tilgjengelig med å finne fram i kilder fra domkapitlets arkiv og hjulpet til med å sette meg inn i innholdet. Dette har vært til uvurderlig hjelp. Det samme gjelder også Tor Weiding ved Riksarkivet i Oslo. Han har bistått med å oppspore og forklare kildene som angikk domkapitlet, i tillegg til å legge til rette for besøket i Oslo. Else B. Rustad har gjennom hele prosessen bistått med å tyde skriften i dokumentene. Dette har spilt en stor rolle for å kunne forstå innholdet i dokumentene. Emil Eliasson har tegnet kartene over kannikgjeldene bakerst i oppgaven, et arbeid som er med på å gi en bedre oversikt over det geografiske omfanget kannikgjeld har representert. Korrekturlesing av arbeidet er det pappa og mamma som har stått for, og dette har den siste tiden vært helt avgjørende for å klare å ferdigstille oppgaven.

Jeg vil også takke mine medstudenter på lesesal 6383, Fredrik, Emil, Elisabeth, Lars og Rune F., som indirekte har gjort dette arbeidet til en artig opplevelse. Utover disse har også andre kommet med nyttige innspill og kommentarer på arbeidet. I sum er det alt dette som har gjort at oppgaven er slik den nå presenteres.

Per-Olav Broback Rasch

Trondheim 14. mai 2014

Forkortelser

DN	Diplomatarium Norvegicum
NHL	Norsk historisk leksikon
NK	Norske kongebrev
NRR	Norske Rigs-Registranter
RA	Riksarkivet i Oslo
SAT	Statsarkivet i Trondheim
WB	Wessel Bergs Kongelige Reskripter

Innholdsliste

1.0 Innledning	1
1.1 Problemstilling og avgrensning.....	1
1.2 Domkapitler fram mot reformasjonen.....	2
1.2.1 Domkapitlene i Europa.....	2
1.2.2 Domkapitlene i Norge.....	2
1.3 Reformasjonens innvirkning: Brudd og kontinuitet.....	4
1.3.1 Den økonomiske gevinsten.....	4
1.3.2 Kirkeadministrasjonen etter reformasjonen.....	5
1.4 Domkapitlene etter reformasjonen.....	6
1.4.1 Trondheim domkapitel.....	7
1.5 Avlønning etter reformasjonen.....	9
1.5.1 Embetsmenn.....	9
1.5.2 Domkapitlene i Norge.....	10
1.5.3 Trondheim domkapitel.....	11
1.6 Kilder.....	11
1.6.1 Kongebrev og korrespondanse.....	11
1.6.2 Fiskalt materiale.....	12
1.6.3 Domkapitlet i Trondheim.....	14
1.6.4 Biskopen i Trondheim.....	16
1.7 Oppbygging av oppgaven.....	16
1.7.1 Oppgavens kronologiske inndeling.....	16
1.7.2 Domkapitlet.....	17
1.7.3 Vikarprestene.....	17
1.7.4 Kongen.....	18
2.0 Perioden 1537–1625	19
2.1 Ressursene og aktørene.....	19
2.2 Domkapitlets interesser.....	20
2.2.1 Interne endringer.....	20
2.2.2 Kannikenes oppgaver.....	22
2.2.3 Ressurser.....	23
2.2.4 Oppsummering domkapitlets interesser.....	31
2.3 Vikarprestenes interesser.....	32
2.3.1 Fordeling av inntekt mellom prester.....	32
2.3.2 Prestene i kannikgjeldene.....	33
2.3.3 Økt konflikt med domkapitlet.....	36
2.3.4 Oppsummering vikarprestenes interesser.....	38
2.4 Kongens politikk.....	39
2.4.1 Kongen og domkapitlet.....	39
2.4.2 Reformatsen av 1589.....	40
2.4.3 Domkapitlet og kannikgjeldene.....	41
2.4.4 Avviklingen av erkediakonen.....	42
2.4.5 Oppsummering kongens politikk.....	42
2.5 Konklusjon kapittel 2.....	43
3.0 Perioden 1625 – 1666	45
3.1 Ressursene og aktørene.....	45

3.2 Domkapitlets interesser.....	45
3.2.1 Problemer med Tromsø kannikgjeld.....	46
3.2.2 Opprettelsen av Stod kannikgjeld.....	47
3.2.3 Klager på kannikgjeld i nord.....	48
3.2.4 Prostemøtet i 1643.....	49
3.2.5 Sekretær ved domkapitlet.....	50
3.2.6 Ressurser.....	51
3.2.7 Oppsummering domkapitlets interesser.....	58
3.3 Vikarprestenes interesser.....	58
3.3.1 Forholdene i kannikgjeldene.....	59
3.3.2 Sammenligning av vikarprestenes inntekter.....	65
3.3.3 Oppsummering vikarprestenes interesser.....	66
3.4 Kongens politikk.....	67
3.4.1 Biskopens økte innflytelse.....	67
3.4.2 Konsekvenser av krigene.....	68
3.4.3 Innføringen av eneveldet.....	69
3.4.4 Innsending av opplysninger.....	69
3.4.5 Oppsummering kongens politikk.....	70
3.5 Konklusjon kapittel 3.....	70
4.0 Perioden 1666 – 1740.....	73
4.1 Ressursene og aktørene.....	73
4.2 Domkapitlets interesser.....	73
4.2.1 Tapet av kallsretten.....	74
4.2.2 Problemer med Herøy kannikgjeld.....	75
4.2.3 Interne stridigheter.....	76
4.2.4 Omstrukturering av lektorembetet.....	77
4.2.5 Avvikling av Trondenes kannikgjeld.....	79
4.2.6 Krangel om Buksnes kannikgjeld.....	81
4.2.7 Avviklingen av ordningen med kannikgjeld.....	82
4.2.8 Ressurser.....	83
4.2.9 Oppsummering domkapitlets interesser.....	85
4.3 Vikarprestenes interesser.....	86
4.3.1 Vikarprestenes inntekter.....	87
4.3.2 Klage fra vikarprestene i Stod og Inderøy.....	87
4.3.3 Kannikenes erklæringer mot vikarprestene.....	89
4.3.4 Biskopens anbefaling.....	90
4.3.5 Oppsummering vikarprestenes interesser.....	91
4.4 Kongens politikk.....	91
4.4.1 Bedre betingelser for kapellanene.....	92
4.4.2 Kongebrevet av 1. april 1740 og deling av prestegjeld.....	93
4.4.3 Løsrivelse av kannikgjeldene.....	95
4.4.4 Oppsummering kongens politikk.....	96
4.5 Konklusjon kapittel 4.....	97
5.0 Konklusjon.....	99
Appendiks A: Utregning av verdi fra kannikgjeld og prebender.....	I
Appendiks B: Kart over kannikgjeld.....	V
Bibliografi.....	IX

1.0 Innledning

1.1 Problemstilling og avgrensning

Formålet med denne oppgaven er å undersøke kannikgjeld som økonomisk grunnlag for kannikene ved domkapitlet i Trondheim fra reformasjonen fram til ordningen ble avviklet i 1740. Kannikgjeld (landskyld og tiende) ble sammen med prebender (skyld av jordegods) gitt i lønn til kannikene for deres arbeid ved domkapitlet. Domkapitlet fikk en sterkt redusert funksjon i den lutherske kirkeordningen sammenlignet med tiden før reformasjonen. Hovedoppgavene deres etter reformasjonen ble å ha ansvar for katedralskolen og kapittelretten. Domkapitlets medlemmer kom likevel til å beholde kannikgjeldene som en del av sin avlønning fram til 1740. Arbeidsoppgavene som lå til domkapitlet vil ikke være en del av oppgaven.

Kongen tillot kannikgjeld og prebender som lønn til kannikene for deres arbeid ved domkapitlet etter reformasjonen. Slik var det også før reformasjonen. Denne form for avlønning viser hvordan kongen videreførte kirkens ressurser for å lønne sine geistlige embetsmenn i etterkant av reformasjonen. Overgangsperioden mellom katolsk og luthersk kirkeorganisasjon var avhengig av at domkapitlene besto for å videreføre arbeidet ved katedralskolen og dømme i geistlige saker ved kapittelretten. På dette tidspunkt videreførte kongen alle inntektene selv om kannikenes arbeidsoppgaver ble redusert. Ved å redusere antall kanniker ved domkapitlet rundt år 1600 ble en del prebender overtatt av kongen. Kongen frigjorde også flere kannikgjeld fra domkapitlet, men for de gjenværende kannikene ble deres avlønning den samme. De kom til å beholde inntekter fra kannikgjeld og prebender helt til ordningen med kannikgjeld ble avviklet i 1740. Ved avviklingen av kannikgjeld var disse ikke lenger ansett som lønn for kannikenes arbeidsoppgaver ved domkapitlet, men heller som et bidrag for deres tjenester som prester i Trondheim.

Denne utviklingen viser noe om kongens innsikt og kontroll med kannikenes ressurser på denne tiden. Strukturene som domkapitlet besto av sto sterkt også etter reformasjonen. De lutherske biskopen ble nye ledere av domkapitlene, slik at kongens viktigste geistlige representant hadde selv økonomiske interesser i kannikgjeldene. Avlønnen som kongen videreførte etter reformasjonen kom for kannikene i Trondheim sin del til å ligge bortimot uendret i 200 år. Den justeringen kongen gjorde rundt år 1600 rammet bare de kannikene som ble fjernet fra domkapitlet. De gjenværende kannikene kom til å få beholde sine tillagte inntekter i enda nesten 150 år. Da kongen avviklet kannikgjeldene i 1740 var det ingen kanniker ved domkapitlet som viste til arbeidsoppgaver ved kapittelretten eller katedralskolen som begrunnelse for å beholde inntektene. Bakgrunnen for tildelingen av disse inntektene var med andre ord ikke lenger gjeldende. Dette var nok også grunnen

til at avviklingen av kannikgjeldene ble gjennomført uten at kongen ga kannikene en økonomisk erstatning.

1.2 Domkapitler fram mot reformasjonen

1.2.1 Domkapitlene i Europa

Domkapitlenes historie går tilbake til 800-tallet.¹ Domkapitel er betegnelsen på det presteskapet som oppholdt seg og arbeidet ved en domkirke. Medlemmene ble gjerne kalt for korsbrødre, kapitulares eller kanniker.² Som regel var det 20-30 kanniker ved en domkirke, og disse hadde både felles måltider og felles gudstjenester ved domkirken.³ På 1000-tallet fikk domkapitlene tildelt retten til å velge biskopene, som så igjen skulle godkjennes av paven.⁴ Valg av kanniker skjedde lokalt i bispedømmet, men paven kom i perioder til å ha en viss innflytelse.⁵ På samme tid skjedde det en utvikling av domkapitlenes funksjoner i samfunnet og kirkeorganisasjonen. Domkapitlenes rolle endret seg innenfor den geistlige domstolen, i utdannelsen av geistligheten og som en del av administrasjonen til bispemakten.⁶ Båndet til biskopene var sterkt, og domkapitlene kom til å være biskopens viktigste medhjelpere og rådgivere i styringen av bispedømmet.⁷ Forholdet mellom biskop og domkapitel kan sammenlignes med forholdet mellom konge og riksråd, der biskopen før han ble valgt måtte underskrive løfter overfor domkapitlet.⁸ Kannikene og biskopenes rikdom, utdanning og status kom til å øke stadig mer i denne perioden sammenlignet med den alminnelige geistligheten.⁹ Avlønning av kannikene og andre geistlige ble gjennomført ved tildeling av jordegods og andre lokale inntekter.¹⁰

1.2.2 Domkapitlene i Norge

I Norge lå det domkapitler ved bispesetene i Oslo, Stavanger, Bergen, Hamar og Trondheim, og kan

1 Edwin Torkelsen, *Konge og kapitel: en studie omkring de norske domkapitlers raison d'être fra reformasjonen til ca. 1600* (Hovedoppgave, Universitetet i Oslo, 1971): 13; Per Ingesman og Nils Arne Pedersen, *Kirkens historie* (København, 2012): 352, 360, 364.

2 Ingesman og Pedersen 2012: 557; NHL, «Domkapitel», se <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Domkapitel>, sist aksessert 8. mai 2014.

3 Ingesman og Pedersen 2012: 559.

4 Ibid.: 403, 420, 557.

5 Trygve Lysaker, *Trondhjems stift og Nidaros bispedømme 1537-1953: Reformasjon og enevelde 1537-1804* (Trondheim, 1986): 24; Lars Hamre, «Striden mellom erkebiskop Jørund og domkapitlet i Nidaros», i *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537: søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie*, red. Steinar Imsen (Trondheim, 2003): 198; Ingesman og Pedersen 2012: 547.

6 Lysaker 1986: 24; Hamre 2003: 188–191; Ole Georg Moseng mfl., *Norsk historie 750-1537* (Oslo, 2007): 120; Ingesman og Pedersen 2012: 440, 539, 558.

7 Ingesman og Pedersen 2012: 559.

8 Ibid.: 559–560.

9 Ibid.: 451.

10 Ibid.: 540.

spores tilbake til slutten av 1100-tallet.¹¹ Kannikene var høyættede menn, gjerne med adelig bakgrunn, og hadde høy utdannelse innen teologi og kirkelig rett.¹² Ekteskap var ikke tillatt, men kannikene hadde i stedet et utbredt fellesskap seg imellom.¹³ Antall medlemmer av et domkapitel kunne variere en god del innenfor denne tidsperioden. Det finnes eksempler på at det i Norge var mellom 8 og 20 kanniker ved domkapitlene i høymiddelalderen.¹⁴ Enkelte av kannikene hadde faste embeter med spesielle funksjoner, og kunne bli titulert som dekan, erkediakon, erkeprest, kantor og praepositus.¹⁵ Av disse hadde dekanen i prinsippet ansvar for det sosiale arbeidet, erkediakonen (offisialen) dømte på vegne av biskopen mens kantor var ansvarlig for liturgien. Bruken av de forskjellige benevnelsene og hvem av disse som var ledere varierte innenfor de forskjellige domkapitlene.¹⁶

Inntekter

Domkapitlene i Norge fikk etter hvert tillagt seg betydelige inntekter. Dette gjorde kannikene uavhengig av biskopen, særlig gjennom inntekter i form av jordegods. Etter svartedauden (1349) kom også andre inntekter fra flere store prestegjeld. Jordegodset var samlet i forskjellige prebender som gjerne var testamentert til domkapitlet som vederlag for kirkelige tjenester, blant annet sjelemesser. Det var leieinntektene fra gårdene (jordegodset) i prebendene som ga domkapitlet inntekt (skyld). Disse prebendene kunne få inntekter fra gårder i mange ulike prestegjeld, og hadde forskjellig størrelse og verdi. For å dekke kannikenes mange fellesutgifter hadde domkapitlene i tillegg til prebender og kannikgjeld også et såkalt felles jordegods. I tillegg til jordegods besto dette også av enkelte tiendeinntekter. Tiende var en avgift som ble betalt av den årlige produksjonen av varer som fisk, korn og smør. Jordegodset ble enten gitt i gave, testamentert, kjøpt eller mottatt gjennom provent, altså at folk fikk bo og arbeide ved domkapitlet mot å tildele kannikene jordeiendommer.¹⁷ De prestegjeldene som domkapitlet mottok inntekter fra kalles kannikgjeld, og det var særlig tiende og leie av gårder (landskyld) som utgjorde inntektene derfra. Bakgrunnen for denne rettigheten lå i kannikenes kallsrett over disse.¹⁸ Kallsretten gjorde at domkapitlet kunne

11 Torkelsen 1971: 189; Sverre Bagge, «Den heroiske tid - kirkereform og kirkekamp 1153-1214», i *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537: søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie*, red. Steinar Imsen (Trondheim, 2003): 62; Hamre 2003: 190.

12 Lysaker 1986: 24.

13 Ibid.: 35.

14 Audun Dybdahl, *Jordeiendomsforhold og godseiere i Trøndelag: fra Aslak Bolt til Landkommisjonen* (Steinkjer, 1989): 279; Hamre 2003: 190.

15 Hamre 2003: 190; Ingesman og Pedersen 2012: 559.

16 NHL, «Domkapitel», se <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Domkapitel>, sist aksessert 8. mai 2014

17 Lysaker 1986: 24–26; Dybdahl 1989: 279–295; Gunnar I. Pettersen, *De økonomiske sidene ved provent-institusjonen i Norge ca. 1280-1500* (Oslo, 1992): 11; Audun Dybdahl, «Nidaros erkesetes økonomi», i *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537: søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie*, red. Steinar Imsen (Trondheim, 2003): 280–281.

18 Lysaker 1986: 26; Lars Ivar Hansen, «Trondenes kannikgjeld», i *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537: søkelys på*

velge hvem som ble sogneprester i kannikgjeldene. Ved å velge egne medlemmer til disse stillingene fikk kannikene selv beholde inntektene. I kannikenes fravær som sogneprester ute i kannikgjeldene ansatte de i stedet vikarprester med en fast lønn.¹⁹ Framveksten av kannikgjeldene tok trolig til i etterkant av svartedauden da prestemangelen var stor og befolkningen liten.²⁰ I den forbindelse ble flere prestegjeld slått sammen i større enheter, og det ble dermed store inntekter å hente fra disse prestegjeldene etter hvert som befolkningen igjen begynte å øke utover senmiddelalderen. Kannikgjeldene kunne enten disponeres av domkapitlet i fellesskap eller ved at kannikene fikk tildelt egne kannikgjeld.²¹

1.3 Reformasjonens innvirkning: Brudd og kontinuitet

Reformasjonen i Danmark-Norge handlet like mye om statsbygging som om trosskifte.²² Kongen og den seirende delen av adelen avskaffet den selvstendige kirkeorganisasjonen og innlemmet kirkestellet i statsapparatet. De katolske biskopene ble erstattet av nye «kongelige» biskoper, kalt superintendenter.²³ I 1539 kom den nye danske kirkeloven som gikk inn på tema som kristendoms lære, gudstjeneste, skole, fattigomsorg og de kirkelige ansatte.²⁴ Tre år senere kom en del tillegg, som blant annet definerte den geistlige kapittelrettens funksjon.²⁵ Det var innenfor skolestellet og kapittelretten domkapitlene fikk tildelt oppgaver. I praksis ble forholdene fra før reformasjonen videreført uten særlig store endringer. Sogneprestene beholdt sine stillinger og fikk fortsette å benytte sine tillagte inntekter. Det samme gjaldt domkapitlene, slik at overgangen gikk for de fleste relativt stille for seg. Det kom til å gå et par generasjoner før den norske kirkeloven kom på plass (1607), og enda lengre før protestantismen fikk fotfeste i befolkningen.²⁶

1.3.1 Den økonomiske gevinsten

Kongen la straks beslag på kirkens inntekter, noe som medførte at biskopenes gårder, jordegods og rettigheter ble overtatt av kongen. Dette gjaldt også jordegodset tilhørende domkirkene og

Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie, red. Steinar Imsen (Trondheim, 2003): 255; Moseng mfl. 2007: 304.

19 Hansen 2003: 255.

20 Anne-Marit Hamre, *Trondhjems Reformats 1589* (Oslo, 1983): 27; Dybdahl 1989: 281–282.

21 Hansen 2003: 255.

22 Gudmund Sandvik, *Prestegard og prestelønn: studiar kring problemet eigedomsretten til dei norske prestegardane* (Oslo, 1965): 100; Rolf Fladby, *Samfunn i vekst under fremmed styre: 1536-1660*, 1986, 64–66; Bernt T. Oftestad, Tarald Rasmussen, og Jan Schumacher, *Norsk kirkehistorie* (Oslo, 2005): 105.

23 Begrepet «superintendent» erstattet etter reformasjonen «biskop», men ble fra midten av 1600-tallet igjen byttet ut med «biskop». For å ha et mest mulig likt uttrykk vil det i oppgaven bare bli brukt «biskop».

24 Terje Ellingsen, overs., *Kirkeordinansen av 1537* (Oslo, 1990); Oftestad, Rasmussen, og Schumacher 2005: 96–102.

25 Holger Fr. Rørdam, *Danske Kirkelove*, bd. 1 (Kjøbenhavn, 1883): 198; Lysaker 1986: 33; NHL, «Kirkelig jurisdiksjon», se http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Kirkelig_jurisdiksjon, sist aksessert 8. mai 2014.

26 Ole Georg Moseng mfl., *Norsk historie 1537-1814* (Oslo, 2003): 30–31; Oftestad, Rasmussen, og Schumacher 2005: 114.

klostrene. Formelt sett overtok kongen de lokale kirkenes jordegods, men i praksis ble dette jordegodset fortsatt benyttet til å avlønne sogneprestene der (landskyld). Domkapitlenes jordegods og andre inntekter ble heller ikke rørt. Kongen kom til å øke sin jordegodsmengde fra 4 % før reformasjonen til rundt 26 % etter.²⁷ Den største andelen av dette nyvunnede jordegodset lå i Trøndelag, hvor kongen ellevedoblet sine inntekter sammenlignet med tiden før 1537. Bakgrunnen for dette var at erkebiskopen og klostrene hadde store jordegodssamlinger i regionen. Kongen fikk også tak i biskopenes andel av tienden, samt alle andre rettigheter og privilegier som hadde ligget til disse stillingene. Totalt endte kongen opp med en økning på mellom 69 % og 178 % i inntekter fra regionene i Norge.²⁸ Med det økte inntektsgrunnlaget for kongemakten lå det muligheter for ekspansjon. Kongen, eller staten, kom til å fylle det tomrom i maktutøvelse som den katolske kirkeorganisasjonen etterlot seg.²⁹

1.3.2 Kirkeadministrasjonen etter reformasjonen

Den nye kirkeorganisasjonen som ble opprettet av kongen kom til å få et annerledes preg enn den som var før reformasjonen.³⁰ De nye biskopene (superintendentene) var kongelige embetsmenn som fikk et snevrere arbeidsfelt enn sine katolske forgjengere. Tilsyn med menighetene og prestenes embetsførsel ble deres viktigste oppgave. Kongen skulle stå for avlønning og tilsettelse av biskopene, slik at disse fikk et sterkt forhold til sentralmyndighetene i Danmark. Det religiøse ansvaret som kongen hadde fått ble i praksis delegert videre til biskopene. Det gjaldt også tilsynet med katedralskolene, som det nå skulle satses på. Biskopene kom også til å samarbeide med lensherrene (verdslige representanter) i saker av mer praktisk og økonomisk art. Disse to embetene var nå kongens representanter lokalt, og kom til å få tildelt flere felles arbeidsoppgaver.

Avlønning av geistligheten

De nye biskopene fikk etter hvert deler av sine inntekter gjennom å være ledere i domkapitlene. Domkapitlene og de kannikene som oppholdt seg der fikk beholde sine inntekter fra jordegods og prestegjeld etter reformasjonen. Som kannik ble biskopene lønnet av prebender (jordegods) og kannikgjeld (prestegjeld), slik det for kannikene også hadde vært før 1537. Utover domkapitlets inntekter ga kongen også enkelte kongetiender (tidligere bispetiender), prestegjeld og faste summer i lønn til biskopene.³¹ Deres totale lønn kom altså til å bestå av mange forskjellige inntekter.³²

27 Fladby 1986: 58–62.

28 Ibid.: 61.

29 Sandvik 1965: 100–101.

30 Steinar Imsen, *Superintendenten: en studie i kirkepolitikk, kirkeadministrasjon og statsutvikling mellom reformasjonen og eneveldet* (Oslo, 1982): 11–13.

31 Ibid.: 96–103.

32 Sandvik 1965: 146–147.

Jordegodset og bispetienden (nå kongetiende) som kongen hadde overtatt ble effektivt brukt til å lønne flere av kongens embetsmenn. Dette gikk også ut over enkelte av domkapitlenes tillagte prebender, selv om de fleste fremdeles ble brukt til å lønne kannikene.³³ Kirketienden kunne også brukes til lønn av embetsmenn, på samme måte som kongetienden. Vedkommende måtte til gjengjeld sikre vedlikehold av kirkene. Sogneprestene hadde som nevnt fått beholde jordegodset og de andre inntektene som lå til embetene deres.³⁴ De andre inntektene til sogneprestene besto av prestens del av tienden, offertoll (fast bidrag fra befolkningen ved høytidene), betaling for embetshandlinger og prestegårdens avkastning.

1.4 Domkapitlene etter reformasjonen

Domkapitlene i Oslo, Stavanger, Bergen og Trondheim ble videreført etter reformasjonen, men den sterke tilknytningen til biskopen og styringen av bispedømmet ble ikke en del av domkapitlenes virke.³⁵ Martin Luther grep personlig inn og mente bevaring av domkapitlene var nødvendig for å bygge opp den nye protestantiske kirkeorganisasjonen.³⁶ Uten domkapitlene ville det vanskelig la seg gjøre å utdanne nye prester. Derfor lot kongen domkapitlene beholde «deres rente og anden innkøst», altså prebender og kannikgjeld, slik det hadde vært før reformasjonen.³⁷ Det ble opprettet en egen stilling ved domkapitlene, lektoren, som skulle undervise ved katedralskolene. Rollen som geistlig domstol (kapittelretten) ble forenklet til bare å gjelde ekteskapsaker og kirkelige disiplinærsaker. Etter hvert kom også enkelte andre geistlige saker inn under kapittelretten.³⁸ Kannikene fikk med seg lensherren i kapittelretten, i tillegg til at biskopen også deltok. Det var ikke lengre snakk om en fullt ut geistlig sammensetning i kapittelretten. Lensherren skulle representere den verdslige makten på samme måte som biskopen representerte den geistlige, og begge var nå blitt kongelige embetsmenn. Selv om domkapitlene kom til å få en enklere funksjon etter reformasjonen ble inntektene deres videreført. Rundt 1600 gikk kongen inn for en kraftig reduksjon i antall kanniker ved domkapitlene.³⁹ Inntektene til de få kannikene som ble igjen kom fremdeles til å bestå av kannikgjeld og prebender helt fram til 1740, da ordningen med kannikgjeld ble nedlagt.

33 Sandvik 1965: 146–147; Imsen 1982: 104–112.

34 Sandvik 1965: 104–105, 116–117.

35 Lysaker 1986: 24, 33; NHL, «Domkapitel», se <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Domkapitel>, sist aksessert 8. mai 2014.

36 Lysaker 1986: 23; Moseng mfl. 2003: 48–49.

37 Lysaker 1986: 23.

38 Lysaker 1986: 33; Hanne Marie Johansen, *Separasjon og skilsmisse i Norge 1536-1909: en familie- og rettshistorisk studie* (Oslo, 2001): 58–59.

39 NHL, «Domkapitel», se <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Domkapitel>, sist aksessert 8. mai 2014.

1.4.1 Trondheim domkapitel

1. april 1537 rømte erkebiskop Olav Engelbrektsson fra Trondheim.⁴⁰ Med det forsvant den siste katolske erkebiskop i Trondheim. Først ni år senere ble det utnevnt en erstatte, Torbjørn Olavsens Bratt (1546-1548), som i tillegg til å bli biskop også var domkapitlets dekan (leder).⁴¹ Som en av få lutherske biskoper var han født i Trondheim bispedømme, nærmere bestemt Andøy i Nordland (den neste som var født i bispedømmet var Eiler Hagerup (1731-1743)).⁴² Bratts etterfølger, Hans Gaas, ble tilsatt i 1549 og kom til å virke fram til 1578.⁴³

Funksjoner

Domkapitlets arbeidsoppgaver gjaldt hovedsaklig innenfor katedralskolen og kapittelretten. Katedralskolen ble først i årene 1552/53 utstyrt med en luthersk lektor, gjerne kalt «lesemester», som ble lønnet av domkapitlet.⁴⁴ Kapittelretten i Trondheim kom til å spille en mindre rolle enn de andre kapittelrettene i Norge.⁴⁵ Dens virke ble begrenset til ekteskapsaker og kirkelige disiplinærsaker, mens de andre kapittelrettene også kom til å inkludere enkelte andre geistlige saker. Først i 1704 ble dette tilfellet for kapittelretten i Trondheim.⁴⁶ Etter 1578 kom kongen til å føre en aktiv politikk for å redusere antall kanniker ved domkapitlet i Trondheim. Fra å være 20 kanniker i 1540 ble antallet først redusert til syv i årene før 1600 og så ned til seks i 1613.⁴⁷ Behovet for 20 prester tilknyttet domkirken og domkapitlet i Trondheim var ikke like aktuelt i denne tiden, der prestemangelen ellers var stor.⁴⁸ De kannikene som ikke lengre var en del av domkapitlet flyttet tilbake til sine kannikgjeld og fungerte som sogneprester der til de døde. Helt til utpå 1700-tallet var det seks kanniker ved domkapitlet i Trondheim.

Avlønning

Ved reformasjonstiden var det 30 prebender og minst 20 kannikgjeld tilknyttet domkapitlet i Trondheim.⁴⁹ For kannikene i Trondheim var disse tillagte inntektene særlig store. Her hadde erkebiskopen holdt til, noe som er med på å forklare hvorfor hans rådgivere ved domkapitlet var i besittelse av inntekter som visstnok overgikk alle andre domkapitler i Norge.⁵⁰ Det var ikke

40 Lysaker 1986: 9.

41 Ibid.: 29, 39–40.

42 Ibid.: 38, 260.

43 Ibid.: 48.

44 Asbjørn Øverås, A. E. Erichsen, og Johan Due, *Trondheim katedralskoles historie 1152-1952* (Trondheim, 1952): 68–71; Torkelsen 1971: 56.

45 Johansen 2001: 59.

46 Lysaker 1986: 227.

47 Ibid.: 24, 82, 101–103.

48 Ibid.: 27, 101–102.

49 Ibid.: 24–27; Dybdahl 1989: 188–192, 281; Hansen 2003: 255.

50 Lysaker 1986: 26.

prebendene som var grunnen til det. Domkapitlet i Oslo kunne vise til en større samling jordegods enn kannikene i Trondheim. Det var kannikgjeldene som skilte Trondheim fra de andre domkapitlene. Kannikgjeldene listes for første gang opp i 1540, og besto da av følgende 20 prestegjeld:⁵¹

Kannikgjeld ved domkapitlet i 1540 ⁵²			
1. Trondenes	Torbjørn Olavsén	11. Hitra	Olav Karoliussen
2. Tromsø	Olav Sigvartsen	12. Stjørdal	Torfinn Olavsén
3. Andenes	Asmund Ingemarsen	13. Verdal	Sigvart Amundsen
4. Hadsel	Olav Vilhelmsen	14. Skogn	Sigvart Pedersen
5. Buksnes	Andreas Aslaksen	15. Inderøy	Henrik Nikolaisen
6. Salten	Johannes Simonsen	16. Aure	Johannes Olavsén
7. Rødøy	Elling Pedersen	17. Kvernes	Peder Johannesen
8. Alstahaug	Olav Raffn	18. Tingvoll	Peder Haquini
9. Brønnøy	Olav Solle	19. Borgund	Nikolai Sigvartsen
10. Ørland	Peder Pedersen	20. Herøy	Sigvart Eschilli

Tabell 1: Kjente kannikgjeld og kanniker ved domkapitlet i Trondheim 1540

Før reformasjonen var dekan, erkediakon og kantor de viktigste stillingene ved domkapitlet i Trondheim.⁵³ Fordelingen av kannikgjeld ble gjort internt i domkapitlet, og varierte derfor i forholdet til de ulike stillingene.⁵⁴ Av disse tre kannikene var det trolig bare dekanen som hadde fast kannikgjeld. Fra 1430 hadde Trondenes fulgt dekanen, som uten tvil var det største og mest inntektsbringende av alle kannikgjeld.⁵⁵ Erkediakonen hadde ved reformasjonstiden Tromsø mens kantor da satt med Andenes. Etter reformasjonen virker det som om bare dekanen beholdt sitt kannikgjeld. Både erkediakonen og kantor byttet kannikgjeld i tiårene etter 1540. Erkediakonen erstattet Tromsø med Hadsel mens kantor endte opp med Verdal i stedet for Andenes. Ved inngangen til 1600-tallet var det bare syv kanniker igjen ved domkapitlet, noe som etter hvert også kom til å gjelde antall kannikgjeld.⁵⁶ Selv om det kort tid etterpå ble redusert til seks kanniker forble

51 Se kart over disse 20 kannikgjeldene bakerst i oppgaven.

52 DN: bind 12, nr. 597; Imsen 1982: 87; Lysaker 1986: 27; Dybdahl 1989: 189–191. Dekanen og erkediakonen mangler riktignok kannikgjeld i listen, men ettersom Trondenes og Tromsø også mangler er det nok disse to som tilhørte de nevnte kannikene i 1540 (se også note 902 hos Dybdahl). Dybdahl skriver riktignok Alstadhaug, men det er nok som Lysaker sier heller snakk om Alstahaug i Nordland ettersom Alstadhaug var en del av Skogn i Nord-Trøndelag som allerede er nevnt som kannikgjeld. Kannikgjeldene Buksnes og Hadsel heter egentlig Lofoten og Vesterålen i kilden, men ettersom disse senere skiftet navn er det endret her. Utover de 20 nevnt her mener Dybdahl at også Nærøy kan ha ligget til dekanen, som dermed hadde to kannikgjeld (se forøvrig Imsen nevnt i fotnoten her). Hvorvidt det også gjaldt for erkediakonen eller andre kanniker er mer usikkert.

53 Dybdahl 1989: 280.

54 Lysaker 1986: 27.

55 Ibid.: 26–27; Hansen 2003: 255.

56 Lysaker 1986: 121.

den syvende stillingen likevel bevart som en økonomisk del av domkapitlet i lang tid etterpå uten å inneha en aktiv funksjon.⁵⁷ Prebendene ble bevart i større grad enn kannikgjeldene, og kom til å bestå av 18 stykker selv om antall kanniker ble betydelig redusert. Kongen kom til å fordele de resterende 12 prebendene til andre personer, blant annet som lønn til rektor ved katedralskolen.⁵⁸

1.5 Avlønning etter reformasjonen

Kongen kom til å avløne domkapitlets medlemmer med forskjellige inntekter, slik også andre geistlige og verdslige ble avlønt.⁵⁹ Størrelsen på inntektene fra kannikgjeld som ble tillagt kannikene i Trondheim etter reformasjonen, er i liten grad undersøkt. Der det er skrevet noe om domkapitlene stopper en som regel rundt år 1600, og avdekker altså bare overgangen fra katolsk til luthersk domkapitel. Det finnes utgitt enkelte bøker om jordegods og embetsinntekter, som også nevner domkapitlets inntekter. Disse stopper midt på 1600-tallet. Det nærmeste en kommer en fremstilling av domkapitlene etter år 1700, er som en del av bispemakten. Disse undersøkelsene strekker seg opp mot år 1800, men går i mindre grad inn på det økonomiske ved domkapitlene. Det er i det hele gjort få undersøkelser av domkapitlenes rolle, funksjon og avlønning i Norge i perioden etter reformasjonen.

1.5.1 Embetsmenn

Gudmund Sandvik berører i liten grad domkapitlene og kannikene i sin bok «Prestegard og prestelønn», men gir her en omfattende beskrivelse av prestenes avlønning etter reformasjonen.⁶⁰ Boken er av andre benyttet i flere sammenhenger, og er et standardverk om prestenes økonomiske forhold etter reformasjonen.⁶¹ Sandvik går inn på inntektsgrunnlaget til sogneprestene fra før reformasjonen og fram til utpå 1900-tallet. Han kommer også inn på kapellanenes inntektsutvikling.⁶² Vikarprestene i kannikgjeldene er ikke en del av denne fremstillingen. Som en del av den endringen som ble gjennomført med kannikgjeldene i forbindelse med avviklingen i 1740, kommer Sandvik inn på prestenes nye lønnsbetingelser og deling av større prestegjeld. Dette må ses i sammenheng med vikarprestene og kannikgjeldene selv om Sandvik ikke går nærmere inn på det. På denne tiden gjør kongemakten store endringer innenfor kirkestellet, og i likhet med sogneprester og kapellaner ble også vikarprestene en del av disse reformene. Som en konsekvens av avviklingen av kannikgjeldene ble disse delt i mindre prestegjeld, et arbeid som alt var påbegynt

57 Lysaker 1986: 103.

58 Ibid.: 82; Dybdahl 1989: 148–150.

59 Imsen 1982: 96–112.

60 Sandvik 1965.

61 Se Imsen 1982; Lysaker 1986; Fladby 1986: 63; Dybdahl 1989.

62 Sandvik 1965: 145–148.

blant vanlige prestegjeld. Det var med andre ord en felles utvikling for prestegjeld og kannikgjeld samt sogneprester, kapellaner og vikarprester.

Steinar Imsen utga i 1982 boken «Superintendenten», som fokuserer på de nye lutherske biskopenes (superintendentenes) funksjon og avlønning fram til eneveldet i 1660-årene.⁶³ Imsen går inn på den komplekse formen for avlønning som kongen hadde for sine embetsmenn. Det gjelder ikke bare biskopene, da han også viser til eksempler for avlønning av lagmenn, tollere og fogder. Domkapitlet og kannikene er heller ikke presentert her, med unntak av biskopen som også var medlem av domkapitlet. Hans avlønning gjennom domkapitlene er godt belyst fra reformasjonen og fram til 1660-årene, og Imsen viser også til vikarprester som en del av biskopens lønn fra kannikgjeld.

1.5.2 Domkapitlene i Norge

Edwin Torkelsens hovedoppgave fra 1971, «Konge og kapitel: en studie omkring de norske domkapitlenes raison d'etre fra Reformasjonen til ca. 1600», gjennomgår funksjon og tillagt inntekt til domkapitlene i Norge fra reformasjonen og fram til ca. 1600. Valg av biskop, kongens makt overfor kannikene, arbeid ved katedralskolene og kapittelretten samt avlønning av prebender og kannikgjeld er tema som blir tatt opp. Torkelsen viser til den transformasjon som domkapitlene i Norge gikk igjennom, med særlig fokus på deres tillagte oppgaver ved kapittelretten og katedralskolen. Relasjonen til kongemakten er dessuten en sentral del av fremstillingen. Han viser også til problemer knyttet til kapellanene i kannikgjeldene, som domkapitlene både i Danmark og Norge ikke lønnet godt nok. Torkelsens arbeid er benyttet av flere forfattere, som siden har bygget videre på hans arbeid etter 1600.⁶⁴

Morten Beyers hovedoppgave fra 1970, «Fra katolsk til luthersk domkapitel: domkapitlet i Bergen ca. 1450-1625», går igjennom den endring domkapitlet i Bergen fikk etter reformasjonen og fram til ca. 1625.⁶⁵ Her fremheves særlig domkapitlets funksjon ved bispevalgene og deres økonomiske forhold knyttet til prebender (jordegods), felles jordegods og kannikgjeld før og etter reformasjonen. Det er en sammenligning av endringene mellom det katolske og lutherske domkapitlet som danner grunnlaget for Beyers arbeid. Han er innom kannikgjeld som fenomen, men går ikke nærmere inn på hvilken avlønning disse ga kannikene ved domkapitlet i Bergen.

63 Imsen 1982.

64 Ibid.; Lysaker 1986: 33, 206, 227; Dybdahl 1989; Johansen 2001: 58–64.

65 Morten Beyer, *Fra katolsk til luthersk domkapitel: domkapitlet i Bergen ca. 1450-1625* (Hovedoppgave, Universitetet i Bergen, 1970).

1.5.3 Trondheim domkapitel

Trygve Lysaker dekker i boken «Trondhjems stift og Nidaros bispedømme 1537-1953: Reformasjon og enevelde 1537-1804» Trondheim bispedømmes historie fra reformasjonen og fram til ca. 1800. Det er biskopene som er i fokus, men ved å være en del av domkapitlet kommer også deler av kannikenes historie fram. Lønnsforholdene til domkapitlet er i mindre grad presentert her. Audun Dybdahls utgivelse «Jordeiendomsforhold og godseiere i Trøndelag: fra Aslak Bolt til Landkommisjonen» dekker noe av kannikenes avlønning. Dybdahl går igjennom jordegodset i hele Trøndelag fra reformasjonen og fram til 1660-årene. I tillegg til å presentere domkapitlets prebender blir kannikgjeldenes inntekter fra 1589 presentert.⁶⁶

1.6 Kilder

1.6.1 Kongebrev og korrespondanse

Norske Rigs-Registranter 1523-1660

Denne rekken med 12 bind utgitt mellom 1861 og 1891 inneholder brev sendt fra kongen ut til mottakere i Norge. Innholdet er en blanding av åpne og lukkede brev.⁶⁷ De åpne brevene gikk imot almenheten. Lukkede brev ble sendt til enkeltpersoner eller en bestemt gruppe, og innholdet i disse var ikke ment for almenheten. Utgangspunktet for denne avskriften er to rekker med kopibøker fra Danske Kanselli. Kanselliet fungerte som kongens sekretariat, og skrev mange av disse brevene på hans vegne.⁶⁸ Det er bare kongens svar, forespørsel eller kunngjøring som kommer fram, slik at en eventuell korrespondanse knyttet til disse sakene finnes ikke her. I 1660 gjennomgikk statsadministrasjonen i Danmark-Norge store endringer, og derfor slutter rekken med kopibøker dette året.

Norske kongebrev 1660-1703

I likhet med Rigs-Registrantene inneholder denne bokserien brev sendt ut fra kongen.⁶⁹ Her kommer også vedleggene til disse kongebrevene fram, og viser dermed de bakenforliggende årsakene til kongens brev. Dette gjør det mulig å få helheten bak en avgjørelse, noe som ikke har vært mulig med perioden før 1660. Ulempen er at det bare gis korte sammendrag av innholdet i brevene og vedleggene. En må derfor se på originalene for å få helheten i sakene. Disse oppbevares

⁶⁶ Utover disse arbeidene finnes også Olav Skogrands hovedoppgave fra 1976, «Enkelte trekk av Nidaros domkapitels historie fram mot ca. 1620». Denne er dessverre klausulert og kan derfor ikke brukes i oppgaven.

⁶⁷ NRR I: III-IV; Alfild Nakken, *Sentraladministrasjonen i København og sentralorganer i Norge 1660-1814* (Oslo, 2000): 44.

⁶⁸ Nakken 2000: 36-38; NHL, «Kanselliet», se <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Kanselliet>, sist aksessert 8. mai 2014.

⁶⁹ Nakken 2000: 44.

i Danske Kansellis arkiv ved Riksarkivet, og er hentet fra arkivserier med åpne- og lukkede brev i tillegg til rekker med kopibøker.⁷⁰ Vedleggene finnes i arkivserien «Norske innlegg».

Danske Kanselli

Arkivet inneholder kildemateriale som blant annet danner grunnlaget for Rigs-Registrantene og Norske kongebrev.⁷¹ Vedleggene til sakene i Norske kongebrev 1660-1703 ligger i serien kalt «Norske innlegg», og er brukt mye i oppgaven.⁷² I stor grad er det innsendte skriv og avskrifter fra protokoller, brev, kongebrev eller annet som ligger blant vedleggene. Kannikene ved domkapitlet i Trondheim er representert i flere av vedleggene, hvor de har skrevet detaljerte beskrivelser om både vikarprester og andre kanniker i Trondheim. Bakgrunnen er ulike konflikter som har oppstått dem imellom. Serien «Skapsaker» er i likhet med vedleggene skrevet av andre enn kongen, men disse ble sendt inn på initiativ fra kongen.⁷³ Her finnes blant annet jordebøker, lister over enkelte inntekter, ledige prestestillinger og rapporter fra kommisjonsmøter. I oppgaven er det inntekter tilhørende to kanniker (1624 og 1692) og rapport fra et prostemøte (1643) som er brukt.

1.6.2 Fiskalt materiale

Trondheim domkapitels jordebok 1558

Avskriften er utgitt som en del av bokserien «Norske Regnskaber og Jordebøger».⁷⁴ Den ble avskrevet av Arne Odd Johnsen i 1972, og er en fullstendig avskrift av Trondheim domkapitels jordebok fra 1558. Innholdet er presentert slik det står i originalen, men enkelte forkortelser er skrevet helt ut. Jordeboken viser en oversikt over alt jordegods som domkapitlet hadde i 1558, både fra prebender og som en del av det felles jordegodset. Det nevnes til slutt også enkelte andre mindre inntekter som domkapitlet hadde rettigheter til. Dette er den første jordeboken etter reformasjonen, og gir derfor et tidlig bilde av hvilke inntekter domkapitlet hadde, og er med på å vise hvordan dette endret seg i forhold til senere oversikter.

Trondhjems Reformats 1589

Reformatsen er en gjennomgang av hvert prestegjeld i Trondheim bispedømme i 1589.⁷⁵ Her kommer det fram informasjon om prester og kirker i hvert prestegjeld, i tillegg til at flere av de økonomiske forholdene presenteres. Boken er utgitt for Kjeldeskriftfondet, og avskrevet av

⁷⁰ NK V: 7–8.

⁷¹ Nakken 2000: 44.

⁷² RA, EA-3023, Danske kanselli, Norske innlegg.

⁷³ RA, EA-4061, Danske kanselli, Skapsaker.

⁷⁴ Trondheim domkapitels jordebok 1558, «Trondheim domkapitels jordebok 1558», i *Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede*, bd. 5, hefte 2 (Oslo, 1972).

⁷⁵ «Trondhjems Reformats 1589».

Anne-Marit Hamre i 1983. Det er en full avskrift av originaldokumentet. Innledningen består av en fyldig redegjørelse og forklaring av innholdet. Dette er den eldste enhetlige oversikt over inntekter til sogneprestene i Trondheim bispedømme.⁷⁶ Inntektene fra kannikgjeldene og hvilke betingelser prestene der hadde, har i særlig grad vært viktig for denne oppgaven. Som den tidligste oversikten over inntekter fra kannikgjeldene spiller denne derfor en viktig rolle når en skal se på utviklingen fram mot 1740.

Trondheim bispedømmes jordebok 1625

Jordeboken ble opprettet for å ha et grunnlag for innkreving av skatter i forbindelse med krigføring.⁷⁷ Nedtegnelsene for Trondheim bispedømme viser verdi på inntekter som lå til sogneprestene i alle prestegjeld, i tillegg til inntektene fra domkapitlets prebender.⁷⁸ Kilden er på mange måter unik. Den viser inntekter fra prebender og kannikgjeld for samme år, noe som ikke har vært mulig å få tak i, hverken før eller senere. Samlet verdi oppgis i korn, som gjør at inntektene fra prebendene og kannikgjeldene kan sammenlignes direkte opp mot hverandre.

Sogneprestenes manntall 1664-1666

Arkivet er en serie med manntall sendt inn fra sogneprestene i prestegjeldene.⁷⁹ Innholdet i disse er en registrering av den mannlige befolkningen, men det ble også svart på flere spørsmål. To av disse gikk direkte inn på prestenes økonomi. For kannikgjeldene var det vikarprestene som besvare spørsmålene, og det har i noen tilfeller bidratt til å avdekke deres inntektsgrunnlag i tillegg til kannikene sine.

Rentekammeret inntil 1814

Arkivet har i likhet med Danske kanselli et variert innhold.⁸⁰ Her er det serien med fogderegnskaper som er benyttet.⁸¹ Disse begynner i tiden etter 1660, og viser oversikt over inntekter som lå til kongen. Det har ikke latt seg gjøre å finne tydelig oversikt over inntekter til kannikene eller inntekter fra kannikgjeldene i disse regnskapene. Ettersom det var kongens inntekter som ble nedtegnet er det ikke så rart, men i noen tilfeller oppgis blant annet tienden til prest og kirke i tillegg til kongens del. Disse regnskapene ga ikke like gode oversikter over kannikenes inntekter som

76 Dybdahl 2003: 298.

77 Sandvik 1965: 149.

78 RA, EA-2870, Stattholderembetet 1572-1771, Ek, L0016, 0001. Se http://arkivverket.no/URN:db_read/db/39910/157/

79 RA, EA-4070, Realistisk ordnet avdeling, Sogneprestenes manntall 1664-1666. Se <http://www.arkivverket.no/arkivverket/content/view/full/5462>

80 RA, EA-4092, Rentekammeret inntil 1814, Reviderte regnskaper, Fogderegnskap.

81 Nakken 2000: 63.

andre kilder, da det i liten grad fantes slike for alle kannikgjeld i de årene som ble undersøkt. I oppgaven har det bare blitt benyttet opplysninger for Trondenes (1715) og Verdal (1710) kannikgjeld.

1.6.3 Domkapitlet i Trondheim

For å skaffe et best mulig utgangspunkt for denne oppgaven har hele domkapitlets arkiv blitt gjennomgått og registrert. Statsarkivet i Trondheim har ikke arkivkatalog over domkapitlet, og derfor var dette eneste mulighet til å bli kjent med innholdet i arkivet. Det er særlig protokollrekkene som har blitt benyttet i oppgaven. Ved et par tilfeller har også enkelte hefter og registre av mindre generell karakter inneholdt relevante opplysninger. Arkivet begynner stort sett i 1636, noe som nok henger sammen med at stillingen som sekretær ble lagt fast til kannikene dette året og tildelt tydelige arbeidsoppgaver. Flere av protokollene tar enten til i 1636 eller ble nedskrevet da, men kan også inneholde opplysninger fra tiden før.⁸²

Kopibøker

Kopibøkene tar til i 1534 og dekker hele undersøkelsesperioden i oppgaven. Inneholder er stort sett utgående brev, men det finnes også flere andre nedtegnelser. Protokollrekken er ikke gjennomgått i sin helhet, men enkelte år er nærmere undersøkt, og ved noen tilfeller er det gjennomført stikkprøver av innholdet. I oppgaven benyttes gjengivelsen av verdiene fra prebendene og kannikgjeldene i 1660.⁸³ Opprinnelig ble Dybdahls oversikt over prebender fra 1661 brukt, men ettersom det ikke var oppgitt verdi av prebendene mot riksdaler ble denne erstattet.⁸⁴ I kopiboken oppgis forholdet mellom prebendenes inntekter og riksdaler, noe som er forklart nærmere i appendikset. Det er essensielt å benytte en felles verdienhet for å kunne sammenligne prebendene med kannikgjeldene.

Forhandlingsprotokoller

Forhandlingsprotokollene begynner i 1636, og går gjennom hele perioden oppgaven dekker. Her gjengis sakene domkapitlet behandlet, og dette innholdet varierer mye. Som i kopibøkene er her bare gjort avgrensede undersøkelser. Det som er brukt i oppgaven er to saker fra kannikgjeldene, Herøy i 1661 og Buksnes i 1734.⁸⁵ Her nevnes endringer som er skjedd med inntektsfordelingen fra disse, noe som har vært viktig for å kunne vise hvilken utvikling begge kannikgjeldene har

82 Kopiboken inneholder brev eldre enn 1636, men det er stort sett kopi av kongebrev fra 1534 og frem til 1636, og gjelder bare for de første sidene.

83 SAT, Trondheim domkapitel, Kopibok 1534-1662.

84 Dybdahl 1989: 151.

85 SAT, Trondheim domkapitel, Forhandlingsprotokoller 1660-1682 og 1723-1774.

gjennomgått. En grundigere gjennomgang av forhandlingsprotokollene ville trolig gitt flere relevante treff, men det har ikke latt seg gjøre innenfor den tidsrammen som har ligget til grunn for oppgaven.

Regnskapsboken over landskyld

Boken starter i 1636 og varer til 1676.⁸⁶ I 1620 ble domkapitlet tildelt en avgift fra 17 prestegjeld. For hvert år betalingene kom inn ble beløpene nedskrevet i denne boken. I 1660-årene nevnes også enkelte andre inntekter, blant annet fra kirkene i Sortland i Hadsel. I oppgaven er denne brukt til å vise utviklingen i inntektene fra de 17 prestegjeldene.

Innberetning 1666

Dette er domkapitlets svar på kongens spørsmål angående deres økonomiske stilling i 1666.⁸⁷ Heftet er på over 40 sider, og går igjennom relevante deler av domkapitlets økonomiske historie etter reformasjonen, i tillegg til enkelte dokumenter som stammer fra katolsk tid. Kannikene presenterer selv bevis for de rettigheter og privilegier de sitter på, og det er avskrifter av disse som i praksis utgjør innberetningen. Bare de første par sidene er direkte svar til kongen, resten er dokumentasjon på kannikenes inntekter. I oppgaven er dette en sentral kilde for å oppsummere domkapitlets utvikling etter reformasjonen, for så å gjøre opp status i 1666. De fleste avskriftene finnes i Rigs-Registrantene eller Norske kongebrev, men det er unntak. I slike tilfeller er domkapitlets avskrifter benyttet, i mangel av tilgang på originaler. For å kontrollere at de avskriftene domkapitlet har gjort er tilfredsstillende, har enkelte av kongebrevene blitt sjekket opp mot Rigs-Registrantene. I disse tilfellene er det bare snakk om mindre forskjeller, men det er ingen garanti for at dette gjelder for alle avskriftene. Inntrykket er likevel at domkapitlet på ingen måte gjengir dårlige avskrifter.

Stiftsbok 1667

Protokollen inneholder opplysninger om inntekter fra mange av prestegjeldene i Trondheim bispedømme mellom 1664 og 1666.⁸⁸ Dette er veldig likt nedtegnelsene som finnes i Reformatsen av 1589, og har spilt en viktig rolle for å kunne se utviklingen i kannikgjeldene fram mot 1660-årene. Det nevnes også detaljerte opplysninger om vikarprestenes inntekter. Med unntak av Trondenes er det bare områder fra Trøndelag som nevnes, slik at kilden er ikke komplett.⁸⁹

86 SAT, Trondheim domkapitel, Regnskapsbok over landskyld 1636-1676. Ulike kongebrev med bakgrunn for opprettelsen av protokollen finnes fremst, datert mellom 1619 og 1636.

87 SAT, Trondheim domkapitel, Innberetning 1666.

88 SAT, Trondheim domkapitel, Stiftsbok 1667.

89 Sogneprestenes manntall 1664-1666 har blitt benyttet for å dekke de resterende kannikgjeldene.

1.6.4 Biskopen i Trondheim

Kopibøker

Kopibøkene brukt i oppgaven dekker perioden mellom 1731 og 1745.⁹⁰ Inneholdet består av innkomne og enkelte utgående brev, og gir et godt bilde av prosessen rundt avviklingen av ordningen med kannikgjeld. Her finnes brev fra vikarprester, kanniker og biskop i årene forut for den endelige avviklingen i 1740. Kongens respons på det hele har ikke latt seg oppspore i kopibøkene, og mangler derfor i oppgaven. Det finnes også brev i forbindelse med avviklingen av Buksnes kannikgjeld, noe som ikke er tilfellet under avviklingen av de andre kannikgjeldene.

1.7 Oppbygging av oppgaven

Oppgaven undersøker de økonomiske interessene i kannikgjeldene sett fra tre synsvinkler: domkapitlet, vikarprestene og kongen. For domkapitlets del er det snakk om en undersøkelse av inntektsutviklingen og konflikter knyttes til disse inntektene i perioden fra 1537 og fram til avviklingen av kannikgjeldene i 1740. Vikarprestene trådte mer fram utover 1600-tallet, og ble viktige aktører overfor både domkapitlet og kongen i saker som angikk kannikgjeldene. Vikarprestene var kannikenes stedfortredere i kannikgjeldene. Her er det vikarprestenes forhold til kannikene og deres inntekter fra kannikgjeldene som blir gjennomgått. For kongens del er det den rollen kongemakten hadde overfor domkapitlet og kannikgjeldene som har vært i fokus. Etter reformasjonen ble kongen en viktig aktør og vedtok ved flere anledninger beslutninger som påvirket inntektene til kannikene. Det var kongen som avviklet kannikgjeldene i 1740.

1.7.1 Oppgavens kronologiske inndeling

Oppgaven starter med reformasjonen og avslutter med vedtaket som legger ned ordningen med kannikgjeld i 1740. Skillene mellom de tre kapitlene går i 1625 og 1666. Etter reformasjonen gikk domkapitlet gjennom flere markante endringer, og det var først i 1620 at det økonomiske grunnlaget hadde stabilisert seg og blitt til en varig ordning. Da ble det endelig bestemt hvilke kannikgjeld kannikene fikk tildelt, i tillegg til at prebendene nå også lå fast til hver stilling. Fram til 1620 hadde dette variert. I 1625 finnes oversikter over inntektene fra både kannikgjeldene og prebendene, som gjør det mulig å sammenligne inntektene fra disse mot hverandre. Dette er bakgrunnen for at året 1625 avslutter første hovedkapittel. Valget av 1666 som det andre skilleåret henger sammen med flere hendelser i 1660-årene. Endringen av styreform fra 1660 påvirket også domkapitlet og vikarprestene. På samme måte som det i 1625 ble nedtegnet en oversikt over inntekter fra prebender

⁹⁰ SAT, Biskopen i Trondheim, Kopibok 1 (a og b) 1731-1745.

og kannikgjeld, ble det laget tilsvarende lister i 1660-årene. Listene gjelder for årene mellom 1660 og 1666. Domkapitlet måtte også lage en egen innberetning i 1666, som beskrev situasjonen deres. Alle disse hendelsene gjør 1666 til et skilleår som også markerer slutten på andre hovedkapittel.

1.7.2 Domkapitlet

I etterkant av reformasjonen havnet domkapitlet i stadig konflikt med vikarprestene om de tillagte inntektene fra kannikgjeldene. Til å begynne med handlet det også om de tillagte prebendene, men etter 1620 var det bare inntektene fra kannikgjeldene som skapte problemer for kannikene. Tiden fram til 1620 handlet om å tilpasse seg de mange endringene som reformasjonen hadde medført. Rundt 1600 ble prebendene avklart og lagt fast til stillingene ved domkapitlet. Det samme skjedde for kannikgjeldene i 1620, men likevel kom vikarprestene i kannikgjeldene til å kjempe om inntektene derfra helt til ordningen ble avvirket. Fram mot 1740 kom kannikgjeldene til å gjennomgå flere endringer knyttet til fordelingen av inntektene mellom kannik og vikarprest.

1.7.3 Vikarprestene

Utover 1600-tallet kom vikarprestene i stadig konflikt med domkapitlet. Bak mange av de endringene som fant sted mellom domkapitlet og kannikgjeldene spilte vikarprestene en sentral rolle. Stridens kjerne var inntektene fra kannikgjeldene, som vikarprestene i liten grad fikk ta del i. Oppgaven vil se nærmere på hva slags lønn kannikene ga sine vikarprester av de inntektene de selv ble avlønnet med fra kannikgjeldene.

Begrepet vikarprest er ikke kjent brukt før utpå 1600-tallet, og omtales før den tid gjerne bare som prest, kapellan eller «Siæle sørger» uten nærmere presisering i kildene tilknyttet domkapitlet.⁹¹ Likevel har forfattere som Lysaker og andre også benyttet seg av begrepet før den tid.⁹² Fra 1630-årene ble vikarprest, eller «vicepastor» som det i kildene omtales som, en mer vanlig betegnelse på hovedpresten i kannikgjeldet.⁹³ I vanlige prestegjeld ville sognepresten hatt tilsvarende funksjon som vikarpresten hadde i et kannikgjeld. De skulle nettopp være sognepresten (kanniken) sin vikar i kannikgjeldene. Likheten til en residerende kapellan virker å være stor. Vikarprestene kan bli omtalt som «vice pastor eller residerende kapellan» når de skal beskrives, både av seg selv og andre.⁹⁴ Det er nok fordi forskjellene mellom de residerende kapellanene og

91 Se for eksempel NRR III: 624; NRR V: 52 og SAT, Trondheim domkapitel, Innberetning 1666: 20.

92 Lysaker 1986: 26, 119, 121; Hansen 2003: 255.

93 NRR IV: 243. Første gang benevnelsen «vicepastor» opptrer i kildene knyttet til domkapitlet er i en klagesak om fordeling av inntekter fra Herøy kannikgjeld (kapittel 3.3.1.7). Se også kontrakten fra 1638 (kapittel 3.3.1.4) og kannikgjeldene nevnt i stiftsboken fra 1667 (Inderøy, Verdal, Stod og Trondenes). Der fremheves vikarprestene, og de skilles klart og tydelig fra residerende kapellaner.

94 WB I: 742; SAT, Biskopen i Trondheim, Kopibok 1a 1731-1740: 164b; Hamre 1983: 27.

vikarprestene i utgangspunktet ikke var stor.⁹⁵ Benevnelsen vikarprest virker ikke å være brukt i særlig stor grad utenfor kannikgjeldene.⁹⁶ De residerende kapellanene var også lønnet av kanniken med ansvar for eget sogn med tilhørende kirker, og lignet derfor mye på vikarprestene. Dette til forskjell fra de personlige kapellanene som var direkte underlagt andre prester.

1.7.4 Kongen

Rollen til kongen ble viktig etter reformasjonen, og økte enda mer etter innføringen av eneveldet i 1660-årene. Kongemakten var representert både sentralt i København og lokalt i Trondheim bispedømme. Fra innføringen av reformasjonen ble kongen i Danmark en viktig aktør overfor domkapitlet, og utformet de nye reglene kannikene måtte forholde seg til. Her utgjør «kongen» ansatte ved Kanselliet (departementet), som vedtok beslutninger på hans vegne. Det var ikke nødvendigvis kongen personlig som sto bak initiativene til endringer. På det lokale planet var biskop og lensherre (etter 1660 amtmann) de viktigste aktørene som representerte kongemakten. Ved flere anledninger ble det dannet kommisjoner hvor begge disse involveres, og formålet her var å undersøke saker som kongen ønsket belyst. Etter innføringen av eneveldet virker det som om kommisjonene forsvant, og at avgjørelser i stedet ble fattet i København.

I perioden fram mot 1660 ble kongemakten gradvis sterkere. Kong Christian 4. (1588-1648) satte i gang flere storstilte utbygginger og fikk både effektivisert og reformert administrasjonen i landet.⁹⁷ Skatteinnkrevningen økte, militæret ble styrket, lokale domsinstitusjoner bygd ut og eget tollvesen opprettet. Et omfattende embetsverk var alt utbygd da enevelde ble innført i 1660.⁹⁸ Eneveldet var på mange måter neste steg etter reformasjonen. Under reformasjonen ble den kirkelige opposisjonen fjernet, mens det ved etableringen av eneveldet var riksrådets påvirkningskraft som ble fjernet. Sentralisering ble en viktig følge av disse endringene. Lokale embetsmenn kom til å miste deler av sine tillagte oppgaver til fordel for kongens menn i Danmark. Utover 1700-tallet ble Danmark-Norge et sterkt og samordnet statssystem hvor styringen i økende grad utløp fra København, som også grep sterkere inn i kirkestellet.⁹⁹ Dette kom også til å påvirke domkapitlene. Avviklingen av kannikgjeldene var en del av en større endring av prestenes avlønning.

95 For en nærmere forklaring av de ulike prestene, se kapittel 2.3.1 og 2.3.2.

96 I 1700 listes alle prestene i Trondheim bispedømme opp, og da var det 8 vikarprester i de rundt 60 prestegjeldene utenfor Trondheim by. Seks av disse tilhørte kannikgjeld mens de resterende to lå til biskopen (Lødingen) og presten ved Hospitalet i Trondheim (Frosta). RA, EA-4061, Danske kanselli, Skapsaker, L0073.

97 Oftestad, Rasmussen, og Schumacher 2005: 114–116.

98 Ibid.: 128–129.

99 Ibid.: 144.

2.0 Perioden 1537–1625

2.1 Ressursene og aktørene

For domkapitlet i Trondheim handlet perioden etter reformasjonen om å tilpasse seg en helt ny situasjon. Selv om kongen lot domkapitlene i Danmark-Norge beholde deres økonomiske grunnlag er det likevel ingen tvil om at de fikk sin posisjon svekket. Det var flere merkbare endringer for domkapitlet i Trondheim fram mot 1625. Den største av disse var reduksjonen av antall kanniker, som gikk ned fra 20 til bare syv. Perioden bar også preg av å være starten på en økonomisk nedgangstid for enkelte kannikgjeld. For vikarprestene og menighetene i kannikgjeldene kom endringene i domkapitlet til å være en gylden mulighet til styrking av sin posisjon overfor kannikene. Ved periodens slutt var over halvparten av kannikgjeldene blitt omgjort til frie prestegjeld. Dette var første steg på veien mot den endelige avvikling av ordningen med kannikgjeld.

De ressursene domkapitlet disponerte var i all hovedsak en blanding av prebender og kannikgjeld.¹⁰⁰ Prebender var jordegodssamlinger hvor leieinntekten (skylden) fra de ulike gårdene ga kannikene inntekt. Disse prebendene kunne dekke gårder fra mange ulike prestegjeld, og hadde forskjellig størrelse og verdi. Dette gjorde at inntektene fra de enkelte prebendene varierte mye. Etter reformasjonen kom kongen til å blande seg inn i fordelingen av de prebendene domkapitlet disponerte. Kannikgjeldene besto hovedsaklig av en blanding av landskyld fra lokalt jordegods og tiendeinntekter.¹⁰¹ Gjennom å være sogneprest i kannikgjeldet fikk kannikene tilgang på denne inntekten. Etter reformasjonen var tienden slik at en tiendedel av den årlige produksjonen av varer som fisk, korn og smør ble gitt på deling til sognepresten (lønn), kirkene i prestegjeldet (vedlikehold) og kongen (tidligere bispetiende).¹⁰² Tidligere hadde også de fattige mottatt en del, men etter reformasjonen forsvant denne tildelingen gradvis bort.¹⁰³ Kannikgjeld var egentlig bare et vanlig prestegjeld hvor den enkelte kannik fikk sogneprestens inntekter, altså landskylden og prestens del av tienden. I noen tilfeller mottok kannikene også kirkens del av tienden mot å vedlikeholde kirkene. Vikarpresten var kannikens stedfortreder ute i kannikgjeldet, og ble for denne jobben lønnet med et visst bidrag av kanniken. Sammenlignet med hva landskylden og tienden ga var denne lønnen liten. Dette var med på å skape den konflikten som oppsto mellom kanniker og

¹⁰⁰ Lysaker 1986: 24–26.

¹⁰¹ NHL, «Prestebordsgods», se <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Prestebordsgods>, sist aksessert 8. mai 2014

¹⁰² NHL, «Tiende», se <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Tiende>, sist aksessert 8. mai 2014

¹⁰³ Sølvi Sogner, «Bondeluten i Reformasjonsårhundret», i *Heimen* (Oslo, 1961): 61–71; Sandvik 1965: 117; Lysaker 1986: 99.

vikarprester. En annen viktig aktør her er menighetene i kannikgjeldene. De ønsket å velge egne prester slik de frie prestegjeldene gjorde. For domkapitlet ble kampen om inntektene fra kannikgjeldene større og mer krevende enn hva tilfellet var for prebendene.

2.2 Domkapitlets interesser

Kannikene hadde støttet opp om den siste erkebiskopen, og dermed vært en del av kongens sterkeste opposisjon under innføringen av reformasjonen.¹⁰⁴ Likevel bekreftet kongen kannikenes privilegier og rettigheter i etterkant av reformasjonen, og dermed ble forholdene relativt stabil for domkapitlet.¹⁰⁵ Konsekvensene av å ha vært i opposisjon mot kongen fikk de første ti-årene ikke så merkbare økonomiske innvirkninger som domkapitlet nok hadde fryktet. Kongen gikk i stedet rolig fram, og brukte tid på å endre domkapitlets funksjon og struktur. Innen 1625 var situasjonen for domkapitlet en helt annen enn hva tilfellet var like etter 1537.

2.2.1 Interne endringer

I 1550-årene ble det fellesskapet som tradisjonelt hadde ligget til domkapitlet betydelig redusert.¹⁰⁶ Kannikene kunne nå også inngå ekteskap, noe som før reformasjonen hadde vært forbudt.¹⁰⁷ Disse endringene førte til at kannikene ikke lengre ble knyttet like sterkt sammen. De stiftet i stedet egne familier og husholdninger utenfor domkapitlets felles bordhold. Forholdet til biskopen var også blitt endret, da han nå ble utpekt av kongen og ikke valgt av kannikene. Det medførte at kannikene også mistet det sterke båndet som hadde vært til biskopen. Domkapitlet gjennomgikk altså flere viktige forandringer etter reformasjonen, som igjen medførte endringer i forholdet mellom kannikene.

I tiden før reformasjonen hadde det utviklet seg enkelte faste stillinger blant kannikene.¹⁰⁸ Dekanen var lederen av domkapitlet. Etter reformasjonen var biskopen som besatte denne stillingen. Det fantes også en erkediakon og en kantor. Etter reformasjonen ble det opprettet en ny stilling som lektor. Denne skulle undervise i latin ved katedralskolen.¹⁰⁹ Det var disse fire kannikene som nå kom til å ha faste oppgaver ved domkapitlet. I tillegg kom de «vanlige» kannikene som ikke hadde et eget ansvarsområde og heller ikke bodde fast i Trondheim. Denne gruppen fulgte en turnusordning hvor de hvert tredje år oppholdt seg i byen, mens de bodde i kannikgjeldene de påfølgende to år.¹¹⁰ For kannikene var det essensielt at domkapitlet hadde en funksjon i byen, slik at

104 Lysaker 1986: 23.

105 Ibid.: 18.

106 Torkelsen 1971: 263–264; Lysaker 1986: 35.

107 Torkelsen 1971: 111–113.

108 Lysaker 1986: 24; Dybdahl 1989: 279–280.

109 Øverås, Erichsen, og Due 1952: 71.

110 Hamre 1983: 25; Lysaker 1986: 55.

de fikk beholde posisjonene og inntektene sine. Etter reformasjonen var det usikkert hvilken rolle de 20 kannikene skulle ha.¹¹¹ Det som sikret situasjonen for domkapitlet var nok kongebrevet av 7. august 1578, hvor Domkirken (Nidarosdomen) ble omgjort til sognekirke.¹¹² Dette innebar at kannikenes egen kirke ble åpnet opp for vanlige folk, på lik linje med den andre kirken i byen, Vår Frue kirke. For kannikene ble dette starten på en større omorganisering av hele domkapitlets struktur.¹¹³ Ved opprettelsen av den nye sognekirken ble det slik at de to prestestillingene som var blitt tilknyttet Domkirken, sognepresten og kapellanen, også ble en del av domkapitlet. Det samme skjedde for den andre sognekirken, Vår Frue kirke. Etter 1578 ble det dermed opprettet fire nye stillinger ved domkapitlet, to fra hver av bykirkene. Sammen med dekan, erkediakon, kantor og lektor fikk disse stillingene tillagt kannikgjeld, prebender og en del av domkapitlets residenser i byen.¹¹⁴ Etter å ha blitt skilt fra hverandre etter sammenslåingen i 1577 ble kantor og lektor igjen slått sammen i 1596, slik at det var syv faste stillinger tilknyttet domkapitlet ved inngangen til 1600-tallet.¹¹⁵

De andre kannikene, som bare residerte ved domkapitlet hvert tredje år, havnet nå i en konflikt med de faste kannikene. Bakgrunnen var at disse syv kannikene etter den nye ordningen sto alene for det daglige arbeidet ved domkapitlet og bykirkene. De andre kannikene hadde ingen slike forpliktelser.¹¹⁶ Endring av ansvar og forpliktelser blant kannikene førte til uenighet om fordelingen av det felles jordegodset som lå til domkapitlet. De syv faste kannikene mente å ha enerett til jordegodset. Uenigheten ble tatt opp i kongebrevet datert 22. oktober 1597. Der het det at kongen hadde fått vite at det skulle «begive sig noen Irring og Trætte» knyttet til fellesinntektene ved domkapitlet.¹¹⁷ Dette var inntekter som opprinnelig var ment å dekke kannikenes utgifter til felles bordhold, noe som ble avvirket i 1550-årene. Kongen bestemte da at bare de kannikene som hadde faste oppgaver ved domkapitlet skulle «nyde, bruke og beholde» fellesinntektene som lå til domkapitlet, og med dette mistet de andre kannikene denne inntekten.¹¹⁸ Kongen skrev til dem at de skulle «nøie [sig] med de samme Kannikedømmer og Prebænder, de medforlent ere». Denne gruppen med bortviste kanniker slo seg ikke til ro med kongens bestemmelse, noe som medførte at det i 1601 kom et nytt kongebrev der det i klartekst ble presisert at bare de nevnte syv stillingene hadde rett til å motta disse inntektene. Brevet kom også inn på et annet viktig punkt, nemlig

111 Lysaker 1986: 58.

112 NRR II: 288–289; Lysaker 1986: 58; Dybdahl 1989: 139.

113 Lysaker 1986: 81–82.

114 NRR II: 562–563, 601.

115 NRR III: 623–624; Torkelsen 1971: 59; Dybdahl 1989: 144.

116 Lysaker 1986: 100.

117 NRR III: 520.

118 Dybdahl 1989: 167.

kannikenes styring av kannikgjeldene. Kongen nevnte at de kannikene som hadde mistet fellesinntektene nærmest på trass hadde blitt boende i Trondheim i stedet for å «residere hos Bønderne» i kannikgjeldene sine. Dette gjorde de for å prøve å få andel i fellesinntektene. Disse kannikene ansatte kapellaner som «[betjener Menigheten] i deres Sted». Dette mente kongen førte til at kannikene selv ble «boende i Byen udi Ørkesløshed». Praksisen med å skaffe kapellaner (vikarprester) for å gjøre den hverdagslige plikten i kannikenes (sogneprestenes) fravær ble med dette begrenset. Det ble satt et skille mellom de «rette» residerende kannikene i Trondheim og de andre kannikene, som nå måtte bosette seg i sine respektive kannikgjeld og fungere som sogneprest der. Ikke nok med det, de syv kannikene ved domkapitlet fikk også bekreftet kallsretten over kannikgjeldene til de andre kannikene, noe som altså betydde at syv kanniker i 1601 hadde kontroll over minst 20 kannikgjeld.¹¹⁹ For de kannikene som var igjen i Trondheim betød dette en styrking av fellesskapet.

2.2.2 Kannikenes oppgaver

I kongebrevet fra 1597 het det at kannikene hadde i oppgave å gjøre arbeid «udi Kirken med Korsang» i tillegg til å «[dømme] i Egteskabssager» og «andre Sager» som kom for domkapitlet.¹²⁰ Ansvar for ekteskapsaker var en av de få konkrete funksjonene domkapitlet kom til å få tildelt, men likefullt det som ga kannikene tilgang til store inntekter. I praksis kom de også til å dømme i saker som gjaldt presters embetsførsel og andre konflikter mellom menighetene og geistligheten.¹²¹ I kapittelretten, som var navnet på denne domsinstitusjonen, var det derimot lensherren som var leder, ikke dekanen (biskopen) slik det var i domkapitlet.

Utover disse fellesoppgavene hadde de syv kannikene egne oppgaver utenfor domkapitlet. Dette var de daglige arbeidsoppgavene. Inntektene de fikk som kanniker ved domkapitlet kom derfor i tillegg til den inntekten de hadde utenom domkapitlet. Dekanen var kongens biskop, og hadde med det det overordnede ansvaret for alle prestene i bispedømmet, altså fra dagens Møre og Romsdal og opp til Finnmark. Han var samtidig sogneprest over Strinda (som grenset til Trondheim) og fra tidlig 1600-tall også over Lødingen i Nordland. Inkludert kannikgjeldet Trondenes fikk biskopen altså inntekter fra tre prestegjeld.¹²² Erke diakonen var frem til 1597 sogneprest i blant annet Tromsø og Stjørdal.¹²³ Han ble fra da av utnevnt av kongen og fikk dermed fast bosted i Trondheim. Dette hang nok sammen med kongebrevet fra samme år, som bare ga fellesinntekter til de kannikene som

119 NRR III: 623–624; Torkelsen 1971: 272–273; Imsen 1982: 252; Lysaker 1986: 100–102.

120 NRR III: 520.

121 Torkelsen 1971: 150–153; Johansen 2001: 58–59.

122 Lysaker 1986: 110.

123 NRR III: 486–487; Dybdahl 1989: 143, 190.

bodde i byen. I 1597 overtok rektoren ved katedralskolen stillingen som erkediakon, men dette holdt imidlertid ikke lenge. I 1613 ble denne stillingen fjernet helt fra domkapitlet.¹²⁴ Lektor og kantor ble til en og samme stilling i 1596, og omtales bare som lektor.¹²⁵ Lektoren hadde ansvaret for forelesninger i latin ved katedralskolen, der de nye protestantiske prestene ble utdannet. På 1600-tallet ble det innført krav om universitetsutdannelse for å bli prest, og da dimitterte katedralskolene kandidater til examen artium ved Universitetet i København.¹²⁶ Lektoren var i likhet med både biskop og erkediakon direkte utnevnt av kongen. Katedralskolen ble drevet av rektoren, som var lektorens underordnede, og fra 1621 ble det også ansatt en konrektor.¹²⁷ Tilslutt kom de fire byprestene som hadde hver sine presteoppgaver knyttet til henholdsvis Domkirken og Vår Frue kirke samtidig som de var kanniker ved domkapitlet. Til forskjell fra de andre tre kannikene ble disse fire valgt av borgerne i Trondheim, og dermed var de i prinsippet fremdeles uavhengig av kongen.¹²⁸

Disse syv kannikene hadde med andre ord viktige oppgaver utenfor domkapitlet, men møttes jevnlig for å delta i kapittelretten og andre saker som gjaldt domkapitlet.¹²⁹ Lønnen for dette arbeidet fikk de ved tillagte prebender og kannikgjeld. Dette var inntekter som kunne overstige verdien de fikk fra stillingene utenfor domkapitlet.¹³⁰ Å være kannik ved domkapitlet ble utover 1600-tallet betraktet som et økonomisk gode, og var av den grunn ettertraktet.¹³¹

2.2.3 Ressurser

For domkapitlet i Trondheim var det kannikgjeldene som ga de største inntektene. Flere av disse lå i Nord-Norge, som tidlig på 1500-tallet var preget av rikt fiske med høy bytteverdi.¹³² Mot slutten av 1500-tallet endret imidlertid dette seg, da det ble dårligere tider. Likevel kom kannikgjeldene til å gi kannikene gode inntekter. De hadde i tillegg en stor samling prebender som også ga god avkastning. Domkapitlet disponerte selv prebendene og kannikgjeldene, og kunne derfor selv fordele dem

124 Lysaker 1986: 103.

125 NRR III: 439.

126 NHL, «Rektor», se <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Rektor>, sist aksessert 8. mai 2014; NHL, «Lektor», se <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Lektor>, sist aksessert 8. mai 2014.

127 Konrektor hjalp rektoren med arbeidet ved katedralskolen. Se kapittel 4.2.4.

128 Se kapittel 2.3.3 for valg av prester etter reformasjonen. NRR VII: 696–697; Sandvik 1965: 122–124; Lysaker 1986: 73.

129 Moseng mfl. 2003: 48.

130 Se under for inntekter til kannikene. Ettersom bare de mest inntektsbringende prestegjeldene var kannikgjeld var kannikene allerede sikret en god inntekt, men de fikk i tillegg prebender som for flere av kannikene var verdt minst like mye. Derfor er det snakk om en inntekt tilsvarende to eller flere prestegjeld hver av kannikene satt på gjennom domkapitlet. Bare biskopen kan vise til noe tilsvarende gjennom å ha inntekter fra Strinda og Lødingen prestegjeld utenom domkapitlet.

131 NHL, «Domkapitel», se <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Domkapitel>, sist aksessert 8. mai 2014.

132 Lysaker 1986: 24–26.

mellom seg.¹³³ Dette kom imidlertid til å endre seg fram mot 1620.

2.2.3.1 Prebender

Etter reformasjonen mistet kannikene en del av de tillagte prebendene, som i stedet ble brukt som lønn til enkelte av kongens embetsmenn.¹³⁴ En del av bakgrunnen for dette var kannikenes misnøye med kongen, noe som kom klart frem da svenskene i 1564 invaderte Trondheim.¹³⁵ Domkapitlet og borgerne anså invasjonen som en befrielse, og avla ed til svenskekongen. Den danske biskop Hans Gaas og sønnen Kjell, som var blitt rektor ved katedralskolen, var visstnok de eneste geistlige som nektet å avgi ed til svenskekongen. Okkupasjonene varte ikke lenge, og kort tid etterpå ble Trondheim overtatt av norske styrker. En konsekvens av dette var at kongen fratok kannikene retten til selv å fordele prebendene. I stedet overtok kongen den selv, og kunne dermed omfordele prebendene etter eget ønske. Som en følge av dette ga han et prebende i lønn til lensherren. Dette ble starten på en trend hvor flere prebender ble gitt bort til personer kongen mente fortjente det.¹³⁶ At denne praksisen fortsatte var ikke noe rart da mange kanniker etter 1578 mistet sin tilknytning til domkapitlet. Dermed kunne kongen omfordele prebender uten at det gikk direkte ut over de syv gjenværende kannikene.

I 1558 hadde domkapitlet en samling på 30 prebender, og disse utgjorde en samlet verdi på rundt 500 spann smør.¹³⁷ Det største prebendet ga alene 46 spann mens det minste bare var på litt over 6 spann. Forskjellen mellom inntektene fra prebendene var med andre ord stor. Tabellen nedenfor viser inntekten av prebendene som lå til domkapitlets medlemmer i 1625, og hvordan skylden fra disse hadde endret seg siden 1558.¹³⁸

133 Lysaker 1986: 27, 72.

134 Dybdahl 1989: 153.

135 Lysaker 1986: 68, 72.

136 Sandvik 1965: 146.

137 «Trondheim domkapitels jordebok 1558»: 363–397; Dybdahl 1989: 150–151, 225–226.

138 RA, Stattholderembetet 1572-1771, EA-2870/Ek/L0016/0001, se

http://arkivverket.no/URN:db_read/db/39910/170/. For enkelte prebender oppgis det også andre mindre verdier utover spann, som er tatt med i den totale summen oppgitt i riksdaler. Se appendiks for nærmere forklaring bak omregningen.

Stilling	Skyld prebender 1558 ¹³⁹	Skyld prebender 1625
Dekan	25 spann	83 spann = 166 riksdaler
Erkediakon	60 spann	88 spann = 176 riksdaler
Lektor	80 spann	104 spann = 210 riksdaler
Sogneprest til Domkirken	63 spann	98 spann = 213 riksdaler
Sogneprest til Vår Frue kirke	24 spann	102 spann = 204 riksdaler
Kapellan til Domkirken	50 spann	78 spann = 161 riksdaler
Kapellan til Vår Frue kirke	57 spann	65 spann = 136 riksdaler
Totalt:	359 spann	618 spann = 1266 riksdaler

Tabell 2: Verdi av kannikenes prebender i 1625, med økning fra 1558.

Det er viktig å presisere at de prebendene som lå til disse kannikene i 1625 var en helt annen sammensetning enn i 1558. I 1625 lå det opptil 4 prebender til hver kannik, mens det i 1558 var 30 prebender fordelt på 20 kanniker.¹⁴⁰ Det er med andre ord verdistigningen til prebendene som vises i denne tabellen. Av de opprinnelige 30 prebendene lå fremdeles 18 til kannikene i 1625, dette til tross for at antall kanniker i mellomtiden var blitt kraftig redusert. Domkapitlet hadde altså klart å beholde brorparten av prebendene samtidig som de fleste kannikene forsvant ut. De resterende prebendene ga kongen til andre personer, hovedsaklig etter hvert som de andre kannikene døde.¹⁴¹ I løpet av vel 60 år ser en at den samlede verdien av domkapitlets prebender steg. Dette var blant annet fordi det felles jordegodset de syv kannikene fikk gjennom kongebrevet av 1597 senere ble slått sammen med disse prebendene. Verdien av det felles jordegodset var i 1558 omtrent 175 spann.¹⁴² Dette jordegodset kom senere til å utgjøre mellom 18 og 20 spann med økte inntekter for de syv kannikene.¹⁴³

Situasjonen i 1625 var slik at prebendene nå lå fast til hver stilling ved domkapitlet og ga jevnt over en stabil inntekt. Fordelingen viser likevel at denne inntekten varierte en del mellom kannikene. Lektoren og de to sogneprestene til bykirkene fikk alle over 200 riksdaler hver mens kapellanen til Vår Frue kirke knapt mottok 140 riksdaler. De prebendene denne kanniken satt på hadde heller ikke vist en særlig verdiøkning siden 1558, noe som kan være et resultat av domkapitlets tap av enkelte tidligere testamenterte jordeiendommer.¹⁴⁴ Når det kommer til den store økningen som spesielt dekanen og sognepresten til Vår Frue kirke hadde, så oppgir Dybdahl at oversikten fra 1625 også

¹³⁹ Det oppgis ikke verdi mot riksdaler, og det har heller ikke latt seg finne en tilfredsstillende måte å konvertere til det på.

¹⁴⁰ Dybdahl 1989: 140–141.

¹⁴¹ Disse kannikene fikk beholde sine tillagte prebender så lenge de levde. NRR III: 520; Dybdahl 1989: 148–150.

¹⁴² Lysaker 1986: 26; Dybdahl 1989: 225–226.

¹⁴³ Lysaker 1986: 101.

¹⁴⁴ Ibid.: 35; Dybdahl 1989: 194–199.

inkluderte jordegods som opprinnelig ikke lå til domkapitlet, men som disse to kannikene siden hadde fått tillagt.¹⁴⁵

2.2.3.2 Kannikgjeld

Som både Lysaker og Dybdahl skriver var inntektene fra kannikgjeldene store, og det var dermed viktig for domkapitlet å beholde disse.¹⁴⁶ Som med prebendene gjennomgikk kannikgjeldene en endring etter reformasjonen, men til forskjell fra prebendene mistet domkapitlet flesteparten av kannikgjeldene. Dette hang sammen med reduksjonen av kanniker etter 1578, der kannikgjeldene etter hvert også ble redusert til syv. Etter omorganiseringen av domkapitlet ble ordningen med kannikgjeld endret, men først i 1620 ble det avgjort hvilke kannikgjeld som skulle ligge fast til de syv stillingene.¹⁴⁷

<i>Situasjon 1620</i>		
Kannik ¹⁴⁸	Stilling	Kannikgjeld ¹⁴⁹
Biskop Anders Arrebo	Dekan	Trondenes i Troms
Stalder Kaas	Erkediakon	Hadsel i Nordland
Peder Borch	Lektor	Verdal i Nord-Trøndelag
Patrik Didriksen	Sogneprest til Domkirken	Tromsø i Troms
Jacob Jørgensen	Sogneprest til Vår Frue kirke	Inderøy i Nord-Trøndelag
Mogens Lauritsen Blix	Kapellan til Domkirken	Buksnes i Nordland
Anders Jentoft	Kapellan til Vår Frue kirke	Herøy i Møre og Romsdal

Tabell 3: Kanniker og kannikgjeld ved domkapitlet i 1620

Kannikenes inntekter fra kannikgjeldene kom hovedsaklig fra landskyld og tiende.¹⁵⁰ For Trondenes, Hadsel, Tromsø og Buksnes besto mye av tienden av inntekter fra fisket mens det for Inderøy og Verdal var fra kornavlingene inntektene kom. Herøy fikk det meste av sin inntekt fra landskylden, som overgikk hele inntekten fra tienden. Den Trondhjemske Reformats 1589 gir et godt innblikk i verdiene fra kannikgjeldene, noe som gjør det mulig å se hvor viktig denne inntekten var ved slutten av 1500-tallet.¹⁵¹ Det er interessant å nevne, som Lysaker påpeker, at flere av de

¹⁴⁵ Dybdahl 1989: 140.

¹⁴⁶ Lysaker 1986: 26; Dybdahl 1989: 191–192.

¹⁴⁷ SAT, Trondheim domkapitel, Innberetning 1666: 4; Lysaker 1986: 121; Dybdahl 1989: 140–141.

¹⁴⁸ NRR IV: 670; Andreas Erlandsen, *Biographiske Efterretninger om Geistligheden i Thronhjems Stift* (Christiania, 1855); Øverås, Erichsen, og Due 1952: 89.

¹⁴⁹ Se kart over disse 7 kannikgjeldene bakerst i oppgaven. Hadsel og Buksnes er de senere navnene på Vesterålen og Lofoten.

¹⁵⁰ Offertoll var også en inntekt som kannikene mottok, men denne har i liten grad latt seg tallfeste. Se kapittel 3.3.1.2, 3.3.1.4, 3.3.1.6 og 4.2.5 for eksempler på hva offertollen kunne komme på.

¹⁵¹ «Den Trondhjemske Reformats 1589»: 51–91.

kannikgjeldene som tidligere lå til domkapitlet, etter hvert hadde mistet mye av sine inntekter.¹⁵² Særlig gjaldt det Andenes, et kannikgjeld som var tillagt den viktige stillingen kantor. I 1589 ga dette kannikgjeld så lite som 80 våger fisk i tiende og overraskede null i landskyld, og ble beskrevet som et «saare ringe» prestegjeld å bo i for presten.¹⁵³ Domkapitlet satt igjen med de syv beste kannikgjeldene hvis en ser på tiende og landskyld i 1589. Det er særlig Trondenes som har stor verdi med en antatt fisketiende alene på opptil 900 våger.¹⁵⁴ Dette skiller seg veldig ut fra de andre kannikgjeldene, og ikke overraskende var det dekanen (biskopen) som nøt denne inntekten.¹⁵⁵

Kannikgjeld	Inntekt 1589		
	<i>Landskyld</i>	<i>Tiende</i> ¹⁵⁶	<i>Totalt</i> ¹⁵⁷
Trondenes	164 våger fisk	266-900 våger fisk	430-1164 våger fisk
		21-60 tønner korn	21-60 tønner korn
Hadsel	148 våger fisk	100 våger fisk	248 våger fisk
Verdal	36 spann smør	100 tønner korn	100 tønner korn
			36 spann smør
Tromsø	28 våger fisk	280 våger fisk	308 våger fisk
Inderøy	48 spann smør	90 tønner korn	90 tønner korn
			48 spann smør
Buksnes	36 våger fisk	200 våger fisk ¹⁵⁸	236 våger fisk
		4 tønner korn	4 tønner korn
Herøy	93 spann smør	10 våger fisk	10 våger fisk
		50 tønner korn	50 tønner korn
			93 spann smør

Tabell 4: Inntekt fra kannikgjeldene i 1589.

Landskylden ble her enten målt i smør eller fisk. Det kom av at kannikgjeldene hadde tilgang på ulike råvarer. Tienden ble gitt i de naturvarene kannikgjeldene selv produserte, hvor en våg fisk ble veid til 18,52 kg mens en tønne korn varierte mellom 55,5 og 111 kg.¹⁵⁹ Andre mindre tiender som

¹⁵² Lysaker 1986: 26.

¹⁵³ «Den Trondhjemske Reformats 1589»: 87–88.

¹⁵⁴ De to nærmeste var Lødingen og Alstahaug. Lødingen, et prestegjeld biskopen fikk som tillagt lønn tidlig på 1600-tallet, ga 42 våger fisk i landskyld samt 100 våger fisk og 15 tønner korn i tiende. Alstahaug ga 50 tønner korn og 50 våger fisk i tiende samt 45 våger fisk i landskyld.

¹⁵⁵ For en nærmere beskrivelse av biskopens inntekter, se Imsen 1982: 87–95.

¹⁵⁶ Det er for Trondenes og Tromsø snakk om prestens og kirkens del av tienden, mens det for resten trolig bare er prestens del ettersom det ikke spesifiseres noe annet. Opplysninger fra 1660-årene bekrefter at Trondenes også har kirkens del av tienden mens det for Verdal og Inderøy ikke er tilfellet.

¹⁵⁷ Det har ikke latt seg finne en tilfredsstillende måte å konvertere til riksdaler, og er derfor bare presentert slik kilden fremstiller inntektene.

¹⁵⁸ Det nevnes at de siste to år har «fiskeriet gaait nogit runderligere till», altså bedre enn tidligere.

¹⁵⁹ NHL, «Våg», se <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:V%C3%A5g>, sist aksessert 8. mai 2014; NHL,

ost, reking og hval er utelatt fra beregningene for å gjøre sammenligningen enklere. Det er korn og fisk som er de store tiendeinntektene, og som dermed har avgjørende betydning for om et kannikgjeld over tid opplever oppgang eller nedgang.

For 1625 finnes det en jordebok som beskriver forholdene i seks av de syv kannikgjeldene som domkapitlet kontrollerte.¹⁶⁰ Denne kilden er spesielt interessant da den totale verdien oppgis i korn, noe som gjør det mulig å sammenligne kannikgjeldene bedre enn i 1589. En tønne korn var her lik en riksdaler.¹⁶¹ Omregning til riksdaler er derfor en enkel sak. Herøy mangler i jordeboken ettersom Sunnmøre ble overført fra Trondheim til Bergen bispedømme i 1622, men det finnes en tilsvarende jordebok også fra dette bispedømmet.¹⁶² Forskjellen mellom disse jordebøkene er at det ikke oppgis landskyld og samlet kornverdi for Herøy sin del. Sammenligningen med de andre kannikgjeldene blir dermed vanskeligere.

Kannikgjeld	Inntekt 1625		
	Landskyld	Tiende	Totalt
Trondenes	164 våger fisk	400 våger fisk 37 tønner korn	604 riksdaler
Hadsel			160 riksdaler
Verdal	36 spann smør	100 tønner korn	178 riksdaler
Tromsø	28 våger fisk	260 våger fisk	230 riksdaler
Inderøy	48 spann smør	100 tønner korn	200 riksdaler
Buksnes	36 våger fisk	150 våger fisk 4 tønner korn	146 riksdaler
Herøy	93 spann smør ¹⁶³	13 våger fisk 48 tønner korn	244 riksdaler
Samlet verdi:			1762 riksdaler

Tabell 5: Inntekt fra kannikgjeldene i 1625.

Oversikten viser at Trondenes i 1625 fremdeles var det kannikgjeldet med størst verdier, og hadde over 600 riksdaler i inntekt. Det er nesten tre ganger så mye som de nærmeste kannikgjeldene Tromsø og Herøy. Buksnes kom dårligst ut, og ga knapt 150 riksdaler. Det er ikke så langt unna Verdal og Inderøy. Hadsel er på mange måter et unntak ettersom inntektene derfra var blitt omgjort

«Kornmål», se <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Kornm%C3%A5l>, sist aksessert 8. mai 2014.

160 RA, Stattholderembetet 1572-1771, EA-2870/Ek/L0016/0001, se http://arkivverket.no/URN:db_read/db/39910/157

161 Se appendiks for nærmere beskrivelse av omregningen.

162 RA, Stattholderembetet 1572-1771, EA-2870/Ek/L0015/0001, se http://arkivverket.no/URN:db_read/db/39909/116/

163 Landskyld kommer ikke klart frem i kilden, men ettersom de andre seks kannikgjeldene hadde en uendret landskyld sammenlignet med 1589 er det nærliggende å tro at Herøy også lå på omtrent samme nivå.

til en fast avgift på 160 riksdaler, og dermed var konstant år etter år.¹⁶⁴

Sammenlignet med tallene fra 1589 hadde alle kannikgjeldene samme landskyld mens tiendeinntektene hadde forandret seg noe. Inntekt fra fisk og korn hadde endret seg med størst utslag for Buksnes, som mistet hele 25 % av fisketienden. Det var en nedgang fra 200 til 150 våger fisk. Tromsø hadde også lavere fisketiende, med 7 % nedgang fra 280 til 260 våger. Ellers var det bare Inderøy som økte, opp fra 90 til 100 tønner korn (11 %). Herøy og Verdal lå på samme nivå. Trondenes oppga ikke noe konkret tall i 1589. Det er dermed vanskelig å måle endringer, men ettersom det var mellom 266 og 900 våger fisk må det ha vært store svingninger. I 1625 var det 400 våger fisk, og det er under halvparten av et toppår nevnt i 1589. Trondenes opplevde nok på lik linje med de andre kannikgjeldene i nord, Buksnes og Tromsø, nedgang i inntektene.¹⁶⁵

2.2.3.3 Andre inntekter

I 1620 mistet domkapitlet inntektene fra alle kannikgjeldene som ikke lå fast til stillingene deres. Dette utgjorde 17 prestegjeld, som for ettertiden ble frigjort.¹⁶⁶ I den forbindelse fikk domkapitlet tillagt en årlig avgift fra disse, som totalt ble på 124 riksdaler.

164 Se kapittel 2.4.4 for en nærmere forklaring for denne endringen.

165 Imsen 1982: 92.

166 SAT, Trondheim domkapitel, Innberetning 1666: 19-21. Se kapittel 2.3.3 og 2.4.3 for bakgrunn for denne avgiften.

Prestegjeld	Årlig avgift
Overhalla	3
Salten	4
Rødøy	4
Sveg	5
Lødingen	6
Brønnøy	7
Hitra	7
Kvernes	7
Nærøy	8
Ørland	8
Aure	8
Stjørdal	8
Skogn	8
Melhus	8
Veøy	9
Borgund	10
Alstahaug	14
Totalt:	124 riksdaler

Tabell 6: Den årlige avgiften fra de 17 prestegjeldene.

Disse inntektene ble trolig fordelt likt mellom de syv kannikene. Det er iallefall ikke noe som tilsier en annen type fordeling.¹⁶⁷ For hver kannik ville dette gi litt over 17 riksdaler, som skulle gå til vedlikehold av deres boliger i Trondheim.¹⁶⁸

Dybdahl nevner også enkelte andre inntekter fra jordeboken i 1558, som domkapitlet bar med seg fra katolsk tid.¹⁶⁹ Det var hovedsaklig tiendeinntekter fra en håndfull kirker rundt om i bispedømmet. Dette gjaldt kirker på Byneset med 45 tønner korn, Verdal på 40 tønner korn og Sortland i Hadsel på omtrent 6 våger fisk. Det nevnes også andre mindre og uspesifiserte inntekter. I forhold til verdiene fra prebendene og kannikgjeldene spilte disse inntektene neppe en avgjørende rolle for kannikene.

2.2.3.4 Sammenligning av inntekter

Prebender og kannikgjeld står frem som de viktigste inntektskildene til kannikene. Forholdet dem

¹⁶⁷ For fordeling mellom kannikene i 1666, se kapittel 3.2.6.3.

¹⁶⁸ Dybdahl 1989: 139–140.

¹⁶⁹ Trondheim domkapitels jordebok 1558: 397; Dybdahl 1989: 281.

imellom kommer godt fram i 1625, da både prebendene og kannikgjeldene listes opp med verdi i riksdaler. Dette gjør det mulig å sammenligne verdier og komme fram til følgende oversikt:

Stilling	Inntekt 1625		
	Prebender	Kannikgjeld	Totalt
Dekan	166 riksdaler	604 riksdaler	770 riksdaler
Erkediakon	176 riksdaler	160 riksdaler	336 riksdaler
Lektor	210 riksdaler	178 riksdaler	388 riksdaler
Sogneprest til Domkirken	213 riksdaler	230 riksdaler	443 riksdaler
Sogneprest til Vår Frue kirke	204 riksdaler	200 riksdaler	404 riksdaler
Kapellan til Domkirken	161 riksdaler	146 riksdaler	307 riksdaler
Kapellan til Vår Frue kirke	136 riksdaler	244 riksdaler ¹⁷⁰	380 riksdaler
Samlet inntekt:	1266 riksdaler	1762 riksdaler	3028 riksdaler

Tabell 7: Inntekt fra prebender og kannikgjeld i 1625.

En ser her at inntekter fra prebender og kannikgjeld varierte en del fra kannik til kannik.

Erkediakon, lektor, sogneprest til Vår Frue kirke og kapellan til Domkirken har faktisk mer verdi fra prebendene enn kannikgjeldene. En forklaring på dette er at kannikene kom til å beholde opptil fire prebender hver, mens det tidligere hadde vært 30 prebender fordelt på 20 kanniker. Kongen hadde ikke vist samme generøsitet når det gjaldt tildeling av kannikgjeld. Etter 1620 fikk kannikene bare et kannikgjeld hver. For de resterende tre kannikene kom kannikgjeldene best ut, og to av disse lå i Nord-Norge, og viser at fiskeriet ennå ga store inntekter. Det er viktig å huske at fra disse to fikk kannikene også kirkens del av tienden, noe som de andre trolig ikke var forunt fra sine kannikgjeld.

Når det kommer til den samlede inntekten ser en altså at de mest lønnsomme stillingene var dekan, sogneprest til Domkirken og sogneprest til Vår Frue kirke. Nederst kom kapellanen til Domkirken, som med kannikgjeldet Buksnes hadde opplevd en nedgang i inntekter på 25 % fra fiskeriet siden 1589. Det økonomiske grunnlaget for kannikene var i 1625 slik at prebender hadde en vesentlig betydning for flere av dem, men fremdeles kom de største inntektene fra kannikgjeldene i nord.

2.2.4 Oppsummering domkapitlets interesser

Tiden etter reformasjonen ble for domkapitlets del en tilpasningsperiode, og det er først i 1620 at ettervirkningene av reformasjonen vises på kongens avlønning av kannikene. En periode kom syv kanniker til å sitte på kallsretten til minst 20 kannikgjeld. I 1620 ble det fastslått hvilke syv

¹⁷⁰ Tallene for Herøy er som nevnt delvis rekonstruert, og må derfor brukes deretter.

kannikgjeld som kom til å følge hver av kannikene samtidig som også prebendene hadde fått sine faste tilknytninger til kannikene. Det var med andre ord blitt varige ordninger for kannikenes avlønning, og med det fulgte også bedre nedtegnelser over hva hver av kannikene fikk i inntekt fra prebender og kannikgjeld. Fra slutten av 1500-tallet begynte nedgangen i inntektene fra kannikgjeldene i nord å merkes, en nedgangstid som også kom til å fortsette utover 1600-tallet.

2.3 Vikarprestenes interesser

Etter reformasjonen hadde menighetene overtatt kallsretten til sogneprestembetene, og valgte dermed selv sine sogneprester.¹⁷¹ I de prestegjeld som lå under domkapitlet eksisterte ikke dette valget, da de i stedet fikk en kannik til sogneprest. Sogneprestene i hvert prestegjeld hadde flere typer embetsinntekter.¹⁷² Først og fremst gjaldt dette de faste inntektene, gjerne omtalt som visse inntekter. Dette var landskyld og tiende, men også offertoll kunne bli medregnet her. Offertoll var det faste bidraget som ble gitt av befolkningen i offer på høytidsdagene.¹⁷³ Tiende og offer ble betalt av befolkningen i prestegjeldet, og var vederlag for kirkelige tjenester.¹⁷⁴ Til disse faste inntektene kom så de uvisse inntektene, altså ujevne og uforutsigbare inntekter, gjerne betaling for dåp, vigsel, gravtale og andre tjenester presten gjorde for befolkningen. Tilslutt kom inntektene fra prestegården, hvor sognepresten selv bodde og arbeidet.¹⁷⁵ Inntektene til sogneprestene varierte en god del fra prestegjeld til prestegjeld, avhengig av hvilke ressurser, jordegods og befolkningsgrunnlag som var der. Kannikgjeldene var ofte godt befolket og hadde stor tilgang på ressurser og jordegods, og ga dermed kannikene en høy inntekt.

2.3.1 Fordeling av inntekt mellom prester

Blant det lokale presteskapet satt sognepresten på de største inntektene mens kapellanene, som hadde ansvar for kirker utenfor hovedsognet, fikk mindre. Det mest vanlige synes å være at sognepresten alene fikk alle de visse inntektene mens offertoll og uvisse inntekter ble gitt til kapellanene. Størrelsen på prestegjeldene varierte, og dermed også behovet for prester. Et eksempel kan hentes fra Alstahaug i Nordland som i 1589 hadde 8 kirker og kapell.¹⁷⁶ Disse skulle betjenes av fire prester, henholdsvis sognepresten, to residerende kapellaner og en «domestico sacellano», som

171 Sandvik 1965: 122; Lysaker 1986: 73; NHL, «Kallsrett», se <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Kallsrett>, sist aksessert 8. mai 2014.

172 Sandvik 1965: 117; Dybdahl 1989: 205.

173 NHL, «Offermæle», se <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Offerm%C3%A6le>, sist aksessert 8. mai 2014.

174 Sandvik 1965: 122; Dybdahl 2003: 295–300.

175 Sandvik 1965: 133.

176 «Trondhjems Reformats 1589»: 78–80.

er betegnelsen på en personlig kapellan som bodde hos sognepresten.¹⁷⁷ Sognepresten hadde ansvaret for hovedkirken og en annen kirke. Den ene residerende kapellanen skulle betjene to kirker og et kapell, og bodde på prestegården ved en av kirkene. For den andre residerende kapellanen var det bare en kirke som skulle betjenes, og han bodde på en prestegård ved denne. Den personlige kapellanen til sognepresten skulle ha ansvaret for den gjenværende kirken og det ene kapellet.

Fordelingen av inntektene fra Alstahaug var slik at sognepresten fikk alle tiendeinntektene, hele landskylden og en god del av offertollen. Tienden utgjorde 50 tønner korn og 50 våger fisk, noe som i 1625 ville blitt 87,5 riksdaler. Landskylden ble estimert til å være på 45 våger fisk, altså nesten 34 riksdaler, mens offertollen ikke spesifiseres nærmere. Samlet inntekt fra tiende og landskyld ville altså gitt sognepresten rundt 120 riksdaler. Begge de residerende kapellanene fikk beholde halve offertollen og alle uvisse inntekter fra kirkene sine. Sognepresten fikk selv alt det uvisse og hele offertollen ved de kirkene han betjente, og altså halvparten av offertollen til de residerende kapellanene. Den personlige kapellanen ble lønnet av sognepresten med 12 riksdaler i året og fri kost, og hadde til forskjell fra de andre prestene ikke offertoll eller uvisse inntekter. Dette gikk rett til sognepresten. Inntektsmessig kom altså sognepresten veldig godt ut i forhold til de andre prestene i Alstahaug, og satt selv på det meste av de tillagte inntektene. Petter Dass, som både var personlig- og residerende kapellan i Alstahaug før han til slutt ble sogneprest der, har beskrevet hvordan han opplevde denne inntektsfordelingen. Dengang han var personlig kapellan klaget han over å få «et Brød foruten Smør», men da han selv var sogneprest ba han kapellanene «give sig Herren i Vold» og «nyde sit Livs Ophol».¹⁷⁸

2.3.2 Prestene i kannikgjeldene

Opprinnelig bodde de kannikene som ikke hadde en fast stilling ved domkapitlet to av tre år ute i kannikgjeldet. Det tredje året overtok vikarpresten hans oppgaver mens kanniken oppholdt seg ved domkapitlet i Trondheim.¹⁷⁹ Etter 1578, da det ble innført syv faste stillinger ved domkapitlet, endret dette seg slik at vikarprestene til disse syv kannikene i praksis måtte inneha en fast stilling ute i kannikgjeldene, med ansvar for både hovedkirken og prestegården. Fra å være sogneprestens vikar i ordets rette forstand ble de nå permanente erstatninger, men fremdeles underlagt kanniken som formelt sett var sognepresten i kannikgjeldet. For vikarprestene må kontakten med deres sogneprest ha blitt betydelig svekket når de begge nå hver for seg ble fastboende, med ansvar for sine egne menigheter. Unntaket var Trondenes, ettersom biskopen hvert tredje år skulle reise på

177 Hamre 1983: 27.

178 Ibid.: 28.

179 Lysaker 1986: 55.

visitasjon i hele bispedømmet, og dermed fremdeles var jevnlig innom sitt kannikgjeld. Hvordan disse endringene virket inn på forholdet mellom kannikene og prestene i kannikgjeldene er vanskelig å si. Vikarprestene ble visstnok lønnet fast, men hva dette i praksis gikk ut på er ikke nærmere spesifisert.¹⁸⁰ Trolig er det snakk om enten fast lønn, slik de personlige kapellanene hadde, eller en fast rettighet, som for de residerende kapellanene med offertollen og de uvisse inntektene. Alternativt kan det ha vært en kombinasjon av disse to. Mest sannsynlig sto de residerende kapellanene og vikarprestene ganske likt ettersom begge hadde ansvar for egne kirker og prestegårder, dette til forskjell fra en personlig kapellan som bodde hos vikarpresten ved hovedkirken og arbeidet for vedkommende.

I tabellen under kommer det fram hvordan situasjonen var i de syv kannikgjeldene i 1589, da den Trondhjemske Reformats ble nedskrevet.¹⁸¹ Inntektene kannikene fikk er allerede nevnt.¹⁸² Tabellen her viser hva kapellanene var tildelt. At kapellanene fikk lite av inntektene sammenlignet med kannikene er åpenbart.¹⁸³ Vikarprestene nevnes ikke, men i forhold til hva de residerende kapellanene mottok kan en se hva som trolig var vikarprestenes inntekter i disse kannikgjeldene. Det er først utpå 1600-tallet det er nedskrevet hva vikarprestene fikk fra kannikene. Forholdene før den tid er basert på antagelser om at vikarprestene og de residerende kapellanene hadde ganske like betingelser.¹⁸⁴

180 Hansen 2003: 255.

181 «Trondhjems Reformats 1589»: 51–91. Det er verdt å merke seg at det på denne tiden ennå ikke var bestemt hvilke kannikgjeld som skulle ligge fast til de syv kannikene ved domkapitlet.

182 Se kapittel 2.2.3.2.

183 Imsen 1982: 252.

184 Hamre 1983: 27; Lysaker 1986: 26. Denne antagelsen stemmer godt overens med et tilfelle fra 1638, hvor vikarpresten ble tildelt alle de uvisse inntektene og hele offertollen, slik de residerende kapellanene fikk i 1589. Se kapittel 3.3.1.4.

Kannikgjeld ¹⁸⁵	Inntekt kapellaner i 1589
Trondenes 14 kirker og 9 prester 800 bønder	Opp til kanniken å bestemme.
Hadsel 10 kirker og 4 prester 527 bønder	Residerende kapellan: all offertoll og uvisse inntekter fra sine tre kirker. Residerende kapellan: all offertoll og uvisse inntekter fra sine tre kirker. Personlig kapellan: 12 riksdaler og fri kost, med ansvar for to kirker.
Verdal 3 kirker og 2 prester 200 bønder	Personlig kapellan: 12 riksdaler og fri kost, med ansvar for to kirker.
Tromsø 8 kirker og 4 prester 225 bønder	Opp til kanniken å bestemme.
Inderøy 4 kirker og 2 prester 233 bønder	Personlig kapellan: 10 riksdaler og fri kost, med ansvar for tre kirker.
Buksnes 5 kirker og 3 prester 357 bønder	Residerende kapellan: all offertoll og uvisse inntekter fra sin ene kirke. Personlig kapellan: 12 riksdaler og fri kost, med ansvar for to kirker.
Herøy 5 kirker og 3 prester 419 bønder	Residerende kapellan: all offertoll og uvisse inntekter fra sine to kirker. Personlig kapellan: 12 riksdaler og fri kost, med ansvar for to kirker.

Tabell 8: Inntektene til kapellanene i de syv kannikgjeldene i 1589.

For Trondenes og Tromsø mangler det opplysninger om kapellanenes inntekter.¹⁸⁶ Det er fordi de to kannikene som var med på å skrive Reformatsen, selv var sogneprester der.¹⁸⁷ Disse to skulle ved en senere anledning fastsette en inntekt «som forsuarligt kand vere». For de andre kannikgjeldene

¹⁸⁵ Her er antall kirker og kapeller slått sammen og bare omtalt som kirker. Antall bønder inkluderer også husmenn og værmenn.

¹⁸⁶ Imsen 1982: 253.

¹⁸⁷ «Trondhjems Reformats 1589»: 90-91; Hamre 1983: 25–26.

framkommer det at betingelsene for de residerende kapellanene var helt like, og for de personlige kapellanene var det bare Inderøy som skilte seg ut. Vikarprestene kom i tillegg til dette, og de betjente de kirkene som ikke allerede var dekt av kapellanene. Trondenes og Hadsel var de mest befolkede kannikgjeldene, basert på antall oppgitte bønder i Reformatsen. Det var befolkningen som ga tiende, og det er derfor en forklaring på hvorfor Trondenes var det mest inntektsbringende av alle kannikgjeldene.

2.3.3 Økt konflikt med domkapitlet

I årene etter reformasjonen kom det flere brev fra domkapitlet til kongen om at de kannikgjeld som hadde ligget til domkapitlet «motte endnu her effter dertill ligge».¹⁸⁸ Dette sitatet fra 1558 henger sammen med at noen kannikgjeld visstnok hadde sluttet å tilhøre domkapitlet, og i stedet blitt overtatt av andre prester.¹⁸⁹ Bakgrunnen var nok den svekkede posisjonen domkapitlet hadde fått i etterkant av reformasjonen. Dette gjorde det mulig for andre prester å overta kannikgjeldene uten at kannikene kunne gjøre noe med det. Dette gjentok seg 20 år senere, da kongen bestemte at disse kannikgjeld igjen skulle tilfalle domkapitlet når de prestene som bestyrte dem enten døde eller gikk av.¹⁹⁰ Problemet blusset opp på nytt da flertallet av kannikene ble bortvist fra domkapitlet. Spørsmålet ble da hvem som skulle ha kallsretten etter at disse bortviste kannikene døde, domkapitlet eller menighetene. Fra kirkeloven av 1539 het det at menighetene skulle ha kallsretten i alle de prestegjeld som ikke var lagt til inntekt for andre.¹⁹¹ Ettersom mange kanniker nå ikke lengre var en del av domkapitlet var nok menighetene interessert i å prøve å komme seg fri. I 1601 bestemte kongen at kallsretten fremdeles lå til domkapitlet, noe som gjorde at de gjenværende syv kannikene fremdeles kunne bestemme hvem som skulle være sogneprester der.¹⁹² Samtidig oppstod det problemer med Verdal kannikgjeld, der det visstnok var tilsatt en prest domkapitlet ikke hadde valgt. Kongen skrev at denne presten straks måtte avstå Verdal og gi det til lektoren som for ettertiden skulle ha disse inntektene.¹⁹³ Disse hendelsene tyder på at det etter reformasjonen ble en dragkamp mellom kannikene og menighetene i kannikgjeldene. Da saken ble avgjort i 1601 innførte kongen også en avgift «efter gammel Viis og Brug», som åpnet for at kannikene kunne kreve en «aarlig Tax» fra de prestene de valgte å ansette.¹⁹⁴ Bakgrunnen for kongens vedtak var at disse inntektene skulle brukes til å bygge opp kannikenes hus i byen, som var blitt skadet etter en brann i 1598.

188 DN, bind 4, nr. 1140.

189 Torkelsen 1971: 241–242.

190 Ibid.: 315; Lysaker 1986: 78.

191 Sandvik 1965: 122–123.

192 NRR III: 623–624; Lysaker 1986: 102.

193 NRR III: 625.

194 NRR III: 624.

Domkapitlet slet med å få inn denne avgiften, noe som kanskje ikke var så rart da den visstnok medførte at prestene i kannikgjeldene «ganske lidet eller intet have igjen at leve af».¹⁹⁵ Kongen sende i 1609 et brev til domkapitlet, hvor det kommer fram at det skal «begive stor Uenighed og Misforstand imellem eder og Menigheden udi nogle Gjeld og Sogne».¹⁹⁶ Det gjaldt nok først og fremst de kannikgjeld som lå til de kannikene som ble bortvist etter 1578. Kongen hadde fått klage på praksisen rundt utnevning av nye prester der domkapitlet krevde «en stor Summa Penge». Disse kravene gjorde at prestene ikke kunne «underholde sig, sin Hustru og sit Tyende»,¹⁹⁷ og kongen var overrasket over at domkapitlet «tør understaa [...] efter eders egen Tykke og Begjerlighed at beskatte og betrænge» prestene på en slik måte. Kongen mente at domkapitlet «ikke nogen Rettighed have» til å kreve en slik stor avgift selv om de hadde fått kallsretten til kannikgjeldene. Dette måtte domkapitlet straks gjøre noe med, hvis ikke kunne kongen finne på å avskaffe kallsretten deres over disse kannikgjeldene. Domkapitlet må ha lagt under seg flere kannikgjeld enn hva oversikten fra 1540 viser, eller iallefall prøvd å få inntekter fra flere. Det kommer ikke fram i kongebrevet, men Lysaker tallfester ett tilfelle alene til 80 riksdaler årlig fra presten i Veøy.¹⁹⁸ Veøy er et prestegjeld som tidligere ikke er kjent å ha ligget til domkapitlet, men omtales i klagesaken som et prestegjeld domkapitlet hadde fått kallsrett til. Gitt at dette kravet på 80 riksdaler eller deromkring også ble stilt til andre kannikgjeld, er det fort snakk om flere hundre riksdaler i ekstra inntekter til kannikene.

Den strenge korreksjonen fra kongen kom kanskje overraskende på domkapitlet, som tross alt hadde fått innvilget avgiften bare noen år tidligere. Problemet lå nok i størrelsen på den, som oversteget det kongen hadde sett for seg. I tilfellet med Veøy kombinerte domkapitlet deres kallsrett med den lovlige avgiften, og la like så godt hele Veøy under en av sine egne, kapellanen til Domkirken.¹⁹⁹ Han ble med det sogneprest over kannikgjeldet. I hans fravær ble det ansatt en vikarprest som årlig måtte betale 80 riksdaler til sin rette sogneprest. At det nettopp var denne kanniken som fikk Veøy er kanskje ikke så overraskende. Kapellanen til Domkirken hadde inntektene fra Buksnes, et kannikgjeld som mistet 25 % av tiendeinntektene fra fiskeriet i tidsrommet 1589 til 1625.²⁰⁰ Denne kanniken var nok interessert i å spe på med andre inntekter. Dette ligner måten de syv faste kannikgjeldene ble styrt, der kannikene selv satt som sogneprester og betalte en vikarprest for å gjøre jobben. Forskjellen her var at i stedet for å inneha alle inntektene fra disse kannikgjeldene

195 NRR IV: 318–319.

196 NRR IV: 624; Torkelsen 1971: 318; Lysaker 1986: 102.

197 «Tyende» betyr de som tilhørte prestens husholdning.

198 Lysaker 1986: 119. Hvor Lysaker har hentet dette fra er vanskelig å si. Det oppgis bare referanse til kongebrevet (NRR IV: 318), men det nevnes ikke noe tall på avgiften der.

199 Lysaker 1986: 119–120.

200 Se kapittel 2.2.3.2.

hadde kannikene bare rett til en avgift. Vikarprestene satt i utgangspunktet på alle inntektene, men måtte årlig gi et visst beløp til sin sogneprest i Trondheim. Domkapitlet tolket altså kongens godkjennelse av avgiften som en slags erstatning for at de ikke fikk alle inntektene til de andre kannikgjeldene. De satt tross alt på kallsretten, noe som nok ble oppfattet som synonymt med å få inntekter derfra. Problemet var at menigheten ikke oppfattet det slik. De ønsket selv å få velge sogneprest og la inntektene tilkomme vedkommende. Tomrommet som oppsto etter de bortvise kannikene gjorde at menighetene benyttet muligheten til å overta kallsretten når disse kannikene døde, slik praksisen var i frie prestegjeld. På denne måten prøvde menighetene å komme seg løs fra domkapitlet. I første omgang ble avgiften senket til et «billig» nivå, og for Veøy sin del fikk de også innsatt en egen lokal kandidat som stedets sogneprest.²⁰¹ På grunn av det lokale opprøret mot domkapitlet satte kongen ned kommisjonen bestående av biskop Anders Arrebo og lensherrene for Trondheim og Nordlandene, Klaus Daa og Frants Kaas.²⁰² For de mange kannikgjeld som var pålagt avgift ble gjennomgangen av denne ordningen en frigjøring fra domkapitlet. I løpet av 1619 og 1620 mistet domkapitlet kallsretten over alle kannikgjeld unntatt de syv faste.²⁰³ Avgiften ble likevel beholdt, men redusert til et lavt nivå. Disse prestegjeldene ble dermed fremdeles knyttet til domkapitlet, om enn på en svak og ubetydelig måte.

2.3.4 Oppsummering vikarprestenes interesser

Flere lokale prester og deres menigheter kom i denne perioden i konflikt med domkapitlets kontroll over kannikgjeld som tidligere lå til de bortviste kannikene. Inspirasjon ble nok hentet fra de frie prestegjeldene som fikk velge sine egne sogneprester. Inntektene til prestene i kannikgjeldene kunne varieres en del avhengig av hva slags type prest disse var. De residerende kapellanene fikk ansvar for en eller flere kirker utenfor hovedsognet, og hadde inntekt fra offertollen og de uvisse bidragene. Vikarpresten satt i hovedsognet som kannikens stedfortreder og fikk trolig de samme vilkårene som de residerende kapellanene. De personlige kapellanene, som bodde hos vikarpresten, fikk typisk 12 riksdaler og fri kost samt ansvar for en eller flere kirker. Begge typer kapellaner merket neppe noen stor forskjell om det var et fritt prestegjeld eller et kannikgjeld de oppholdt seg i. Betingelsene var stort sett de samme. Det var vikarprestene som ville tjene på kampen mot kannikene om prestegjeldets inntekter. Vikarprestene ville få beholde inntektene selv dersom kannikgjeldet ble frigjort.

201 NRR IV: 319.

202 Lysaker 1986: 120.

203 SAT, Trondheim domkapitel, Innberetning 1666: 19-21.

2.4 Kongens politikk

Det var først ved opprettelsen av Domkirken som egen sognekirke og ved reduksjonen i antall kanniker at kongen gjorde en merkbar endring i organiseringen og avlønningen ved domkapitlet. Dette kom til å starte en lengre konflikt mellom kannikene angående fordelingen av de tillagte fellesinntektene. Ved inngangen til 1600-tallet nådde uenigheten sitt klimaks, og handlet da også om hvem som hadde kallsretten til alle kannikgjeldene. Det tok nesten to tiår før saken ble løst, og underveis i denne prosessen fikk kongen også avviklet stillingen som erkediakon.

2.4.1 Kongen og domkapitlet

Etter reformasjonen fikk kongen stor innflytelse overfor domkapitlene, og selv om disse fikk bestå beholdt de ikke den samme posisjonen som de tidligere hadde hatt. De lutherske biskopene ble nå utnevnt av kongen i stedet for domkapitlet. Biskopen ble sterkere knyttet opp til kongen enn resten av domkapitlets medlemmer, og dette medførte at stillingen ble besatt av personer tilknyttet kongens krets i stedet for det lokale prestskapet.²⁰⁴ Biskopen var underlagt lensherren i Trondheim, som var kongens forlengede arm i regionen. Lensherren ledet også kapittelretten som kannikene var med i, og ble med den en aktør de jevnlig hadde kontakt med.²⁰⁵ Gjennom disse aktørene fikk kongen en større tilstedeværelse og innflytelse over styringen av bispedømmet, som tidligere hadde ligget til domkapitlet og erkebiskopen. Kongen kom til å opprette flere kommisjoner for å løse bestemte oppgaver, og disse besto som regel av biskop og lensherre.²⁰⁶ Kannikene kom bare til å være representert under arbeidet med Reformatsen av 1589. Etter den tid var det biskop og lensherre som deltok i kommisjonene.

Kongens økte fokus på kannikene og deres økonomi viser seg blant annet gjennom kravet om å nedtegne jordebøker over inntektene som lå til domkapitlet. Jordeboken for domkapitlet i Trondheim ble nedskrevet i 1558.²⁰⁷ Kannikenes misnøye med kongen kom tydelig til uttrykk under krigen med Sverige på 1560-tallet, da alle unntatt biskopen støttet den svenske invasjonen. Ettersom svenskernes kontroll bare ble en kortvarig affære fikk det konsekvenser for kannikene, som med vilje og viten hadde byttet side. I etterkant av frigjørelsen ga kongen blant annet bort et av domkapitlets prebender i tillegg til at et par kanniker mistet stillingene sine ved domkapitlet.²⁰⁸ Biskopen hadde som eneste kannik vært i opposisjon til svenskene, noe som viste hvor biskopen hadde sin lojalitet. Dette gjentok seg ved flere anledninger, hvor biskopen, som kongens

²⁰⁴ Unntaket er den første biskopen (superintendenten), Torbjørn Bratt, som ble hentet fra domkapitlet.

²⁰⁵ Johansen 2001: 59.

²⁰⁶ Imsen 1982: 254–255.

²⁰⁷ Dybdahl 1989: 193.

²⁰⁸ Lysaker 1986: 71–72.

embetsmann, gikk imot resten av domkapitlet.²⁰⁹ I etterkant av dette ble kongen en mer aktiv part i fordelingen av de økonomiske godene tillagt domkapitlet. Kongen kom til å legge flere prebender fast til hver av de syv stillingene ved domkapitlet mens resten ble gitt bort til personer uten tilknytning til domkapitlet.²¹⁰

2.4.2 Reformatsen av 1589

Kongen opprettet i 1586 en egen kommisjon som skulle se på den kirkelige ordningen i Trondheim bispedømme. Bakgrunnen var at kongen var blitt gjort oppmerksom på at det ute i bispedømmet skulle stå «uskikkeligen» til med «Guds Tjeneste».²¹¹ Flere bønder fikk sjelden høre «Prædiken og Guds Ord», dette fordi sognepresten holdt for få kapellaner i de store prestegjeldene. Det er fra denne Reformatsen opplysningene om tiendeinntekter og fordeling av prester er hentet. Mandatet kommisjonen fikk var blant annet å se på mulighetene til å dele store prestegjeld, redusere overflødige kirker og pålegge ansettelse av flere kapellaner der det var behov for det. Kongen ville også få slutt på de mange klagene angående dårlig betaling av kapellanene, og ba kommisjonen fastsette deres lønn. Kommisjonen besto av fire medlemmer, hvorav tre kom fra domkapitlet.²¹² Som kongens representanter var lensherren over Trondheim, Christian Friis, og biskop Hans Mogenssøn. I tillegg kom lektor Jens Anderssøn og sogneprest til Domkirken, Hans Sigvordssøn. Dette betydde at tre kommisjonsmedlemmer hadde økonomiske egeninteresser knyttet til sine respektive kannikgjeld i regionen. En konsekvens av dette ser en ved at to kannikgjeld, Trondenes og Tromsø, mangler opplysninger om kapellanenes lønnsvilkår. Videre ble som tre kirker i Verdal lagt ned og tilhørende verdier gitt som ekstra inntekt til stedets sogneprest, lektoren ved domkapitlet.²¹³ Det ble heller ikke oppdeling av noen kannikgjeld. Spesielt Trondenes, med sine 14 kirker og 9 prester, og Hadsel, med 10 kirker og 4 prester, burde vært verdige kandidater.²¹⁴ Ved en deling ville imidlertid inntektene fra kannikgjeldene minske. Det kommer derfor ikke som en overraskelse at ingenting skjedde med de tre kannikene i kommisjonen, spesielt når det viser seg at bare disse tre reiste rundt i Nord-Norge.²¹⁵ Lensherren ble bare med opp til grensen mot Nord-Norge.

209 Se blant annet saken om frigjøringen av 17 kannikgjeld, kapittel 2.3.3, og krigen med Sverige på 1650-tallet, kapittel 3.4.2.

210 Dybdahl 1989: 142–150.

211 NRR II: 688–689.

212 Hamre 1983: 13–15.

213 Ibid.: 30–31.

214 Ibid.: 25–26.

215 Imsen 1982: 251–252; Hamre 1983: 8.

2.4.3 Domkapitlet og kannikgjeldene

I etterkant av bekreftelsen over kallsretten (1601) til alle kannikgjeldene påla domkapitlet prestene i kannikgjeldene en dyr avgift som visstnok medførte ulevelige forhold for dem. Kongen godkjente i 1609 menigheten i Veøy sitt valg av egen sogneprest, og gikk dermed imot domkapitlet.²¹⁶ Avgiften ble opprettholdt, men redusert til et «billig» bidrag. For kannikene endte dette med et bittert nederlag om både avgiften og valg av prester. Dette satte nok presedens for lignende saker. Derfor sendte de i 1615 en redegjørelse til kongen og skrev at det hele var en misforståelse. Den høye avgiften på 80 riksdaler fra presten i Veøy var ment som tillagt lønn til kapellanen ved Domkirken, og måtte dermed være av en slik størrelse. Dette viser at domkapitlet nok tok seg til rette overfor både prestegjeld og kannikgjeld. Kongen hadde ikke åpnet for at mer enn ett kannikgjeld lå til hver stilling. Domkapitlet måtte derfor på egen hånd ha fortsatt å utnevne prester og tatt inntektene også fra andre kannikgjeld og prestegjeld.²¹⁷

Selv etter innføringen av den «billige» avgiften møtte domkapitlet motstand. Prestene og menighetene hadde samlet seg mot dem ved å nekte å betale noen form for avgift.²¹⁸ Kannikene ba derfor kongen om hjelp. Kongens menn i distriktet, lensherrene i Trondheim og Nordlandene samt biskopen, fikk jobben med å utarbeide en fast avgift fra disse kannikgjeldene.²¹⁹ Lensherren for Trondheim, Klaus Daa, sendte i den forbindelse et brev til kongens kansler hvor han uttrykte skepsis til domkapitlets kallsrett over andre prestegjeld enn de syv kannikgjeld de var tillagt.²²⁰ Dette medførte at lensherrene og biskopen i tillegg til å fastsette avgiften også gikk ordningen med kannikgjeld etter i sømmene. I denne forbindelse lagde kannikene et dokument omkring de 24 kannikgjeldene de mente hadde historiske tilknytning til domkapitlet. Dette ble lenge oppfattet som et sikkert bevis for hvilke prestegjeld kannikene opprinnelig hadde kontroll over. Det var først da Dybdahl tok en kritisk vurdering av dokumentet at tallet ble justert ned til 20, hvor altså Veøy var et av prestegjeldene som feilaktig ble oppfattet som et kannikgjeld med lang tilknytning til domkapitlet.²²¹ Likevel, ettersom datidens oppfatning var 24 kannikgjeld er det dette tallet som danner utgangspunktet for listen til biskopen og de to lensherrene fra 1620. Her listes de 17 frigjorte prestegjeldene opp i lag med de 7 gjenværende kannikgjeldene.²²² Ordbruken i skrevet var aggressiv og truende, hvor de tre underskrevne på vegne av kongen «Alvorligen have befaleet» denne avgift,

216 Lysaker 1986: 119–120. Se også kapittel 2.3.3.

217 Imsen 1982: 252–253; Lysaker 1986: 120. Det gjelder blant annet Overhalla og Sveig i tillegg til nevnte Veøy. Ingen av disse nevnes som kannikgjeld i 1540.

218 Lysaker 1986: 119–120.

219 Imsen 1982: 252–253; Dybdahl 1989: 140.

220 Lysaker 1986: 120.

221 Dybdahl 1989: 188–190.

222 SAT, Trondheim domkapitel, Innberetning 1666: 19-21.

og de prester som ikke betalte ville «tiltales og straffes». Kongen hadde altså stilt seg bak innkrevingen av avgiften, men fikk samtidig frigjort 17 prestegjeld fra domkapitlet. Fra 1620 hadde de syv kannikene bare ett kannikgjeld hver som de kunne motta inntekter fra. Slik var det trolig også i 1540, hvor 20 kanniker kontrollerte like mange kannikgjeld.²²³ Med andre ord hadde ettervirkningene av reduksjonen etter 1578 nå også blitt gjeldende for kannikgjeldene.

2.4.4 Avviklingen av erkediakonen

Mens uenigheten mellom domkapitlet og kannikgjeldene foregikk døde erkediakon Peder Olafsøn i 1612. Denne stillingen hadde tidligere ligget til Laurits Nilsen, sogneprest i Stjørdal. Etter hans død i 1597 ble stillingen gitt bort til Peder Olafsøn, en pensjonert rektor ved katedralskolen. Stillingen fungerte i praksis som en alderspensjon uten særlig tillagte oppgaver. Da så Peder Olafsøn døde i 1612 sendte domkapitlet en forespørsel til kongen om sognepresten i Melhus, Kristoffer Paaske, kunne overta stillingen. Bakgrunnen for å få denne stillingen med tilhørende inntekter var hans store utgifter knyttet til gjestgiveri av de reisende gjennom Melhus. Etter kongens innskjerpelse lot det seg ikke gjøre å være sogneprest ute i distriktet samtidig som en var fast kannik. Derfor flyttet Paaske gjerne til Trondheim, og i hans fravær kunne en kapellan overta og holde styr på de reisende gjennom Melhus. For å sikre seg kongens gunst var Paaske også villig til å avstå inntektene fra Hadsel kannikgjeld og bare holde på prebendene. Dette skapte et inntrykk av at stillingen som erkediakon ikke var særlig krevende da man frivillig kunne tenke seg å ofre et kannikgjeld bare for å få embetet. Begrunnelsen for å ansette Paaske falt også på sin egen urimelighet da problemet med gjestgiveri i stedet havnet hos kapellanen. Året etter fikk like gjerne en dansk adelsmann, Palle Rosenkratz, stillingen i lønn som takk for sin støtte under krigen med svenskene. Slik forsvant stillingen som erkediakon ut av domkapitlet.²²⁴ I 1617 overtok Stalder Kaas inntektene.²²⁵ Erkediakonen ble med det en «spøkelsestilling» som ikke hadde noen funksjon ved domkapitlet. I motsetning til de andre kannikgjeldene fikk Hadsel derfor en sogneprest i stedet for en vikarprest. Stalder Kaas kom til å benytte seg av en årlig avgift på 160 riksdaler fra sognepresten i Hadsel mot at denne fikk beholde tienden, landskylden og de andre inntektene.²²⁶

2.4.5 Oppsummering kongens politikk

Kongens posisjon økte betydelig etter reformasjonen, og han ble en aktiv aktør overfor domkapitlet. Kannikgjeld og prebender ble nå knyttet fast til stillingene ved domkapitlet. Det hadde tidligere

223 Se tabell 1 over kannikgjeld i 1540 i kapittel 1.4.1 og de 17 frigjorte prestegjeldene i kapittel 2.2.3.3.

224 Øverås, Erichsen, og Due 1952: 76; Lysaker 1986: 102–103; Dybdahl 1989: 143.

225 NRR IV: 670.

226 RA, Danske kanselli, Tillegg til skapsakene, EA-4061, L0002.

vært opp til kannikene å fordele disse mellom seg. Vedtaket om frigjøring av 17 kannikgjeld i 1620 satte en effektiv stopper for de syv kannikenes ønske om økte inntekter, i en tid hvor flere kannikgjeld sank i verdi. Kongen hadde i tillegg en viktig embetsmann, biskopen, som hadde sterk tilknytning til domkapitlet. Biskopen hadde fordel av å være dekan ved domkapitlet, men spilte etter hvert mer på lag med kongen. Dette kan sees i arbeidet med avgiften og frigjøringen av de 17 kannikgjeldene, da biskopen var en av tre kongelige embetsmenn som sto bak en innstilling som reduserte domkapitlets økonomiske posisjon. En ser også at biskopen samtidig er med på å sikre egne og andre kannikers økonomiske fundament ved å unngå oppdeling av kannikgjeld under arbeidet med Reformatsen av 1589.

2.5 Konklusjon kapittel 2

Denne perioden er dekt av litteratur som omhandler avlønning av geistlige etter reformasjonen, men det er lite som angår kannikgjeld som avlønning av kanniker ved domkapitlene. Gudmund Sandvik behandler i sitt arbeid om kirkelig økonomi i liten grad domkapitel, kannikgjeld og prester der etter reformasjonen. Han viser til den fordeling av inntekter som Reformatsen av 1589 gjengir, og at biskopene fikk tildelt seg inntekter fra tillagte prestegjeld. Hvordan kannikgjeldene skilte seg fra frie prestegjeld kommer ikke fram, ei heller hvorvidt betingelsene for prester i kannikgjeld var annerledes enn prester i fire prestegjeld. Det eneste som angår inntekter knyttet til domkapitler er fordeling av prebender.²²⁷ Steinar Imsen dekker biskopens avlønning og dermed også den inntekt som kom gjennom å være leder av domkapitlene. Han viser til inntektsutviklingen fra slutten av 1500-tallet og videre utover 1600-tallet, slik at her er avlønnen til dekanen i Trondheim allerede godt dekt.²²⁸ Edwin Torkelsen går dypere inn i ordningen med kannikgjeld i sin hovedoppgave om domkapitlene i Norge 1537-1600, og viser hvordan kannikgjeldene ble videreført i Norge og Danmark etter reformasjonen. Hvordan avlønning av kannikgjeld foregikk, eller hvilke forhold prestene i kannikgjeldene hadde, er ikke Torkelsen inne på. Han viser til enkelte tilfeller hvor kongen aktivt gikk inn for å bedre betingelsene til prester i kannikgjeld, men sier ikke noe om kannikgjeldenes inntekt til kannikene.²²⁹ Morten Beyer skriver i sin hovedoppgave hvordan domkapitlet i Bergen utviklet seg etter reformasjonen sammenlignet med tiden før 1537 (ca. 1450-1625). Beyer viser til den ordning kannikgjeldene representerte etter reformasjonen, der kongen var med på å tildele kannikgjeld som lønn for kannikenes arbeid. Beyer er innom flere kannikgjeld som fortsatt kom til å tilhøre domkapitlet i Bergen etter reformasjonen, men oppgir ikke hvilken inntekt disse ga kannikene. Prebendenes inntekter blir presentert, slik at disse er det

227 Sandvik 1965: 104, 122–123, 145–147.

228 Imsen 1982: 87–95.

229 Torkelsen 1971: 26, 313–318.

mulig å se hva ga kannikene i Bergen. Kannikgjeldene blir i mindre grad behandlet sammenlignet med prebender, som virker å være en viktigere del av domkapitlet i Bergen sin inntekt enn hva tilfellet var for domkapitlet i Trondheim.²³⁰ Det er med andre ord ikke skrevet så mye om den avlønningen kannikgjeldene kom til å representere for kannikene ved domkapitlene i Norge i perioden 1537-1625.

I dette kapitlet er det sett nærmere på hvordan domkapitlet i Trondheim styrket sin økonomiske stilling fram mot 1625. Antall kanniker ble redusert, men de syv som ble igjen kom til å inneha inntekter fra de syv beste kannikgjeldene. De resterende kannikgjeldene ble i 1620 frigjort fra domkapitlet. Prebendene fikk kannikene beholdt i større grad enn tidligere, og inntektene fra disse var i flere tilfeller på høyde med hva kannikgjeldene ga i avlønning. Etter 1600 kom det til å være opptil fire prebender tilknyttet hver av de syv kannikene. Tidligere måtte 20 kanniker dele på 30 prebender. Biskopen kom til å havne i klemme mellom sin lojalitet til kannikene ved domkapitlet og press fra konge og lensherre. Hans doble funksjon gjorde at han ved flere anledninger havnet i en lojalitetskonflikt. Dette kom særlig fram i forbindelse med okkupasjonen i 1564 og frigjøringen av 17 kannikgjeld i 1620, der biskopen distanserte seg fra domkapitlet og deres interesser. Under arbeidet med Reformatsen 1589 valgte biskopen å støtte opp om kannikenes interesser. Det kan ha sammenheng med at lensherren ikke var med under hele arbeidet, og i stedet overlot ansvaret til biskopen og kannikene. Under arbeidet med frigjøringen av kannikgjeldene i 1620 hadde biskopen med seg to lensherrer i kommisjonen, og deres innstilling kom til å rokke med den ordningen kannikgjeld representerte. Kongen var nødt til å gå via biskopen for å få informasjon, og på den måten påvirke saker som gjaldt domkapitlet. Denne sentrale stillingen som biskopen hadde gjorde at han fikk en sterk tilknytning både til kongen og domkapitlet, der han satt som leder i tillegg til å ha det beste kannikgjeldet som en del av avlønningen sin.

230 Beyer 1970: 57–94, 105–111, 117, 143–154.

3.0 Perioden 1625 – 1666

3.1 Ressursene og aktørene

I de vel 40 årene mellom 1625 og 1666 kom konfliktene om fordeling av om ressursene i kannikgjeldene til å tilspisse seg ytterligere. Selv om det bare var syv kannikgjeld igjen ble det viktig for domkapitlet å beholde disse. Brorparten av den totale inntekten til kannikene kom fremdeles fra kannikgjeldene, men trenden med nedgangstider kom til å fortsette utover 1600-tallet. Dette gjorde at konflikten med vikarprestene og deres menigheter økte. Vikarprestenes stilling i disse kannikgjeldene kom i denne perioden klarere frem i kildene enn tidligere, og ved flere anledninger nådde deres klager fram til kongen og lensherrene. I motsetning til forrige periode er det i denne perioden bevart mer informasjon om forholdene i flere av kannikgjeldene. Dette gjør det mulig å si noe konkret om hvordan vikarprestene og kannikene forholdt seg til hverandre, i tillegg til å vise til flere forskjeller mellom fordelingen av inntektene fra kannikgjeldene.

Det var fremdeles prebender og kannikgjeld som var kannikenes avlønning, men inntektene fra begge disse ble redusert fram mot 1666. Krieger med Sverige kom til å prege store deler av perioden, og var på mange måter en bakenforliggende årsak til den utviklingen som ledet an. Det kan ses gjennom økt skattlegging og etableringen av eneveldet. Ved innføringen av eneveldet i 1660-årene kom kong Fredrik 3. til å fjerne kallsretten. Dette endret kannikenes grunnleggende makt overfor kannikgjeldene og vikarprestene der.

3.2 Domkapitlets interesser

Etter at kannikene mistet mange kannikgjeld ble det desto viktigere for dem å sikre egne økonomiske interesser i de resterende syv. Denne perioden bar preg av at konfliktene om inntektene fra kannikgjeldene økte i omfang, blant annet fordi verdien fra fiskeriet i de nordligste kannikgjeldene sank ytterligere. Dette ble paradoksalt nok årsaken til at Tromsø ble frigjort fra domkapitlet. Kannikene slet dessuten med å overholde vedlikeholdsplikten i de nordligste kannikgjeldene, og fikk ved flere anledninger kritikk fra kongen for slett arbeid. For kannikgjeldene i Trøndelag kom det til å bli en bedre utvikling, da alle viste til en økning i inntektene mellom 1625 og 1660-årene. Det som likevel kom til å bety mest for domkapitlet var ettervirkningene av krigene med svenskene, som gjorde at kongen økte sin makt gjennom innføringen av eneveldet. Kongen satt i prinsippet med all makt i Danmark-Norge, mot tidligere å ha styrt i lag med adelen i det danske riksrådet. En av konsekvensene av denne endringen var at kongen overtok kallsretten til de gjenværende kannikgjeldene samtidig som domkapitlets tillagte inntekter ble gjennomgått.

En god del av kildematerialet fra dette kapitlet kan spores tilbake til 1660-årene, og ble nedskrevet fordi den nye eneveldige kongen ønsket oversikt over hvem som mottok inntekter fra jordegods og tiender. Domkapitlet fikk i kongebrevet datert 25. januar 1666 pålegg om å føre bevis for alle sine tillagte inntekter samt lage en separat oversikt over hvor store disse inntektene var. I domkapitlets eget arkiv finnes innberetningen fra 1666 på over 40 sider med historikk helt tilbake til 1400-tallet. Kannikene gjorde her rede for situasjonen i 1666. Året etter ble «stiftsboken» nedskrevet med opplysninger om hvilke inntekter kannikgjeldene hadde gitt til kannikene mellom 1664 og 1666, noe som også er med på å belyse utviklingen etter 1625.

3.2.1 Problemer med Tromsø kannikgjeld

Den første saken som kom domkapitlet i hende etter at de i 1620 mistet mange kannikgjeld var problemene knyttet til Tromsø, som allerede i 1621 hadde begynt å fanget kongens interesse. Da fikk Frants Kaas, lensherre i Nordlandene, i oppgave å «tage Syn» med noen av kirkene i Tromsø som sto «aldeles til Nederfald».²³¹ Lensherren måtte se til å pålegge den ansvarlige å ordne opp i situasjonen. Dette ansvaret falt dermed på kanniken med Tromsø som kannikgjeld, sognepresten til Domkirken. Tromsø var et av få kannikgjeld hvor også kirketienden gikk til kanniken, som til gjengjeld måtte vedlikeholde kirkene.²³² I 1634 kom den nye sognepresten til Domkirken, Mentz Christophersen, med en oppfordring til kongen om å få bytte kannikgjeld slik at «de fattige Prestemænd» i Tromsø alene kunne «nyde Tromsøens Indkomst uden nogen Avgift».²³³ Her nevnes det at kanniken fikk en avgift fra vikarpresten i Tromsø, noe som nok er en tilsvarende ordning som Hadsel fikk da inntektene fra erkediakonen ble gitt til Stalder Kaas.²³⁴ Utover 1600-tallet kom flere kannikgjeld til å gå over til en slik fast avgift i stedet for å motta inntekt fra tiende og landskyld, noe som ofte varierte i størrelse fra år til år.

Kong Christian 4. ga biskop Peder Schelderup og lensherren i Trondheim, Oluf Parsberg, i oppdrag å finne et nytt kannikgjeld til Mentz Christophersen.²³⁵ Dette kan vel ses på som et strategisk grep fra kannikens side, da han frivillig ga avkall på Tromsø mot å få et nytt kannikgjeld som på sikt kunne gi en bedre avkastning. Inntektene fra Tromsø gikk ned i verdi mellom 1589 og 1625, og måtte nok ha fortsatt å endre seg til det verre ettersom det i 1635 kom et nytt kongebrev som beskrev en situasjon «som uhørligt er».²³⁶ Menigheten i Tromsø klaget over de fattige kårene deres prester led under, hvor «en efter anden resignerer». Mangelen på prester hadde resultert i fravær av

²³¹ NRR V: 151.

²³² Se fotnote i tabell over inntekt fra Reformatsen i 1589, kapittel 2.2.3.1.

²³³ NRR VI: 645; Lysaker 1986: 145.

²³⁴ Se kapittel 2.4.4.

²³⁵ NRR VI: 645.

²³⁶ NRR VII: 32; Lysaker 1986: 145.

«Sacramenternes Meddelelse» samt «Daab og Christendom». Bakgrunnen skal ha vært at ettersom «Fiskeriet sig forslaar» ble inntektene mindre enn hva som tidligere var tilfellet, noe som hadde gått hardt utover prestene. Som eneste kannikgjeld var Tromsø uten inntekt fra prestegården i 1589.²³⁷ Med en avgift som ikke tok hensyn til de dårlige tidene var vel vikarpresten helt avhengig av at kanniken var villig til å redusere sine inntektskrav.²³⁸ Kongen nevnte at inntektene «skal være saa ringe, at en Prest sig deraf ikke kan tilbørligen underholde». Derfor mente kongen at kannikens avgift fra vikarpresten i Tromsø «kunde afslaaes», og det var biskopen som fikk i oppgave å se til at en «saadan Forandring skeer». Kongen bekreftet lovnaden om et nytt kannikgjeld som erstatning for Tromsø «naar noget ledigt vorder».

I slutten av 1637 ble stillingen som sogneprest i Stod i Nord-Trøndelag ledig, og kongen skrev 1. januar 1638 at dette prestegjeld, «som nu ledigt er, maa lægges til [sognepresten ved Domkirken] udi Throndhjem og hans Efterkommeres Ophold».²³⁹ Her kom det også fram at det faktisk var «Menighedene udi Tromsøen» som hadde gitt kongen beskjed om at Stod nå var blitt ledig. Den avgiften vikarpresten i Tromsø «aarligen haver udgivet» til kanniken ble dermed avvirket slik at den nye sognepresten i Tromsø fikk beholde «al Tromsø Gjelds Indkomst». Sognepresten ved Domkirken måtte love å gi sin nye vikarprest i Stod «saadan Løn [...] at han deraf kan leve». Den 28. mars 1638 sendte biskopen brev til prestene i Tromsø om at kongen «haver benaadet Tromsøes præster» med alle inntektene, både prest og kirkes del av tienden.²⁴⁰ Den 9. september samme år bekreftet kongen at sognepresten til Domkirken «godvilligen haver afstaat og opladt den Anpart Indkomst, han havde af Tromsø» mot at han i stedet fikk «nyde Stods Prestegjeld».²⁴¹ Fra 1638 satt altså sognepresten til Domkirken i Trondheim med Stod som kannikgjeld mens Tromsø var blitt et fritt prestegjeld.

3.2.2 Opprettelsen av Stod kannikgjeld

Under gudstjenesten Kristi Himmelfartsdag 1638 ble kongebrevet som gjorde Stod til et kannikgjeld lest opp «for Stoed præstegjelds menighed». Noen uker tidligere hadde Mentz Christophersen skrevet kontrakt med sin nye vikarprest Christopher Olufsen.²⁴² Dette er den tidligste bevarte kontrakt fra et kannikgjeld i Trondheim bispedømme, og gir verdifull innsikt i fordelingen av inntektene. Det listes opp punkter for rettigheter og plikter til sogneprest og vikarprest, og viser i detalj hvordan forholdet dem i mellom skulle være. Kannikene hadde

²³⁷ «Trondhjems Reformats 1589»: 91.

²³⁸ Lysaker 1986: 145.

²³⁹ NRR VII: 375.

²⁴⁰ SAT, Trondheim domkapitel, Registratur 1624-1748, datert 28. mars 1638.

²⁴¹ NRR VII: 452.

²⁴² SAT, Trondheim domkapitel, Avskrift av fundatser og gavebrev 1455-1752: 27a-28a.

tradisjonelt fått alle inntektene fra tiende og landskyld, og slik kom det også til å bli for Stod. Inntektene fra jordegodset kom på 32 spann smør, som i 1637 var verdt 64 riksdaler. Tienden var i 1636 på 100 tønner korn, som var verdt til like mange riksdaler. Dette ble beskrevet som et «fructbarlig Aar», og hvis en sammenligner med tall fra 1589 og 1625 var det en dobling.²⁴³ Disse inntektene medførte at kanniken skulle «Være forpligtet at holde alle Kircker med Wyin oc Brød», ialt 5 kirker, dekke utgiftene knyttet til lønn av vikarpresten og den personlige kapellanen, samt skattene til kongen.²⁴⁴ Vedlikehold av kirkene slapp han derimot, og mottok derfor bare prestens del av tienden. Kontrakten ble underskrevet av Oluf Parsberg, lensherre over Trondheim, og biskop Peder Schelderup i tillegg til de to involverte, Mentz Christophersen og Christopher Olufsen. Det er altså snakk om en formell kontrakt som involverte både lensherre og biskop, noe som viser at dette må ha vært en praksis som eksisterte også i de andre kannikgjeldene. Det er kjent at vikarpresten i Herøy hadde opprettet en lignende kontrakt med sin kannik engang før 1634, slik at dette med å opprette kontrakter var ikke noe som begynte med Stod.²⁴⁵

3.2.3 Klager på kannikgjeld i nord

Lysaker skriver om en stor nedgangsperiode som rammet prestegjeld i Nord-Norge på 1630-tallet og frem til tidlig utpå 1640-tallet.²⁴⁶ Denne perioden bar visst preg av feilslått fiske flere år på rad, og som en konsekvens av det fikk prestene der det vanskelig.²⁴⁷ For kannikgjeldene i nord kom dette ekstra ille ut fordi nedgangen i fiskeriet gjorde at kannikene brukte mindre av inntektene sine på lønning av prestene og vedlikehold av kirkene. Lensherrene i Trondheim og Nordlandene fikk i 1641 sammen med biskopen i oppdrag å belyse saken og ordne opp i problemene. I den forbindelse kom det fram flere interessante beskrivelser om kannikene og forholdene ute i kannikgjeldene.

Oluf Parsberg, lensherre over Trondheim, mente at lønnen til prestene var for lav, og at det såvidt var nok til å holde klærne deres i stand. At kannikene «misbrukte og underbetalte» sine prester var ikke biskop Schelderup helt enig i. Han mente derimot at de selv var skyld i den situasjonen de var kommet i, med fattigdom og gjeld. «Tok de til takke med det de var tillagt [...] ville de slett ikke ha det så ille», svarte han. Schelderup mente dessuten at bakgrunnen for denne situasjonen lå i kostbare og «unødige reiser til Bergen og annensteds» hvor prestene «gir seg ut i vidtløftig trafikk

243 «Trondhjems Reformats 1589»: 50; RA, Stattholderembetet 1572-1771, EA-2870/Ek/L0016/0001, se http://arkivverket.no/URN:db_read/db/39910/159/.

244 Se kapittel 3.3.1.4 for detaljer om vikarprestens lønn.

245 Se kapittel 3.3.1.7.

246 Lysaker 1986: 145–149.

247 Fladby 1986: 101–102; Rolf Fladby, *Norges historie: Gjenreisning 1536-1648*, red. Knut Mykland (Oslo, 1987): 220.

og handel».²⁴⁸ Å dra til Bergen eller andre byer var nødvendig for å kunne omsette de inntektene prestene fikk fra tiende og landskyld.²⁴⁹ Når så ulykkene inntraff klagde prestene på vilkårene, forklarte Schelderup videre, som selv anså deres lønn som «gode og lidelige». Hvis disse prestene hadde valgt å «ta vare på deres kall og leve sparsommelig» ville det gått bra også for dem. I tillegg mente Schelderup at prestenes «pyntesyke koner» var med på å dra dem ned i fattigdom, og dermed bidra til at sogneprestene som lønnet dem (kannikene) ikke satt igjen med noe særlig etter å ha betalt både skatter og avgifter til kongen.

Klagene fra prestene hadde etter hvert begynt å hope seg opp hos kongen, som i mars 1642 sendte ut et kongebrev rettet til biskop Schelderup. Kongen fortalte at han gjennom «adskillige Supplicationer» hadde fått erfare at det var «stor Disordre udi Nordlandene og andensteds» i bispedømmet. Klagene gjaldt både vedlikehold av kirker og inntekt til prestene. Kannikene mottok også et kongebrev der de fikk pålegg om at kirkene de fikk tiendeinntekter fra straks måtte «lade sig reparere». Noen av disse kirkene var visstnok «slet øde» mens andre ikke «holdes saa vedlige, som det sig burde». Alvoret i dette kom fram da kongen truet med å frata dem kirketiendene hvis ikke påleggene ble utført. Han mente at de burde ansette en kirkeverge som kunne ta seg av vedlikeholdet, som man «naadigst kan erfare» at «hidintil [ikke er] skeet». Prestene hadde klaget over sine fattige forhold som hadde medført at de ikke klarte å gjøre sine plikter og dermed endt opp med «Tjenestens Forsømmelse», slik kongen beskrev det. Kongen skrev videre at «Prestene ei skal have saadan Indkomme, at de deraf nødtørstigen sig kan opholde». Kritikken gikk også rett på biskopen. Kongen mente han burde «have Opsyn på Eders Embedes Vegne», altså dratt på visitasjon og oppdaget denne tilstanden. Kongens reprimande traff biskop Schelderup personlig, som selv satt med prestegjeldene Trondenes og Lødingen i nord. Her hadde han også selv ansvar for å vedlikeholde kirkene. Kongen påla biskopen å sørge for at prestene fikk et «saadan Tillæg» at de klarte å gjøre jobben sin. Ble ikke dette ordnet opp i måtte han stå kongen til rette. Kongen sendte kopi av brevene til biskopen og domkapitlet også til de to nyutnevnte lensherrene for Trondheim og Nordlandene, Fredrik Urne og Knut Steensen, der begge to måtte se til at ordrene ikke «noget forsømmet bliver». Hvis ikke måtte de som biskopen stå til rette for kongen.²⁵⁰

3.2.4 Prostemøtet i 1643

Det kan tyde på at lite endret seg fordi kongen sendte julaften samme år et nytt brev om saken.²⁵¹ Nå var også biskopen blitt skiftet ut. Den nye biskop Erik Bredal og lensherren i Trondheim, Fredrik

²⁴⁸ Lysaker 1986: 146–147.

²⁴⁹ Ibid.: 55–56; Kåre Hansen, *Petter Dass - mennesket, makten og mytene* (Sandnessjøen, 2006): 124–125.

²⁵⁰ NRR VIII: 154–156; Lysaker 1986: 147–148.

²⁵¹ NRR VIII: 248.

Urne, fikk sammen med prostene i bispedømmet som oppgave å enes om konkrete forslag.²⁵²

Prostene var de geistlige representantene mellom biskop og sogneprester, og ledet hvert sitt prosti i bispedømmet samtidig som de var prester i et prestegjeld.²⁵³ Budskapet til kongen var det samme som tidligere, at kirketjenestene i bispedømmet, og særlig i «Nordlandene», ikke var i ordnede former. Grunnen til det var at «Presterne og Kapellanerne» ikke nok «Underholdning ere forsynede».

I juni 1643 ble det første kjente prostemøtet i Trondheim bispedømme holdt.²⁵⁴ Her møtte 11 av prostene opp hos domkapitlet i Trondheim. De to fra Finnmark uteble for «den Lange Veys Skyld».²⁵⁵ Prostene presenterte 11 saker som de mente det måtte ordnes opp i, og hele ni av disse kom fra Nordlandene. De kannikgjeldene som ble nevnt i denne sammenheng var Trondenes og Hadsel, tilhørende henholdsvis dekanen og erkediakonen. Prosten over Senja, som også var biskop Bredals vikarprest i Trondenes, klagde på biskopens lønn til de ni prestene i kannikgjeldet. Det endte med at biskop Bredal «Ville forbedre» prestenes lønn med 10 våger fisk i året. Vikarpresten var visstnok ikke fornøyd med dette, og ønsket et større tillegg da hans ansvarsområde var større enn de andre prestene. Biskopen skulle se på saken neste gang han kom nordover.²⁵⁶ For Hadsel var det samme tilfelle, da prosten over Lofoten også møtte opp som prest for kannikgjeldet. I Hadsel var det riktignok slik at denne presten var sogneprest i stedet for vikarprest, og her gikk klagen ut på at den årlige avgiften til Stalder Kaas var for høy. Sogneprest Mogens Pedersen i Hadsel forklarte at han måtte gi Kaas «den Store Pension» på 160 riksdaler samt betale «Ald Kongelig schatt» og dekke «Cappellanens Kost och Vnderholdning». Som om ikke det var nok måtte han også dra på «Sit Eget Eventyr» til København for å utføre selve betalingen. Han ba om at avgiften «maatte naaget formildis» i tillegg til at han i stedet leverte det i Trondheim. Det ble foreslått å redusere avgiften til 130 riksdaler, noe Stalder Kaas muntlig hadde lovet Mogens Pedersen allerede i 1633.

3.2.5 Sekretær ved domkapitlet

I 1636 bekreftet kongen en ordning som kannikene og lensherren i Trondheim hadde foreslått.²⁵⁷ Sekretæren ved domkapitlet, omtalt som «Notario Capituli», skulle fra nå av rullere årlig mellom de fem kannikene som «nu altid residerer hos Kapitlet». Biskopen ble ikke medregnet, trolig fordi han i prinsippet måtte dra på visitas hvert tredje år, og derfor ble utilgjengelig i lengre perioder.

Tidligere hadde domkapitlet betalt noen andre for å gjøre jobben, men ettersom «alle Præbenderne

²⁵² Imsen 1982: 254; Lysaker 1986: 153.

²⁵³ Sandvik 1965: 104–105.

²⁵⁴ Lysaker 1986: 153–154.

²⁵⁵ RA, Danske kanselli, Skapsaker, EA-4061, L0061, Lit: G.

²⁵⁶ Se kapittel 3.3.1.1 for forholdene etter 1643.

²⁵⁷ NRR VII: 257–260.

[nu ere] bevilget hen til andre» hadde kannikene tilsynelatende ikke lengre råd til å dekke utgiften dette førte med seg. Sekretæren skulle få avgiften fra Alstahaug prestegjeld på 14 riksdaler for jobben.²⁵⁸ Å være sekretær medførte ansvar for å kreve inn skatter fra kannikene, drive inn domkapitlets inntekter, holde biblioteket i orden, og føre protokollene fra møtene. I 1662 ble stillingen tillagt to prebender, og hadde nå mer eller mindre fast tilknytning til en av kannikene i stedet for å rullere årlig mellom alle fem.²⁵⁹

3.2.6 Ressurser

Etter 1620 ble det viktig for domkapitlet å beholde de syv kannikgjeldene de fremdeles hadde kallsretten over. De hadde mistet innflytelse over Hadsel allerede i 1613 og antall kanniker var i praksis redusert til seks. Erkediakonens tillagte prebender var det domkapitlet som holdt styr på og videreførte til den som var erkediakon.²⁶⁰ Inntektene fra de nordligste kannikgjeldene sank, slik at det ble mindre og mer ujevne inntekter derfra utover 1600-tallet.²⁶¹ På bakgrunn av dette var det nok viktig å minimere kostnadene i kannikgjeldene mest mulig, noe som i praksis betød å redusere vedlikehold av kirker, antall prester og størrelsen på lønnen disse fikk. En innsparing ute i kannikgjeldene ville følgelig minske tapet til kannikene. Prebendene opplevde også en økonomisk nedgang, og i likhet med kannikgjeldene var det ikke like stor endring for alle.

Den eneveldige kong Fredrik 3. hadde i 1666 krevd å få innsendt bevis på de inntektene kannikene satt på, og innberetningen fra domkapitlet forelå samme år.²⁶² De første sidene handlet om bakgrunnen for alle dokumentene som kannikene ikke klarte å finne i arkivene sine. «Ældgamle Folck her paa stedet» kunne fortelle at det hang sammen med brannene i Domkirken og ved domkapitlet helt tilbake til 1328, 1431 og 1531, samt at fiender noen ganger hadde vært å plyndret byen. Dessuten var «Original documenter af importance» blitt med «den sidste Catoliske Ercke Biscop» Olav Engelbrektsson da han rømte byen før reformasjonen, og «een deel med sig bortført, een deel paa Kirckegaarden opbrendt». Noe de kunne vise til var «Special Odels Breve» med jordeiendommer som i «gamle tiider» ble testamentert til dem av «gudfrygtige folck». Ut over dette hadde de god kontroll på prebendene og kannikgjeldene, og var med det godt sikret. Oversikten over inntektene fra prebendene ble nedskrevet i 1660 mens kannikgjeldenes inntekter gjaldt for årene 1664-1666.

258 Dette var den avgiften som kom inn fra de 17 prestegjeldene. Se kapittel 2.2.3.3.

259 NK I: sak 135 for år 1662.

260 I domkapitlets forhandlingsprotokoll 1660-1682 nevnes erkediakonen og de andre kannikenes prebender med jevne mellomrom, senest i 1682. Den påfølgende protokoll inneholder derimot ikke noe, hverken for erkediakonen eller de andre kannikene.

261 Lysaker 1986: 145.

262 SAT, Trondheim domkapitel, Innberetning 1666.

3.2.6.1 Prebender

Kannikenes inntekter fra prebendene viste ganske stor nedgang når en sammenligner opplysningene fra 1660 med jordeboken fra 1625.²⁶³ Grunnen til nedgangen er at verdien på et spann med smør sank fra 2 riksdaler i 1625 til 1,5-1,625 riksdaler i 1660.²⁶⁴ Det er stort sett mindre justeringer i antall spann i dette tidsrommet, men siden verdien sank ga det likevel et merkbart tap for kannikene.

Stilling	Skyld prebender 1625	Skyld prebender 1660
Dekan	83 spann = 166 riksdaler	74 spann = 120 riksdaler
Erkediakon	88 spann = 176 riksdaler	94 spann = 152 riksdaler
Lektor	104 spann = 210 riksdaler	105 spann = 170 riksdaler
Sogneprest til Domkirken	98 spann = 213 riksdaler	93 spann = 150 riksdaler
Sogneprest til Vår Frue kirke	102 spann = 204 riksdaler	106 spann = 170 riksdaler
Kapellan til Domkirken	78 spann = 161 riksdaler	76 spann = 123 riksdaler
Kapellan til Vår Frue kirke	65 spann = 136 riksdaler	65 spann = 105 riksdaler
Totalt:	1266 riksdaler	990 riksdaler

Tabell 9: Verdi av kannikenes prebender i 1666, med endring fra 1625.

Lektor og sognepresten til Vår Frue kirke kom best ut med 170 riksdaler hver. Det er likevel en verdinedgang på rundt 40 riksdaler siden 1625, og viser at selv om prebendenes inntekt i spann holdt seg stabil sank de likevel i verdi. Størst nedgang fikk imidlertid sognepresten til Domkirken med et tap på hele 63 riksdaler, nærmere 30 % sammenlignet med 1625. Best gikk det for erkediakonen, som med størst økning i spann bare mistet litt over 20 riksdaler.

3.2.6.2 Kannikgjeld

Forholdene i kannikgjeldene endret seg utover 1600-tallet. Det medførte også at inntektene derfra ble endret. Dette ser ut til å starte i Hadsel, som etter at erkediakonen forsvant fra domkapitlet begynte å betale en fast avgift til Stalder Kaas på 160 riksdaler i året.²⁶⁵ Sognepresten i Hadsel fikk selv inntektene fra tiende og landskyld mot å betale denne avgiften. Dette ligner det man så kannikene prøve på i de kannikgjeldene som ble frigjort i 1620, hvor presten i Vøøy en periode årlig ga 80 riksdaler til en av kannikene.²⁶⁶ Denne måten å bli lønnet på var altså ikke ukjent for kannikene. Fordelen med en fast avgift var at kannikene slapp å involvere seg i kannikgjeldene, noe som særlig gjaldt de som lå langt unna Trondheim. Et besøk til Herøy, Buksnes, Hadsel, Trondenes

263 SAT, Trondheim domkapitlet, Kopibok 1534-1662: 150b-151a.

264 Se appendiks for nærmere forklaring.

265 RA, Danske kanselli, Tillegg til skapsakene, EA-4061, L0002.

266 Se kapittel 2.3.3.

og Tromsø krevde lange og risikofylte reiser til sjøs, mens besøk til Verdalen, Inderøy og Stod, som alle lå i Trøndelag, måtte ha vært enklere å følge opp. En annen fordel ved denne endringen var at kannikene slapp å dekke utgifter til vedlikehold, lønn av prester og skatt til kongen, en byrde som i stedet falt på vikarprestene. Denne perioden bar preg av flere kriger, noe som blant annet i 1625 medførte en høy skatt. Dette er bakgrunnen for at det finnes oversikt over prebender og kannikgjeld for det året.²⁶⁷ Dette kan ha hatt betydning for kannikene, i alle fall i de kannikgjeld hvor inntektene varierte en del.

<i>Situasjon 1666</i>		
Kannik	Stilling	Kannikgjeld ²⁶⁸
Biskop Erik Bredal	Dekan	Trondenes i Troms
Kansler Ove Bjelke	Erkediakon	Hadsel i Nordland
Kristen Skjoldborg	Lektor	Verdal i Nord-Trøndelag
Søren Hansen	Sogneprest til Domkirken	Stod i Nord-Trøndelag
Oluf Christophersen	Sogneprest til Vår Frue kirke	Inderøy i Nord-Trøndelag
Nils Pedersen Hafn	Kapellan til Domkirken	Buksnes i Nordland
Peder Albrigtsen	Kapellan til Vår Frue kirke	Herøy i Møre og Romsdal

Tabell 10: Kanniker og kannikgjeld ved domkapitlet i 1666.

I slutten av denne perioden kom kannikene som hadde Hadsel og Herøy til å benytte seg av en fast avgift, mens de andre fem fortsatte med den tradisjonelle innkrevingen av tiende og landskyld. Som nevnt hadde også Tromsø en fast avgift, men etter byttet med Stod gikk kannikene tilbake til tiende og landskyld. Disse forskjellene gjør at en sammenligning av inntektene fra de forskjellige kannikgjeldene er vanskeligere. Enkelte har samme inntekt hvert år mens andre har store variasjoner. Det er derfor tilfeldig om det er gode eller dårlige år som er med i tabellen under. Unntaket er Trondenes hvor biskopen skriver at den oppgitte tienden er «naar onde og gode aar sammenlignes».²⁶⁹ Det spesifiseres også at fisketienden for Trondenes i årene 1643, 1644, 1645, 1658 og 1659 ikke oversteg 350 våger.²⁷⁰

²⁶⁷ Sandvik 1965: 149.

²⁶⁸ For kart over kannikgjeldene i 1666, se appendiks.

²⁶⁹ SAT, Trondheim domkapitel, Stiftsbok 1667.

²⁷⁰ RA, Sogneprestenes manntall 1666, Trondenes, EA-4070, L0036: 181.

Kannikgjeld	Inntekt		
	Landskyld	Tiende	Totalt
Trondenes 1666	174 våger fisk	700 våger fisk 27 tønner korn	508 riksdaler
Hadsel 1643 ²⁷¹			160 riksdaler
Verdal 1664	36 spann smør	220 tønner korn	279 riksdaler
Stod 1664	30 spann smør	125 tønner korn	174 riksdaler
Inderøy 1664	46 spann smør	152 tønner korn	227 riksdaler
Buksnes 1665 ²⁷²	18 spann smør	82 våger fisk	68 riksdaler
Herøy 1660 ²⁷³			140 riksdaler
Totalt:			1556 riksdaler

Tabell 11: *Inntekt fra kannikgjeldene i 1660-årene.*

Da det ikke har latt seg finne en samlet oversikt over kannikenes inntekt fra kannikgjeldene er tabellen over sammensatt av opplysninger fra flere forskjellige kilder.²⁷⁴ Hadsel og Herøy ga fast avgift, og er derfor ikke oppført med tiende og landskyld. Dette gikk i stedet direkte til sognepresten (Hadsel) og vikarpresten (Herøy) i kannikgjeldene. Det er verdt å merke seg at selv om inntektene var lavere for de kannikene med fast avgift slapp de samtidig alle utgifter knyttet til skatt, vedlikehold og lønn av prester. I de andre kannikgjeldene er det særlig situasjonen i Buksnes som er verdt å merke seg. Inntektene var nå halvvert sammenlignet med 1625. Det er nok fordi 1665 var et dårlig år ettersom det ble rapportert om hele 158 våger fisk i 1660.²⁷⁵ Det virker som at det var en god del variasjon fra år til år i inntekter fra dette kannikgjeldet. For Verdal, Inderøy og Stod oppgis det at tienden bare kom fra prestens del, mens det for Trondenes fremdeles gjaldt både prest og kirke.²⁷⁶ Dette er med på å forklare hvorfor tienden fra Trondenes er en del høyere. Om også Buksnes ga kirketiende er vanskelig å si noe om. For Trondenes og Tromsø nevnes det i 1589 eksplisitt at kannikene fikk kirkens tiende. Dette var ikke tilfellet for noen av de andre kannikgjeldene. Siden dette har gjentatt seg for de tre kannikgjeldene i Trøndelag i 1660-årene kan man dra den slutningen at det heller ikke for kanniken med Buksnes var noe kirketiende å hente. Den lave tiendeinntekten fra Buksnes bekrefter dette.

Med unntak av Buksnes hadde kannikgjeldene som ga tiende og landskyld til kannikene klart seg

271 RA, Danske kanselli, Tillegg til skapsakene, EA-4061, L0002. I 1643 ble det foreslått å redusere fra 160 til 130 riksdaler, men om det faktisk skjedde er vanskelig å si. Det samme ble lovd i 1633 uten at det ble endret.

272 RA, Prestenes manntall 1666, Buksnes, EA-4070, L0036: 62-64; SAT, Trondheim domkapitel, Kopibok 1534-1662: 151b. Skylden gjelder for år 1660.

273 SAT, Trondheim domkapitel, Forhandlingsprotokoll 1660-1682: 16b og 17a.

274 Trondenes, Verdal, Inderøy og Stod finnes i «stiftsboken» mens de andre tre har sine egne kildereferanser å vise til.

275 SAT, Trondheim domkapitel, Kopibok 1534-1662: 151b.

276 SAT, Trondheim domkapitel, Stiftsbok 1667: 19, 152, 160, 165.

bra. Trondenes var fremdeles størst, men viste riktignok til en nedgang. Det var mest fordi verdien av fisk gikk ned. I 1625 var 1 våg fisk lik 0,75 riksdaler mens det i 1660 og 1680 lå på 0,5 riksdaler.²⁷⁷ For de andre tre kannikgjeldene hadde inntektene økt betydelig. Verdal gikk opp fra 100 til 220 tønner korn, noe som er mer enn en dobling. Inderøy kom også i en bedre posisjon, med en oppgang fra 100 til 152 tønner korn. Stod var ikke et kannikgjeld i 1625, men økte fra 50 til 125 tønner korn. Det var altså slik at kannikgjeldene i Trøndelag kom godt ut, mens det sto noe verre til med de to i nord. En del av forklaringen er nok befolkningsøkningen som disse tre kannikgjeldene i Trøndelag hadde opplevd.²⁷⁸

3.2.6.3 Andre inntekter

Kannikene hadde også andre mindre inntekter som gikk tilbake til tiden før reformasjonen. Disse opplysningene kommer fram i domkapitlets innberetning i 1666, og bekrefter mye av det som tidligere har blitt nevnt.²⁷⁹ En endring er at inntektesfordelingen mellom kannikene nå vises.²⁸⁰ Sett i forhold til inntektene fra kannikgjeld og prebender er det ikke snakk om store inntekter.

Inntekt	Tildelt	Verdi 1666
Kongens tiende fra Stene i Byneset prestegjeld	Dekan Erkediakon Lektor Sogneprest til Domkirken	30 riksdaler hver
Halvparten av kirkens tiende til Haug i Verdal kannikgjeld	Sogneprest til Vår Frue kirke Kapellan til Domkirken Kapellan til Vår Frue kirke	20 riksdaler hver
Halvparten av kirkens tiende til Sortland i Hadsel	Alle syv	2 riksdaler hver
Avgiften fra de 17 frigjorte prestegjeldene	Alle syv	10-14 riksdaler hver

Tabell 12: Andre mindre inntekter til kannikene i 1666.

Inntektene fra Byneset stammet fra gamle «Privilegier fra Bispensis tiider», altså tilbake til katolsk tid, og var siden blitt bekreftet av kongen. Det samme gjaldt inntektene fra Verdal, som domkapitlet hadde bevis for nedskrevet i en «gammel Capitels pergamentz bog». Inntektene fra Sortland i Hadsel kom ifølge kannikene fra «gammel hæfd», hvor de «efter flittigste søgning» i arkivet ikke hadde klart å finne bevis for denne inntekten. I 1662 hadde kongen nevnt at hvis kannikene fortsatt ønsket å motta inntektene i Hadsel måtte de først se til å vedlikeholde kirkene der.²⁸¹ Det betyr at i

²⁷⁷ Se appendiks.

²⁷⁸ Se under de ulike kannikgjeld i kapittel 3.3.1.

²⁷⁹ Se kapitel 2.2.3.3.

²⁸⁰ SAT, Trondheim domkapitel, Innberetning 1666: 3-4.

²⁸¹ NK I: sak 32 for 1662.

tillegg til Trondenes og Tromsø hadde kannikene også ansvar for å vedlikeholde kirker i Hadsel. Disse må derfor også ha blitt rammet av kongens krav om vedlikehold på 1640-tallet.

Avgiften fra de 17 prestegjeldene skulle egentlig dekke vedlikehold av kannikenes hus i Trondheim, men det oppgis at de «selv maa holde deris Residentzer ved lige, dog med langt større deris egen bekostning». Kannikene måtte altså dekke mesteparten selv. Det henger nok en del sammen med at inntekten over en tid hadde sunket fra den opprinnelige fordelingen på 17 riksdaler i 1620 til 10-14 riksdaler i 1666. Sveig som lå i Herjedalen forsvant til Sverige i 1645 mens Alstahaug, som betalte den største avgiften, i 1636 ble gitt bort til sekretæren ved domkapitlet.²⁸² Det var også problemer knyttet til innbetaling fra prestegjeldene, som ikke hadde overholdt den fastsatte fristen. I 1664 ser en at den siste innbetalingen kom seks år senere, og at Stjørdal ikke engang betalte inn sine 8 riksdaler.²⁸³ Året etter uteble hele 32 riksdaler fra fire forskjellige prestegjeld mens det i 1667 var økt til 46 riksdaler fra syv prestegjeld. Denne inntekten begynte nok sakte, men sikkert å smuldre opp.

3.2.6.4 Sammenligning av inntektene

Selv om kannikene også ble avlønnnet med andre inntekter enn prebender og kannikgjeld var det disse som i praksis utgjorde lønnen for det arbeidet som ble utført ved domkapitlet. Det er derfor mest interessant å sammenligne utviklingen av prebender og kannikgjeld.

Stilling	Inntekt 1660-årene		
	Prebender	Kannikgjeld	Totalt
Dekan	120 riksdaler	508 riksdaler	628 riksdaler
Erkediakon	152 riksdaler	160 riksdaler	312 riksdaler
Lektor	170 riksdaler	279 riksdaler	449 riksdaler
Sogneprest til Domkirken	150 riksdaler	174 riksdaler	324 riksdaler
Sogneprest til Vår Frue kirke	170 riksdaler	227 riksdaler	397 riksdaler
Kapellan til Domkirken	123 riksdaler	68 riksdaler	191 riksdaler
Kapellan til Vår Frue kirke	105 riksdaler	140 riksdaler	245 riksdaler
Totalt:	990 riksdaler	1556 riksdaler	2546 riksdaler

Tabell 13: Inntekt fra prebender og kannikgjeld ved domkapitlet i 1660-årene.

Ser en disse tallene opp mot de fra 1625 er det en god del som har endret seg. Biskopen mistet nesten 150 riksdaler av sin inntekt, der mesteparten av tapet kom fra kannikgjeldet. Erkediakonen hadde også i 1625 en fast inntekt fra Hadsel på 160 riksdaler, og ettersom prebendene bare gikk ned

²⁸² Se kapittel 3.2.5.

²⁸³ SAT, Trondheim domkapitel, Regnskapsbok over Landskyld 1636-1676: 43a-47a.

med 24 riksdaler var dette hele tapet.²⁸⁴ Lektor kom best ut med over 60 riksdaler i økning siden 1625, og var nå bare knapt 200 riksdaler bak biskopen. Her viste Verdal til en økning på nesten 100 riksdaler, og var nå blitt det nest beste kannikgjeldet. Sognepresten til Domkirken, som hadde byttet ut Tromsø med Stod, kunne ikke vise til noen økning i inntekter. Både prebendene og det nye kannikgjeldet sank sammenlignet med 1625, men Stod hadde likevel en økning i inntekter, fra 99 riksdaler i 1625 til 174 riksdaler i 1664.²⁸⁵ I tillegg må det tas med at utgiftene var mindre ettersom kanniken slapp å vedlikeholde kirker, slik det var med Tromsø i 1625. Derfor var resultatet bedre enn hva den direkte sammenligningen av inntekter viser. Sognepresten til Vår Frue kirke kompenserte tapet fra prebendene med en inntektsøkning fra kannikgjeldet, og havnet omtrent på samme nivå som i 1625. Kapellanen til Domkirken var den store taperen, og mistet over 100 riksdaler, eller bortimot 40 %, av inntektene i løpet av de 40 årene. Dette kannikgjeldet opplevde en betydelig nedgang i forhold til de andre, fra 200 våger fisk i 1589 til bare 82 i 1665. I tillegg kom nedgangen fra prebendene på nesten 40 riksdaler siden 1625. Kapellanen til Vår Frue kirke hadde som alle andre lavere inntekt fra prebendene, og med den faste inntekten på 140 riksdaler fra Herøy ble tapet på hele 135 riksdaler. Denne kanniken unngikk likevel alle utgifter knyttet til kannikgjeldet, og kom derfor bedre ut totalt sett.

Stilling	Inntekt 1625	Inntekt 1660-årene	Endring
Dekan	770 riksdaler	628 riksdaler	- 142 riksdaler (-18 %)
Erkediakon	336 riksdaler	312 riksdaler	- 24 riksdaler (-7 %)
Lektor	388 riksdaler	449 riksdaler	+ 61 riksdaler (+16 %)
Sogneprest til Domkirken	443 riksdaler	324 riksdaler	- 119 riksdaler (-26 %)
Sogneprest til Vår Frue kirke	404 riksdaler	397 riksdaler	- 7 riksdaler (-2 %)
Kapellan til Domkirken	307 riksdaler	191 riksdaler	- 116 riksdaler (-37 %)
Kapellan til Vår Frue kirke	380 riksdaler	245 riksdaler	- 135 riksdaler (-35 %)
Totalt:	3028 riksdaler	2546 riksdaler	- 482 riksdaler (-16%)

Tabell 14: Endring i inntekter fra prebender og kannikgjeld mellom 1625 og 1660-årene.

Det var altså bare lektor som økte inntektene i løpet av de 40 årene, en økning som var relativt stor. Erkediakonen og sognepresten til Vår Frue kirke hadde en stabil inntekt, mens de andre fire mistet over 100 riksdaler hver. Størrelsen på tapet var verst for biskopen, men siden inntektene hans var en god del høyere enn resten av kannikene utgjorde tapet en lavere prosent av totalinntekten. Begge

²⁸⁴ Den faste avgiften ble i 1643 foreslått redusert til 130 riksdaler, slik at det kan ha vært en nedgang på ytterligere 30 riksdaler.

²⁸⁵ RA, Stattholderembetet 1572-1771, EA-2870/Ek/L0016/0001, se http://arkivverket.no/URN:db_read/db/39910/159/

kapellanene mistet 35 % eller mer av inntektene sammenlignet med 1625, mens biskopen klarte seg med et tap på 18 %.

3.2.7 Oppsummering domkapitlets interesser

Flere kanniker gikk i perioden over til å lønnes med en fast avgift fra sine kannikgjeld. Ved en slik ordning forsvant også alle utgiftene knyttet til kannikgjeldet. I stedet kom vikarpresten til å være ansvarlig for skatt til kongen, lønn av kapellaner og vedlikehold av kirker. Ser en på kannikenes inntektsutvikling i perioden er det totalt sett snakk om en merkbar nedgang. Selv om de tre kannikene som hadde kannikgjeld i Trøndelag kom bra ut sammenlignet med 1625 var det bare lektoren som kunne vise til en økning når også prebendene ble tatt med. Ettersom nedgangen rammet både prebender og kannikgjeld var det flere kanniker som tapte merkbare deler av inntektene sine. Totalt kom kannikene til å miste 16 % av deres tillagte inntekter sammenlignet med 1625. Av disse var det bare lektoren som økte, mens erkediakonen og sognepresten til Vår Frue kirke holdt seg omtrent stabil. De resterende fire tapte over 100 riksdaler hver, noe som utgjorde mellom 18 og 37 % av deres inntekt fra kannikgjeld og prebender.

3.3 Vikarprestenes interesser

Grunnet mer tilgjengelig kildemateriale har det i denne perioden vært mulig å bli bedre kjent med de lokale forholdene i flere av kannikgjeldene. Kannikene og vikarprestene hadde flere dragkamper og konflikter seg imellom, der kongen eller hans menn ble koblet inn. Alle kannikgjeldene hadde sine saker å stri med, der noen endte i mer alvorlige konflikter enn andre. Det er gjennom behandling av disse konfliktene det har vært mulig å se på likheter og forskjeller mellom inntektsfordelingen i kannikgjeldene.

Den første bevarte kontrakten mellom kannik og vikarprest er fra Stod i 1638, den forteller i detalj hvilket ansvarsforhold det var mellom dem. I flere andre tilfeller henvises det til «contracten», slik at det må ha vært inngått kontrakter som spesifiserte vikarprestenes lønn og rettigheter også for andre kannikgjeld. Noe som er nytt i denne perioden er at kannikene lønnet enkelte av sine vikarprester med deler av tienden fra kannikgjeldene. Disse fikk da ta del i de visse inntektene, som tradisjonelt sett hadde gått uavkortet til kannikene.

3.3.1 Forholdene i kannikgjeldene

For å vise situasjonen ute i kannikgjeldene og den dragkampen som foregikk mellom kannik og vikarprest er det her tatt med viktige hendelser som forklarer den utviklingen som skjedde i alle kannikgjeldene fram mot 1666.

3.3.1.1 Trondenes kannikgjeld

Biskop Schelderup fikk gjennom store deler av 1630- og 1640-tallet klager fra befolkningen i Trondenes som mente han ikke vedlikeholdt kirkene og lønnet prestene godt nok.²⁸⁶ Fra 1641 finnes det en beskrivelse som forklarte hvordan forholdene i Trondenes tidligere hadde vært.²⁸⁷ Det kom fram at befolkningen selv hadde lønnet flere av sine prester ute i annekskirkene uten biskopens bidrag, en skikk som visstnok gikk tilbake til 1500-tallet. Før, «da landet var begavet med fiskeri, og den gemene mann» hadde formue, betalte befolkningen selv for prestene og vedlikehold av kirkene. På grunn av «fiskeriets forringelse og allmuens forminskelse» hadde disse etter hvert slitt med å klare de samme forpliktelsene de før hadde tatt seg råd til. Under prostemøtet i 1643 lovet den nye biskop Erik Bredal å øke lønnen til prestene, men som en ser fra oversikten i 1666 gjaldt det bare vikarpresten og tre residerende kapellaner.²⁸⁸ De gjenværende fire residerende kapellanene og den ene personlige kapellanen nevnt under møtet i 1643 måtte altså fremdeles ha blitt lønnet direkte av befolkningen. Utover dette skrev biskop Bredal at han ellers måtte «holde 4 Kirke med Reparation og 13 Kirke med Vin og Brød».²⁸⁹ Likevel tok han i 1666 tienden til både prest og kirke fra alle disse sognene, og overlot ansvaret for lønn av fem prester og vedlikehold av ni kirker til befolkningen. Biskop Bredal forklarte at «Aarsagen» til dette var at hans formenn opprinnelig «haver bygd [oc] holdet Ved lige» bare fire kirker, to av stein og to av tre.²⁹⁰ «Siden hafver almuen» selv bygd egne kirker «inde i Fjorene, oc ud til hafvs», altså på den værharde yttersida, med penger fra det «rige fiskeri» som «fordum [have] Væred». Da fiskeriet for «50 eller 60» år siden ble til det verre forsvant også befolkningens velvilje til å dekke kostnadene. Biskopen hadde altså ikke noe med disse kirkene å gjøre, og kom derfor heller ikke til å vedlikeholde dem. Hans «Biscoppelige indkomst er ringere end [...] noen Folck Ville troe», forklarte han videre. Når det gjaldt lønn til prestene minte han dessuten om at dengang «Trundhiems Capitels Commun Var Ved mact» holdt det til fire prester ved Trondenes hovedkirke som «Sognebønderne» hentet «naar de Ville hafve deris Tieneste».²⁹¹ Da slapp de selv å lønne prestene, men nå som disse i stedet skulle bo ute hos

286 Lysaker 1986: 147–149.

287 Hamre 1983: 29.

288 RA, Danske kanselli, Skapsaker, EA-4061, L0061, Lit: G; SAT, Trondheim domkapitel, Stiftsbok 1667: 19-20.

289 SAT, Trondheim domkapitel, Stiftsbok 1667: 19 og 26.

290 RA, Sogneprestenes manntall 1666, Trondenes, EA-4070, L0036: 181-183.

291 Ordningen med fellesskap blant prestene i Trondenes forsvant i likhet med kannikene i Trondheim sitt fellesskap

menighetene, og var blitt hele ni i antall, ville ikke biskopen dekke utgiftene til mer enn de opprinnelige fire prestene. Disse fire prestene hadde derimot fått bedre betingelser i 1666. Vikarpresten ved hovedkirken hadde fått 20 våger fisk i økt lønn, totalt 30 våger fisk, og det var 10 våger mer enn de tre residerende kapellanene.²⁹² Til dette kom også offertollen og alt det uvisse fra Trondenes sogn samt presten og kirkens del av tienden fra to mindre sogn, oppgitt til å gjelde for oktober, november og desember. Fiskerne klagde visst over «at faae Lidet eller intet» fangst i disse månedene, slik at det var vel heller ikke det største tapet for biskopen å gi bort til vikarpresten.

Som for andre kanniker slet også biskopen enkelte ganger med å få tak i inntektene fra kannikgjeldet, og måtte ty til kongelig hjelp. I 1654 sendte kong Fredrik 3. et brev til lensherren i Nordlandene, Preben von Ahnen, og ba han hjelpe biskop Bredal med å få inn sin «Løn og Underholdning [...] ubehindret».²⁹³

3.3.1.2 Hadsel kannikgjeld

Da Palle Rosenkrans overtok Hadsel i 1613 endret forholdene seg slik at vikarpresten ble sogneprest. Rosenkrans etterfølger, Stalder Kaas, mottok årlig 160 riksdaler fra sognepresten som selv fikk beholde alle inntektene. For 1625 finnes det en ganske så komplett oversikt over sogneprest Mogens Pedersen sine økonomiske forhold.²⁹⁴ Her kommer alle inntektene til sognepresten fram, samt at flere av utgiftene oppgis. Om alle utgiftene er representert er ikke sikkert, men det gir uansett et godt bilde av situasjonen dette året.

like etter reformasjonen.

292 SAT, Trondheim domkapitel, Stiftsbok 1667: 19, 26; RA, Sogneprestenes manntall 1666, Trondenes, EA-4070, L0036: 189; Imsen 1982: 94.

293 NRR XI: 185.

294 RA, Danske kanselli, Tillegg til skapsakene, EA-4061, L0002; RA, Stattholderembetet 1572-1771, EA-2870/Ek/L0016/0001, se http://arkivverket.no/URN:db_read/db/39910/168/. Tallene for den personlige kapellan og erkediakonen er hentet fra 1624.

Inntekter og utgifter	Oppgitt verdi	Verdi i riksdaler
Inntekt landskyld	171 våger fisk	128 riksdaler
Inntekt tiende	100 våger fisk	75 riksdaler
	20 tønner korn	20 riksdaler
	6 våger ost	4,5 riksdaler
Inntekt offertoll	80 våger fisk	60 riksdaler
Inntekt uvisse	12 våger fisk	9 riksdaler
Sum inntekter		287,5 riksdaler
Utgift erkediakon	160 riksdaler	160 riksdaler
Utgift personlig kapellan	12 riksdaler	12 riksdaler
Utgift skatt ²⁹⁵	106 riksdaler	106 riksdaler
Sum utgifter		278 riksdaler
Totalt:		9,5 riksdaler

Tabell 15: Inntekter og utgifter for sognepresten i Hadsel i 1625.

For 1625 satt Mogens Pedersen igjen med usle 9,5 riksdaler, mindre enn hva han betalte sin egen personlige kapellan. Det er viktig å påpeke at slike store skatter på vel 100 riksdaler ikke inntraff hvert år, og var heller et unntak fra reglen.²⁹⁶ Denne skatten gjaldt også andre kannikgjeld, og prestegjeld forøvrig, men ettersom de andre kannikgjeldene i 1625 hadde en annen ordning enn Hadsel var det kannikene i Trondheim som måtte dekke denne byrden. Hvorvidt det var flere utgifter kan også hende, slik at sognepresten kan ha risikert å gå i minus. For andre år hvor skatten ikke var så høy, eventuelt at det ikke ble betalt skatt i det hele tatt, kom sognepresten bedre ut. For 1624 betalte Mogens Pedersen null i skatt, og hadde da over 100 riksdaler igjen.²⁹⁷ Det varierte altså en del fra år til år, også avhengig av hvordan fisket gikk. Sognepresten satt altså alene på risiko for at skattene kunne øke eller fiskeriet gå dårlig, mens erkediakonen uansett tjente 160 riksdaler. Om det var tallene fra 1625 eller dårlig inntekt fra fisket som gjorde at Mogens Pedersen ba Stalder Kaas redusere avgiften til 130 riksdaler er ikke lett å si. Selv om de muntlig ble enig om en reduksjon i 1633 betalte sognepresten fremdeles 160 riksdaler i 1643, da prostemøtet ble holdt. Hva resultatet deretter ble har ikke latt seg finne ut av.

Det siste kjente året Hadsel nevnes i kildene som omhandler domkapitlet er i innberetningen fra

²⁹⁵ Det gjaldt blant annet skatt til finansiering av kavaleriet i forbindelse med krigen. Dette kom alene på 97,5 riksdaler.

²⁹⁶ Sandvik 1965: 148–149. Skatten ble utregnet i forhold til hvor stor inntektene fra landskyld og tiende var, og vil derfor variere fra prestegjeld til prestegjeld.

²⁹⁷ RA, Danske kanselli, Tillegg til skapsakene, EA-4061, L0002

1666.²⁹⁸ Da mottok kansler Ove Bjelke inntektene fra kannikgjeldet, og om de økonomiske forholdene står det bare «hvilket Hans Excellence Hr. Cancellær selv vel forklarer». Lysaker oppgir at stillingen frem til 1689 fulgte ulike danske hoffembetsmenn, og at kong Christian 5. så ga prebendene bort til en overrentemester Peter Brandt.²⁹⁹ Om det også gjaldt retten til en årlig avgift er usikkert. Hvor lenge Hadsel var som et kannikgjeld å regne er derfor vanskelig å gi svar på. Da avviklingen av kannikgjeldene tok til fra 1730-årene av nevnes ikke Hadsel med et ord, og var i alle fall ikke lengre tilknyttet domkapitlet. Stillingen som erkediakon ble nok endelig opphevet da prebendene ble gitt bort i 1689, selv om den i praksis ikke hadde vært i bruk siden 1613.³⁰⁰

3.3.1.3 Verdal kannikgjeld

Forholdene i Verdal virker å ha vært ganske rolige, i alle fall basert på hva som kommer fram i kildene. Fra «stiftsboken» kan en lese om kontrakten som ble opprettet med vikarpresten 29. mai 1665.³⁰¹ Her står det at vikarpresten for sin tjeneste for kanniken skulle få 5 spann smør i landskyld, offertoll fra tre sogn, tienden fra Bakke kloster og alt det uvisse. Det presiseres at bevilgingen av tiendeinntekten var byttet ut med en tidligere ordning på 20 tønner korn, som burde tilsi at det før 1665 var 5 spann smør, offertoll fra tre sogn, 20 tønner korn og alt det uvisse som utgjorde vikarprestens inntekt. Verdal fulgte altså etter andre kannikgjeld med tildeling av tiendeinntekter. Hvor mye tienden fra Bakke kloster ga er ikke oppgitt ettersom det først gjaldt fra 1665. Ellers ble en personlig kapellan lønnet av kanniken med 10 riksdaler og fri kost, og antall bønder var økt fra 200 i 1589 til 270 i 1664.

298 SAT, Trondheim domkapitel, Innberetning 1666: 4.

299 Lysaker 1986: 103.

300 Domkapitlet krevde inn inntektene fra prebendene, og ga det videre til erkediakonen. Når disse i 1689 ble gitt bort hadde ikke domkapitlet lengre noen kobling til erkediakonen.

301 SAT, Trondheim domkapitel, Stiftsbok 1667: 163-167.

3.3.1.4 Stod kannikgjeld

Fra Stod eksisterer den første bevarte kontrakten mellom kannik og vikarprest, datert til 13. april 1638.³⁰² Vikarprestens inntekt kom hovedsaklig fra offertollen som «kand beløbe sig offuer 30 tønner korn», i tillegg til alle de uvisse inntektene. Hvor mye det utgjorde kommer ikke fram i kontrakten. Ut over dette skulle ikke vikarpresten «befatte sig med den Præstelige Rente», slik at korntienden og landskylden gikk uavkortet til kanniken. Til gjengjeld skulle kanniken dekke alle utgiftene og betale skatten til kongen. Fra «stiftsboken» kommer det ikke fram særlig mye nytt.³⁰³ Det henvises til den samme kontrakten fra 1638 og at kanniken lønnet sin vikarprest med alt det uvisse og 30 tønner korn. Det er nok det samme som de 30 tønnene med korn offertollen skulle gi ifølge kontrakten. Den personlige kapellanen ble lønnet med 8 riksdaler og fri kost av kanniken, mens antall bønder var 231, opp fra 125 i 1589 og var altså nesten doblet.³⁰⁴

I juni 1661 sendte sognepresten til Domkirken, Søren Hansen, et klagebrev til kongen grunnet sin frustrasjon med vikarpresten i Stod, Peder Nilsen Borch.³⁰⁵ Søren Hansen var nylig tilsatt, og hadde fått vite at det «paa Landett» fantes et prestegjeld som den forrige sognepresten til Domkirken hadde nytt inntektene av. Problemet var bare at vikarpresten der «acter [...] att Skille baade mig oc mine Successores» av med inntektene. Vikarpresten var ikke fornøyd «med den Rente oc Løn» som hans formenn «haffuer Varid Veel Fornøyed med». Tidligere vikarprester hadde hatt et «megit Vell ophold» av disse inntektene, kunne Søren Hansen fortelle. Ikke nok med det, han kom også med sterke påstander knyttet til Peder Nilsen Borchs «indtrædelse» i embedet. Borch hadde «cedered» den gamle personlige kapellanen med «een Andeell aff Sin Indkomste», og med «dette middel» fikk han overtatt stillingen som vikarprest fremfor den personlige kapellanen. På grunn av denne kostbare bestikkelsen mente Søren Hansen at vikarpresten «selff haffuer forvoldet» sin økonomiske situasjon. Likevel måtte han lide fordi vikarpresten nå forsøkte å ta inntektene hans fra Stod. Søren Hansen la ved kontrakten fra 1638 og ønsket kongens bekreftelse på de gamle privilegier som hans formenn hadde fått fra Stod. I januar 1662 kom kongens bekreftelse og ga med det inntektene tilbake til sognepresten til Domkirken.

3.3.1.5 Inderøy kannikgjeld

Det er ikke mye som nevnes om Inderøy annet enn inntektsfordelingen oppgitt i «stiftsboken».³⁰⁶ Vikarpresten fikk 4 spann smør i lønn av kannikens landskyld samt tienden «aff det Mindste

302 SAT, Trondheim domkapitel, Fundatser og gavebrev 1455-1752: 27b-28a.

303 SAT, Trondheim domkapitel, Stiftsbok 1667: 150-154.

304 «Trondhjems Reformats 1589»: 50

305 RA, Danske Kanselli, Norske innlegg, EA-3023, L0022, sortert under 29. januar 1662.

306 SAT, Trondheim domkapitel, Stiftsbok 1667: 158-162

Annex», Verran.³⁰⁷ Dette utgjorde 37 tønner korn i 1664. I 1589 bodde 20 av bygdas 233 bønder i Verran, slik at inntektene fra denne tienden var nok ikke det største tapet for kanniken.³⁰⁸ Dette er det tidligste kjente tilfellet hvor en kannik ga bort en del av tienden for å lønne sin vikarprest. Trondenes oppga det samme for 1666 mens Verdal begynte i 1665. Dette markerer en viktig endring i forholdet mellom kanniker og vikarprester. Den personlige kapellanen fikk 30 riksdaler i lønn fra kanniken, men ikke fri kost. Antall bønder var økt fra 233 i 1589 til 307 i 1664.

3.3.1.6 Buksnes kannikgjeld

Det eneste som nevnes om Buksnes var når vikarpresten Claus Mogensen Blix i 1656 klagde til kongen, som så godtok vikarprestens søknad om å få «nyde Buksnes Gjelds [...] Indkomst».³⁰⁹ Dette var på grunn av «hans Kalds og Løns Ringhed», og kanniken skulle som en erstatning få «en billig Avgift» fra vikarpresten, fastsatt av domkapitlet. Denne summen måtte ikke bli så stor at vikarpresten fikk problemer med å betale den, slik tilfellet hadde vært med Tromsø. I stedet skulle den være på en størrelse som gjorde at vikarpresten fremdeles «ved Magt [kan] blive». Det finnes ingen kjent kilde for at domkapitlet tok denne saken opp til behandling.³¹⁰ Bakgrunnen for det kan ha vært krigen med Sverige som igjen brøt ut, og like etter freden utnevnte kongen en ny kapellan til Domkirken. Hvis en ser på vikarprestens beskrivelse fra 1666 fikk ikke kanniken en fast avgift.³¹¹ I stedet hadde kannik og vikarprest blitt enig om en inntektsfordeling av tienden. Fordelingen var slik at for sognene Buksnes, Hol og Flakstad skulle tienden deles i tre, hvor vikarpresten fikk en tredjedel, mens tienden fra Borge sogn i sin helhet gikk til kanniken «i Trundhiemb». Vikarprestens del av de tre sognene kom i 1665 på 21 våger fisk. Dessuten fikk han også en tredjedel av offertollen som samme år kom på 15 våger fisk, samt en uviss inntekt på opptil 25 våger fisk.

3.3.1.7 Herøy kannikgjeld

Da Sunnmøre prosti i 1622 ble overført fra Trondheim til Bergen bispedømme kom Herøy i en merkelig posisjon. Sognepresten, som var kannik, bodde i Trondheim og var underlagt biskopen der, mens det i Bergen oppholdt seg en annen biskop som hadde ansvaret over Herøy. Mellom disse kom altså en vikarprest som var underlagt både Trondheim og Bergen. Denne merkelige situasjonen kan illustreres ved at inntektene fra Herøy i 1623 ble gitt bort til en Doctor Peder Alfsson i Bergen, for så året etter å bli levert tilbake til kanniken i Trondheim da kongen «nu naadigst [erfarer]» at

307 RA, Sogneprestenes manntall 1665, Inderøy, EA-4070, L0033: 61.

308 «Trondhjems Reformats 1589»: 51

309 NRR XI: 651.

310 Både kopiboken og forhandlingsprotokollen mellom 1656 og 1660 er gjennomgått uten noe resultat.

311 RA, Prestenes manntall 1666, Buksnes, EA-4070, L0036: 62-64.

Herøy tilhørte Anders Jentoft, kapellan til Vår Frue kirke i Trondheim.³¹² Denne distanseringen fra Trondheim og økte tilhørigheten til Bergen kan ha vært en grunn til at Herøy kom i sterkere konflikt med domkapitlet enn mange andre kannikgjeld, og endte opp med en fast avgift i stedet for alle de visse inntektene.

I 1630 hadde kongen fått vite at det mellom kapellanen til Vår Frue kirke, Augustinus Jensen, og hans vikarprest, Arne Olsen, «nogen Irringe skulle begive sig».³¹³ Uenigheten gjaldt fordelingen av inntektene fra «Almuen og menige Indvaanere», altså de visse inntektene folk i Herøy betalte inn. Biskopen i Trondheim, Peder Schelderup, fikk i lag med biskopen og lensherren i Bergen, Nils Paasche og Jens Juel, i oppdrag å bestemme hvor stor «Underholdning at udgive» disse to prestene. Det presiseres at vikarpresten måtte få såpass at han kunne «have sit gode Underhold». Det kan virke som om disse ikke klarte å løse konflikten ettersom det 22. mai 1634 ble arrangert et kommisjonsmøte i Christiania hvor den norske kansleren, Jens Bjelke, i samråd med lensherren over Trondheim, Oluf Parsberg, biskopen i Bergen og biskopen i Trondheim møtte.³¹⁴ Her kom det fram at Augustinus Jensen følte seg «besverget» over sin vikarprest, og viste til at hans formann, Anders Jentoft, hadde inngått en kontrakt om fordelingen av inntektene. Her fikk Anders Jentoft alle de visse inntektene mens vikarpresten satt igjen med de uvisse. Under møtet ble det bestemt at Arne Olsen «skal beholde al [...] prestelige rente oc rettighed, vist oc u-vist, være sig landskyld, [...] tiende korn oc fisk oc alt andet». Av dette skulle han «aarligen giffue» Augustinus Jensen 180 riksdaler, og Herøy fikk med det en ordning lik den som Hadsel og Tromsø benyttet seg av. At uenigheten nådde opp til kongens kansler vitner om en bitter konflikt.

I 1661 opplyses det at avgiften nylig var blitt «afftaget 40 Rdr.» ettersom skattene vikarpresten betalte kongen «blef forhøyet», og avgiften var dermed på 140 riksdaler.³¹⁵ Det oppgis også at vikarpresten i 1660 fikk 279 riksdaler i inntekt, og av disse gikk altså 140 riksdaler bort til kapellanen til Vår Frue kirke i tillegg til at skatter og andre utgifter også måtte dekkes av vikarpresten.

3.3.2 Sammenligning av vikarprestenes inntekter

For vikarprestene var det forskjell i hvordan inntektene deres ble beregnet. I Hadsel og Herøy satt de på alle inntektene fra kannikgjeldet mot å yte en fast avgift til sin kannik. Dette kunne gi dem mer igjen når det var gode år, mens det i motsatt tilfelle ville slå verre ut. For begge disse ble det

312 NRR V: 314, 407–408.

313 NRR VI: 243–244.

314 RA, Danske Kanselli, Norske innlegg, EA-3023, L0021, sortert under 5. januar 1661.

315 SAT, Trondheim domkapitel, Forhandlingsprotokoll 1660-1682: 16b og 17a.

foreslått å senke avgiftene. Kannikene med disse to kannikgjeldene var derimot sikret like mye hvert år, og fikk det derfor stabilt og forutsigbart. Det samme kan sies om vikarpresten i Stod, som mottok en fastsatt lønn som ikke kom til å endre seg særlig fra år til år. Med en offertoll på omtrent 30 tønner korn og alt det uvisse var det liten mulighet for vikarpresten å ta del i den gode utviklingen Stod hadde hatt frem mot 1660-årene. Vikarprestene i Trondenes, Buksnes, Verdal og Inderøy mottok enkelte tiendeinntekter, og fikk derfor økte inntekter hvis tienden bedret seg. Dette gjaldt særlig Verdal og Inderøy der det hadde økt jevnt og trutt siden 1625, mens det for Trondenes og Buksnes nok varierte en god del. Alt i alt er det interessant å merke seg at det bare var for vikarpresten i Stod at inntektene sto stille. Alle de andre vikarprestene hadde i 1660-årene tilgang på tiendeinntekter.

Kannikgjeld	Inntekt vikarprester
Trondenes 1666	30 våger fisk i lønn, offertollen fra Trondenes sogn, alt det uvisse samt prest og kirkes del av tienden fra to mindre sogn.
Hadsel 1643	Alle inntekter og utgifter mot å betale fast avgift til kanniken på 160 riksdaler.
Verdal 1665	5 spann smør i landskyld, offertoll fra tre sogn, tienden fra Bakke kloster og alt det uvisse.
Stod 1664	Offertoll på beregnet 30 tønner korn og alt det uvisse.
Inderøy 1664	4 spann smør i landskyld og tienden av Verran kirke.
Buksnes 1665	En tredjedel av tienden fra tre sogn på 21 våger fisk, en tredjedel av offertollen på 15 våger fisk og alt det uvisse på opptil 25 våger fisk.
Herøy 1661	Alle inntekter og utgifter mot å betale fast avgift til kanniken på 140 riksdaler.

Tabell 16: Vikarprestenes lønnsforhold i 1660-årene.

Ser en denne oversikten opp mot kapellanenes inntekter i 1589 var det bare vikarpresten i Stod som fremdeles hadde lignende betingelser.³¹⁶ I 1666 hadde altså alle kannikgjeld unntatt Stod gått bort fra den tradisjonelle måten å lønne vikarprester på.

3.3.3 Oppsummering vikarprestenes interesser

Vikarprestene fikk bedret inntektsforholdene sine fram mot 1666. Det var ikke lengre standardiserte bestemmelser ved tildeling av inntekter. Ved utgangen av perioden var det ingen vikarprester som hadde de samme betingelsene, og kun vikarpresten i det nye kannikgjeldet Stod hang igjen i den gamle ordningen som var gjeldende i Reformatsen av 1589. Vikarprestene var i denne perioden delt i to grupper. Noen mottok selv alle inntektene og ga så sin kannik et fast bidrag. Andre igjen fikk

³¹⁶ Se kapittel 2.3.2.

stort sett offertoll, uvisse inntekter og tillagte tiender i lønn fra sin kannik. Mellom 1625 og 1666 var trenden at de fleste som mottok inntektene fra kannikene fikk bedre betingelser. I Trondenes økte lønnen fra 10 til 30 våger fisk i tillegg til noen tiendeinntekter. Vikarprestene i Verdal og Inderøy fikk deler av tiendeinntektene og litt landskyld. I Buksnes mottok vikarpresten tiendeinntekter. Bare Stod var uendret i 1660-årene. For de andre to kannikgjeldene kan det også ha bedret seg fram mot 1660-årene. Avgiften fra vikarpresten i Herøy gikk i forkant av 1660 ned fra 180 til 140 riksdaler, mens sognepresten i Hadsel muligens gikk ned fra 160 til 130 riksdaler i etterkant av prostemøtet i 1643.

3.4 Kongens politikk

Det er hovedsaklig ved to anledninger kongen markerte seg overfor domkapitlet mellom 1625 og 1666. Det gjaldt forbedring av forholdene i kannikgjeldene og økt innsyn i kannikenes økonomi. Klagesakene fra menighetene og vikarprestene nådde særlig rundt 1630-40 frem til kongen, som fikk ordnet med bedre lønnsbetingelser for prestene i Trondenes. Før det ble Tromsø erstattet med Stod, noe som virket å gjøre både kanniken i Trondheim samt prestene og menighetene i Tromsø fornøyd. Gjennom sine kongelige embetsmenn viste kongen også sin mak, der biskopen og lensherrene ofte fikk tildelt oppgaver i forbindelse med de konfliktene som oppsto i kannikgjeldene. Bakgrunnen for innsyn i kannikenes økonomi var innføringen av eneveldet i Danmark-Norge på 1660-tallet. Det medførte at kongemakten gikk sterkere inn i domkapitlet, og resultatet ble negativt for kannikene som mistet kallsretten over kannikgjeldene.

3.4.1 Biskopens økte innflytelse

Ved kongebrev 22. mai 1640 ble domkapitlet tildelt en viktig funksjon under valget til stillingene som prester ved de to bykirkene i Trondheim.³¹⁷ Kallsretten lå opprinnelig til borgerskapet, men ettersom det «skal falde Splid» mellom dem skrev kongen at «Borgerskabet med Capitelit» fremover skulle avgjøre prestevalgene. Disse fire prestene til kirkene i Trondheim var dessuten medlemmer av domkapitlet, og ga dermed kannikene mulighet til bestemme hvem som skulle fylle de ledige stillingene ved domkapitlet. Dette minner om den tradisjon som tidligere lå til domkapitlet før kongen endret reglene etter reformasjonen. Biskopen hadde dessuten en ekstra sterk posisjon under disse valgene gjennom å være prost over byen. Denne stillingen fikk han ved å være sogneprest i Strinda.³¹⁸ Prosten ledet utnevnelsen av menighetens valgmenn som skulle avgjøre hvem som fikk stillingen. Under selve valget var det igjen biskopen, denne gang som dekan i

317 NRR VII: 696–697.

318 Lysaker 1986: 167.

domkapitlet, som ledet an. Han kunne i tillegg avgi stemme sammen med resten av kannikene. Til slutt var det så biskopen som godkjente den valgte kandidaten og innstilte vedkommende. Peder Vibe ble i 1656 tilsatt som ny lensherre i Trondheim. Han sendte kongen en klage angående biskopens endeløse påvirkning rundt valg av byens prester, som attpåtil også kom til å være kanniker ved domkapitlet.³¹⁹ Det kunne neppe rett at en og samme person besatte stillingene som prost, dekan og biskop, og dermed kontrollerte hele valgprosessen, mente han. Det ble valgt hele tre nye byprester i 1657, som var bakgrunnen for lensherrens klage til kongen. Ettersom krigen med svenskene ble trappet opp samme år falt saken igjennom, og da domkapitlet i 1666 sendte kongen innberetningen var kongebrevet fra 1640 et av de privilegiene de ønsket å få fornyet.³²⁰

3.4.2 Konsekvenser av krigene

En typisk effekt av mer eller mindre konstant krigføring var økte skatter.³²¹ Jordeboken fra 1625 dannet grunnlaget for en stor skatt som ble krevd inn for at kongen skulle få råd til ryttersoldater.³²² Etter den kom kongen årlig til å kreve inn ulike skatter fra prestene.

I 1640- og 50-årene var det flere kriger mellom Danmark-Norge og Sverige.³²³ Trondheim bispedømme ble sterkt preget av disse krigene. Først endte det med tapet av Jemtland og Herjedalen i 1645, før hele Trøndelag og Nordmøre ble overtatt av svenskene i 1658. En kort stund var situasjonen slik at bispedømmet var halvert og bare Nordlandene tilhørte Danmark-Norge. Dette var på en måte lik situasjonen som oppsto i 1564, da biskopen sto alene i opposisjon mot svenskernes okkupasjon.³²⁴ Denne gangen ble imidlertid deler av bispedømmet avstått til svenskene, noe som ikke var tilfellet i 1564. Biskop Bredal ble da nødt til å velge side, men var ikke interessert i å underkaste seg «fremmed herskab». Etter at han avslo tilbudet om å bli svensk biskop dro han til kannikgjeldet sitt, Trondenes, ettersom Nordlandene ennå lå under Danmark-Norge. Han styrte det han kunne derfra, og ble dessuten tillagt inntektene fra Buksnes og Herøy, som nå ikke ble kontrollert av kannikene i Trondheim. De gjenværende kannikene hadde i stedet satt igang arbeidet med å enes om hvem av dem som skulle bli ny svensk biskop over Trondheim, men ingen av dem ble valgt da svenskekongen selv kom til å utpeke Henning Schütte som ny biskop.³²⁵

Det at resten av domkapitlet lot seg bli en del av den svenske overtakelsen kom til å styrke biskopen

319 Lysaker 1986: 166–167.

320 SAT, Trondheim domkapitel, Innberetning 1666, Litr. N.

321 Lysaker 1986: 156.

322 Sandvik 1965: 149.

323 Lysaker 1986: 156, 167–168.

324 Se kapittel 2.2.3.1 og 2.4.1.

325 Lysaker 1986: 168–169.

da Trøndelag og Nordmøre året etter igjen ble en del av Danmark-Norge.³²⁶ Det ble dessuten innsatt flere nye embetsmenn og kanniker som hadde tjent kongen vel under krigen. Den nye amtmannen (embete som erstattet lensherre) Claus von Ahlefeldt var i tillegg «general over Infanteriet, saa og over Arméen og Militzen udj Norge».³²⁷ Det gjaldt også den nye sognepresten til Vår Frue kirke, Oluf Christophersen, som i «nogen tiid» hadde tjent kongen som en «Felt Præst» under den «Nordenfieldske Armée udi Jemteland».³²⁸ Nils Pedersen Hafn, som overtok som kapellan til Domkirken, hadde derimot ikke noe å vise til. Han var en «Candidatum Ministeri» fra København, som etter kongens «Naadigste brev» hadde blitt tildelt den ledige stillingen.³²⁹ Som en ser tok altså kongen aktiv del i utnevnelsen av embetsmenn så snart krigen var over. Det gjaldt også utnevnelsen av prestene i Trondheim, noe som tidligere hadde ligget til borgerskapet og domkapitlet.

3.4.3 Innføringen av eneveldet

1660-årene var preget av store endringer med flere påbud gitt av kongen, som gjennom eneveldet i prinsippet hadde fått all makt. Sett i sammenheng med omveltningene som kom med reformasjonen var kongen først blitt kvitt opposisjonen og makten som lå til kirkeorganisasjonen og så gjennom eneveldet adelen med tilhørende valg og godkjenning av kongemakten. Aktørene som før begrenset kongens maktutøvelse var nå blitt borte og kontrollen over utviklingen lå i stor grad i kongens hender. Effekten av det var at privilegier og rettigheter som før var gitt til adel, geistlige, embetsmenn og andre ble gjennomgått på nytt. Kallsrett over kannikgjeldene forsvant, noe som betød at kannikene mistet rett til å velge sine egne vikarprester.³³⁰ Dette var det sterkeste maktmiddelet kannikene hadde overfor sine ansatte prester, som dermed ville bli mer uavhengig av domkapitlet. Det samme gjaldt for vanlige prestegjeld, hvor menighetene hittil hadde fått velge sine egen prester. I stedet kom kongen til å utnevne alle prester, slik at både kannikene og menighetene måtte gå om kongen for å skaffe seg prester.

3.4.4 Innsending av opplysninger

Som med jordeboken fra 1625 satte kongen i 1660-årene igang en prosess med å få oversikt over økonomien i Danmark-Norge. Det kom flere krav om innsendinger av registre over inntekter. Innberetningen i 1666 var en slik. Kongen hadde alt i 1661 begynt dette arbeidet, og som et resultat ble prebendene til domkapitlet registrert.³³¹ Dessuten skulle alle sogneprester (vikarprester der disse

326 Lysaker 1986: 176–177.

327 SAT, Trondheim domkapitel, Innberetning 1666, Litr. V.

328 SAT, Trondheim domkapitel, Innberetning 1666, Litr. U.

329 SAT, Trondheim domkapitel, Innberetning 1666, Litr. V.

330 Lysaker 1986: 180–181.

331 Dybdahl 1989: 150–151.

fantas) og fogder føre manntall over hele den mannlige befolkningen i årene 1663-1666.³³² For prestene inneholdt dette manntallet også en serie spørsmål, blant annet opplysninger om deres økonomiske forhold. Den 25. januar 1666 sendte kongen ut et brev til alle som hadde inntekter fra jordegods og tiender.³³³ Kongen, som «hermed alvorligen Befale», skrev at «alle og enhver som ved Offico nyder af os enten geistlig Gods eller tiende» måtte sende inn kopier av disse tildelingene til skattekammeret. Fristen var 11. juni samme år. Domkapitlet i Trondheim svarte 2. juni med en over 40 sider lang innberetning.³³⁴ For kannikene gjaldt det å bevise de rettigheter man hadde, hvis ikke risikerte de at privilegiene kunne bli tatt fra dem.

3.4.5 Oppsummering kongens politikk

Kongen viste med tildelingen av Stod i 1638 at ordningen med kannikgjeld fremdeles hadde sin plass som avlønning.³³⁵ Det var ikke snakk om å ikke tildele noe nytt kannikgjeld, ei heller om å frata inntektene fra kannikgjeldene. Det samme gjentok seg i 1662, da kongen igjen bekreftet Stods tilhørighet til sognepresten til Domkirken.³³⁶ Da var eneveldet allerede innført, uten at det fikk noen betydning for domkapitlet og deres avlønning. Derimot inndro kongen kallsretten fra både domkapitlet og menighetene, slik at valg av de fire prestestillingene i Trondheim og vikarprestene i kannikgjeldene nå ble fratatt domkapitlet. Dette kom også til å få konsekvenser for kannikene ved domkapitlet, da alle nå i prinsippet satt på kongens nåde. Tidligere var det bare biskop og lektor som ble valgt direkte av kongen, mens det nå kom til å gjelde for alle seks.³³⁷

3.5 Konklusjon kapittel 3

For perioden 1625-1666 er det lite litteratur som går inn på kannikgjeld som avlønning av kannikene ved domkapitlene. Det samme gjelder for vikarprestenes økte avlønning sammenlignet med perioden før. Gudmund Sandvik inkluderer ikke vikarprester når han i «Prestegard og prestelønn» viser til de ulike prestestillingene og fordelingen av inntektene fra prestegjeldene.³³⁸ Steinar Imsen nevner i «Superintendenten» avlønningen til vikarpresten i Trondenes i 1666, da som en del av biskopens inntekt fra kannikgjeldet. Han viser til den lønnsforskjellen som vikarpresten hadde i forhold til de residerende kapellanene. Imsen har også med biskopens inntekt fra Trondenes

332 Øystein Rian, *Aschehougs norges historie: Den nye begynnelsen 1520-1660* (Oslo, 1995): 222.

333 Hans Paus, *Gamle Kongelige Forordninger og Privilegier* (Kjøbenhavn, 1751): 999–1000.

334 SAT, Trondheim domkapitel, Innberetning 1666.

335 Se kapittel 3.2.1 og 3.2.2.

336 Se kapittel 3.3.1. Det samme skjedde med Herøy noen år senere. Se kapittel 4.2.2.

337 Etter 1613 var erke diakonen i praksis ikke aktiv ved domkapitlet, og er derfor utelatt her selv om stillingen offisielt besto også etter 1666.

338 Sandvik 1965: 145–148.

kannikgjeld i 1666.³³⁹

I dette kapitlet er det sett nærmere på en endring i inntektene fra kannikgjeldene, som nå viser en overgang til mer faste avgifter. Tre kanniker benyttet seg av denne ordningen i stedet for å motta inntekter fra tiende og landskyld. Dette kan forklares med at kannikene selv ikke ønsket et pålagt ansvar for de kannikgjeld som lå langt unna Trondheim. Forpliktelser knyttet til vedlikehold og lønn av prestene i de store kannikgjeldene medførte et ansvar med tilhørende utgifter. Alle de kannikgjeldene som fremdeles ga kannikene tiende og landskyld lå i Trøndelag. Unntaket var Trondenes, men det kan ha vært fordi biskopen dro på visitasjon i bispedømmet og derfor selv kom til å ha jevnlig kontakt med kannikgjeldet. Foruten Trondenes hadde biskopen også Lødingen i nord, som lå like ved. I denne perioden sank verdien på inntekter fra kannikgjeldene i nord, mens de som lå i Trøndelag økte sin verdi. Inkludert prebender kom kannikene totalt sett til å miste 16 % av inntektene sammenlignet med 1625. I 1630-årene dukker begrepet vikarprest opp i kildene tilknyttet domkapitlet. Disse fikk fram mot 1666 opprettet nye kontrakter med kannikene som ga dem tilgang til inntekter fra både landskyld og tiende. Dette var inntekter som tidligere i helhet hadde gått til kannikene. Vikarprestene skilles her tydelig ut som en egen type prest i kannikgjeldene, og var ikke lengre å betrakte som residerende kapellaner. Kongen kom i denne perioden til å øke kontrollen med domkapitlet og dets tillagte inntekter. Kannikenes ansvar i kannikgjeldene ble fulgt opp av kongen og lensherrene, og da eneveldet ble innført i 1660-årene kom kongen til å kontrollere alle utnevnelser av kanniker og vikarprester. Ved tapet av kallsretten forsvant kannikenes grunnlag for maktutøvelse. Siden 1640 hadde de kunnet påvirke og bestemme valget av nye prester i Trondheim, der disse også ble medlemmer av domkapitlet. Retten til å velge nye prester i Trondheim ble i likhet med kallsretten over kannikgjeldene fjernet. Kannikenes makt overfor vikarprestene ble dermed svekket. Alle utnevnelser av prester måtte nå i stedet gå via kongen. I denne forbindelse ble også biskopens stilling svekket. Det gjaldt hans stilling som en del av domkapitlet, men også hans posisjon som en del av den lokale styringen i bispedømmet. Ved kongelig kallsrett minsket biskopens mulighet til å påvirke utnevnelser av nye prester.

339 Imsen 1982: 92–94.

4.0 Perioden 1666 – 1740

4.1 Ressursene og aktørene

Prebender og kannikgjeld skulle også etter innføringen av eneveldet være avlønning for kannikenes arbeid ved domkapitlet. Kongen overtok derimot kallsretten over alle kanniker og vikarprester. Dette endret likevel ikke noe særlig på inntektsfordelingen mellom dem, og med unntak av Buksnes virker det som om situasjonen i 1660-årene fortsatte helt til 1730-tallet. Konsekvensen av kongens økte makt kom best fram innad i domkapitlet, der det ikke lengre var det samme samholdet som før. Med kallsretten valgte kongen de han selv ville til stillingene. Tidligere hadde kannikene valgt flere av de nye medlemmene av domkapitlet i lag med borgerne i byen. Nå ville det i stedet komme prester som kannikene på forhånd ikke hadde noe forhold til. Under kong Christian 6.s regjeringsperiode (1730-1746) kom det til å bli gjennomført flere større endringer innenfor kirkestellet, og ordningen med kannikgjeld kom til å bli en del av dette.

Når vikarprestene nå ble valgt av kongen ble de mer uavhengig av kannikene, men det er ingenting som tyder på at de av den grunn fikk mer av inntektene fra kannikgjeldene. Trolig ble kontraktene som allerede var inngått videreført av kongen. Først da kongen på slutten av 1720-tallet selv tok initiativ til å bedre kapellanenes lønn kom vikarprestene på banen, og på kort tid vedtok kongen å avslutte ordningen med kannikgjeld. Befolkningsøkningen hadde gjort at prestemangelen var stor, og dette gjorde at prestene krevde bedre betingelser enn tidligere. Likevel spilte også hendelser innad i domkapitlet en viktig rolle, samtidig som frigjøringen av Trondenes i 1731 ga vikarprestene inspirasjon til å prøve å komme seg løs fra domkapitlet. Et klagebrev fra to vikarprester fra 1736 var den utløsende årsaken til at kongen besluttet å legge ned hele ordningen fra 1. april 1740.

4.2 Domkapitlets interesser

Etter innføringen av eneveldet ser en at domkapitlet gradvis gjennomgikk nye strukturelle endringer. De seks gjenværende stillingene og inntektene tillagt disse kom på sikt til å bli redusert til fem, og lektorens lønn havnet en periode på flere ulike hender. Den kortsiktige effekten av eneveldet kom ikke til å prege kannikene og deres inntekter i særlig grad. Det er mer de langvarige konsekvensene som gjør at kannikgjeldene i 1740 brått frigjøres. Den umiddelbare forskjellen fra før eneveldet er at kongen nå valgte alle kanniker. Før hadde de fire prestene ved Domkirken og Vår Frue kirke blitt valgt av domkapitlet og borgerne i Trondheim, slik at flertallet av kanniker ikke var utpekt av kongen. Det var bare dekanen og lektoren som hadde blitt utpekt av kongen.³⁴⁰ Dessuten

340 For utnevnelse av lektor, se NRR V: 598 I tillegg kom valg av erkediakon, som kongen også gjorde. Se kapittel

ble kontrollen over vikarprestene svekket ved at kallsretten over disse stillingene nå også gikk til kongen.

4.2.1 Tapet av kallsretten

Gjennom flere kongebrev utstedt frem mot 1670 fjernet kongen kallsretten over prestestillingene i Trondheim og vikarprestene i kannikgjeldene. Den umiddelbare reaksjonen fra domkapitlet var om dette i det hele tatt kunne stemme. Med ett hadde de mistet all påvirkning, og ble helt avhengig av kongen for å skaffe seg nye medlemmer av domkapitlet og egne prester ute i kannikgjeldene. Den som kom relativt styrket ut av dette var biskopen, som nå ble rådgiver for kongen i valg av kanniker.³⁴¹ I tillegg ble det slik at han i 1674 fikk tilbake sin kallsrett over prestegjeldene han var sogneprest over.³⁴² Dette var fordi Trondenes og Lødingen lå såpass langt unna at det ville ta måneder fra man begynte prosessen til en ny prest kom seg dit.

En interessant utvikling i forholdet mellom kanniker og vikarprester viste seg når kallsretten forsvant til kongen. Vikarprestene turde i større grad enn tidligere å sette seg opp mot sine kanniker, og kreve mer av inntektene fra kannikgjeldene. Ifølge biskopen var dette stikk i strid med Reformatsen av 1589 der deres inntekter var blitt spesifisert. Biskopen mente den nye skikken, hvor kongen bestemte hvem som skulle være vikarprester, gjorde at disse ble mer selvbevisste og mindre medgjørilige overfor sine rette sogneprester i Trondheim. Dette var en utvikling kannikene ikke likte, men det var bare biskopen som fikk tilbake kallsretten. De andre fem ble prisgitt den prest kongen sendte dem.³⁴³ Hvorvidt vikarprestene klarte å få økt sine inntekter sier Lysaker ingenting om, men ifølge opplysninger fra 1730-årene vet vi at i alle fall vikarprestene i Stod og Inderøy beholdt de samme betingelsene som de hadde i 1660-årene.³⁴⁴ Den eneste endringen som er kjent gjaldt Buksnes, der vikarpresten i stedet mottok alle inntektene mot å lønne sin kannik med 100 riksdaler i året.³⁴⁵ Det var altså en fast avgift lik det Tromsø, Herøy og Hadsel allerede hadde gått over til.

Ettersom kongen også hadde kallsretten over alle kannikene ser en at disse ikke nødvendigvis beholdt sine stillinger så lenge de levde, slik det ellers hadde vært. Dette gjaldt hovedsaklig de fire prestene til Domkirken og Vår Frue kirke. Tradisjonelt var det erfarne prester som besatte disse stillingene, men ved utnevnelsen av Nils Pedersen Hafn, en «candidatum ministeri», til stillingen

2.2.2 og 2.4.4.

341 Lysaker 1986: 180–181.

342 Ibid.: 198.

343 Ibid.

344 SAT, Biskopen i Trondheim, Kopibok 1731-1740: 164b-166b.

345 SAT, Trondheim domkapitel, Forhandlingsprotokoll 1723-1774, side 143.

som kapellan til Domkirken, viste kongen at det ikke bare var erfarne prester som ble kanniker.³⁴⁶ Nils Pedersen Hafn ble erstattet av en ny kannik i 1681.³⁴⁷ Det samme gjaldt Jens Parelius, også kapellan til Domkirken, da han i 1728 ble «forflyttet» fra sin stilling.³⁴⁸ Kongen tok med andre ord avgjørelser som før ikke var vanlig. Å være kannik etter eneveldet var ikke lengre en sikker stilling forbeholdt prester så lenge de levde, og denne situasjonen medvirket nok til at forholdet innad i domkapitlet endret seg.

4.2.2 Problemer med Herøy kannikgjeld

I 1660-årene slet den nye kapellanen til Vår Frue kirke, Peder Albrigtsen, med å få fatt i inntektene fra Herøy. Han ble i 1663 tilsatt av kongen etter å ha vist troskap under beleiringen av Trondheim noen år tidligere, men havnet i problemer fra første dag. Det begynte med at han egentlig var blitt utnevnt som sogneprest til Vår Frue kirke, men ettersom borgerne og domkapitlet rakk å utnevne sin egen kandidat, Oluf Christophersen, før kongen måtte han ta til takke med kapellanstillingen. Dette falt ikke i god jord hos Albrigtsen, som havnet i en lengre feide med Oluf Christophersen før kongen til slutt valgte å kalle begge til sogneprest. Inntektene fikk de derimot ikke delt mellom seg. Han måtte dermed ta til takke med langt dårligere prebender og gikk også glipp av Inderøy, som var det tredje beste kannikgjeldet. I etterkant av dette slo visst vikarpresten i Herøy seg vrang, slik at kongen måtte tildele han inntektene fra Stjørdal i stedet.³⁴⁹

Dette var tydeligvis heller ingen populær ordning ettersom kongen i 1668 prøvde å gi Herøy tilbake til Peder Albrigtsen. Kongebrevet dette året var adressert til øvrigheten i Norge, og var ment som støtte til kapellanen til Vår Frue kirke i kampen mot vikarpresten i Herøy, Hans Hellekande.³⁵⁰ Vikarpresten hadde ikke innrettet seg etter den dom domkapitlet hadde avlagt angående inntektene derfra.³⁵¹ Det kan virke som om tilhørigheten til Bergen bispedømme var grunnen til at vikarpresten klarte å stå imot.³⁵² Året etter sendte kongen en lovnad om at Herøy skulle bli byttet ut med det neste ledige prestegjeld i Trondheim bispedømme, mens inntektene fra Herøy i stedet skulle brukes til å vedlikeholde den forfalne bispeboligen i Bergen. Hva slags inntekter kapellanen til Vår Frue kirke egentlig hadde fra kannikgjeld mens dette pågikk er ikke lett å si. Presten i Stjørdal oppgir ikke noen tilknytning til Peder Albrigtsen i 1665, slik at om det i det hele tatt ble noe av den

346 Se kapittel 4.2.6.

347 RA, Danske kanselli, Norske innlegg, EA-3023, L0034, sortert under 28. juni 1681.

348 SAT, Trondheim domkapitel, Forhandlingsprotokoll 1723-1774: 143.

349 NK I: sak 60, 122, 155 og 231 i 1664 samt 437 i 1670.

350 NK I: sak 110 for 1668.

351 Se kapittel 3.3.1.7. Det er nok snakk om den avgjørelsen fattet i 1661, med en årlig avgift på 140 riksdaler.

352 NK I: sak 47 og 48 for 1669.

tildelingen er ikke sikkert.³⁵³ Enden på denne visa ble at Herøy atter en gang ble tilhørende kapellanen til Vår Frue kirke, men når det skjedde er mer usikkert. I 1681 skrev kapellanen til Vår Frue kirke, Oluf Pedersen Adolphinus, et brev til kongen.³⁵⁴ Der kommer det fram at Herøy «er av Eders Kongl. Mayested allernaadigst tillat og forunt» kapellanen til Vår Frue kirke. Ettersom den forrige vikarprest, Hans Hellekande, nå «ved Døden er avgangen» måtte det kalles ny vikarprest. Som et vedlegg til denne forespørselen finnes et kongebrev fra 1672 som nevner de «Besværinger och Vanskeligheder» kapellanen til Vår Frue kirke hadde hatt med Herøy, men at han for ettertiden skulle «Nyde och Beholde» inntektene derfra. Det er rimelig å anta at det er fra dette året Herøy igjen tilhørte kapellanen til Vår Frue kirke.

4.2.3 Interne stridigheter

I større grad enn før kom kannikene til å havne i uenigheter med hverandre, og det var som regel knyttet til inntektene.³⁵⁵ Som tidligere kom gjerne biskopen i sentrum av disse uenighetene, selv om også de andre kannikene hadde sine strider å kjempe seg imellom. Tilfellet med stillingen som sogneprest til Vår Frue kirke nevnt over er et eksempel. Et annet er konflikten mellom sogneprestene til Domkirken og Vår Frue kirke, Oluf Borchmann og Sebastian With. De kranglet høylytt om hvor de nye sognegrensene skulle gå etter bybrannen i 1681. Disse grensene bestemte hvem som fikk inntekter fra de som bodde i byen, og spilte derfor en betydelig rolle.³⁵⁶ Konflikten mellom biskop Peder Krog og sognepresten til Vår Frue kirke, Sebastian With, var kanskje den største av disse stridene. I 1690, under en reise innom kannikgjeldet Inderøy, hadde Sebastian With visstnok spurt om noen av bøndene der hadde sett Judas. With mente selv at når han så den nye biskopen så han samtidig Judas. Dette var fordi Judas hadde «ligeledes rødt Skjeg som Bispen». Da biskop Krog visiterte samme kannikgjeld senere på året begynte folk å stirre mot han og snakke om Judas, men det gikk ikke opp for biskopen hva sammenhengen var før vikarpresten, Jakob Wisseltoft, nevnte det som visstnok var blitt sagt. Dette nektet imidlertid With helt for, og skylte på sin vikarprest, mens biskopen anså det som en ærekrenkelse å bli sammenlignet med Judas. Hvorvidt dette var et iscenesatt spill gjort av Wisseltoft kan godt tenkes, men hendelsen fikk uansett et langt etterspill mellom disse to kannikene, som til stadighet gikk til sak mot hverandre. Dette kom til å koste biskop Krog 400 riksdaler ved i alle fall to forskjellige anledninger, og han slet visstnok med Judas-navnet ennå i år 1700. I 1699, mens stridighetene dem imellom pågikk, brant biskopens nybygde hus ned midt på natten, og det mente han var gjort av «onde Mennesker» som

353 RA, Sogneprestenes manntall 1665, EA-4070, L0032, Stjørdal prestegjeld: 101-103.

354 RA, Danske kanselli, Norske innlegg, EA-3023, L0034, sortert under 8. oktober 1681.

355 Lysaker 1986: 220.

356 Ibid.: 215.

ville han ille. På samme tid hadde lektor Simon Hof havnet i problemer knyttet til både underslag og korrupsjon, før han i 1705 ble fradømt alle sine inntekter for å dekke den gjelden som hadde forplantet seg. Situasjonen innad i domkapitlet var preget av både uvennskap og sabotasje. Så ille var det at kongen måtte oppnevne en egen kommisjon for å erstatte et splittet og fastlåst domkapittel som ikke klarte å gjennomføre sine plikter.³⁵⁷

4.2.4 Omstrukturering av lektorembetet

Når så lektor Hof døde i 1708 kom det til å medføre den største interne endringen ved domkapitlet på nærmere hundre år.³⁵⁸ Ettersom gjelden til lektor Hof fremdeles ikke var nedbetalt og en ny bybrann samme år hadde revet med seg katedralskolen, anså man behovet for en lektor som minimal.³⁵⁹ Uten mulighet for undervisning kunne inntektene like så godt brukes til å nedbetale gjelden og bygge nye lokaler. Allerede i 1692 hadde kongen hintet om at stillingen som lektor var overflødig. Interessen blant kannikene var ikke like stor, selv om lektoren i realiteten ikke lengre gjorde noe arbeid ved katedralskolen.³⁶⁰ Oppgavene som lå til lektoren var med tiden blitt mindre, og hadde i praksis ingen fast funksjon utenom domkapitlet, slik de andre fem kannikene hadde. Ved domkapitlet hadde imidlertid lektoren permanent overtatt som sekretær, og fikk således også inntektene fra de to prebendene som lå til stillingen.³⁶¹

Lektorstillingen ble gjerne sett på som alderspensjon for tidligere rektorer ved katedralskolen, eller på andre måter brukt til å lønne noen for sin innsats.³⁶² Siden 1621 hadde det dessuten vært ansatt en konrektor, som i lag med rektoren drev det daglige arbeidet ved katedralskolen.³⁶³ Lektoren, som egentlig sto over både rektor og konrektor, skulle bare undervise noen timer i latin hver uke, og hadde med det en ganske avslappet tilværelse. Lektorens inntekter var av de beste blant kannikene. I 1664 kom inntektene til stillingen på 449 riksdaler, og oversteg på alle måter rektor, som hadde et prebende verdsatt til 67 riksdaler i 1660.³⁶⁴ Konrektor ble i 1666 lønnet med 50 riksdaler av biskopen for sitt arbeid.³⁶⁵

Som en konsekvens av situasjonen i 1708 fikk biskop Krog kongens tillatelse til å overta stillingen

357 Lysaker 1986: 224–228.

358 I 1613 forsvant erkediakonen ut av domkapitlet.

359 Lysaker 1986: 228–230.

360 Øverås, Erichsen, og Due 1952: 161.

361 Hof omtales som lektor og sekretær, en funksjon biskop Krog og senere Thomas von Westen overtok da de fikk tildelt inntektene. Den samme kombinasjonen nevnes også da Hof overtok etter lektor Melkior Ramus i 1693. Se Lysaker: 228 og Øverås, Erichsen, og Due (1952): 161

362 Øverås, Erichsen, og Due 1952: 108, 161.

363 Ibid.: 86–87, 124.

364 SAT, Trondheim domkapitel, Kopibok 1534-1662: 150b-151a.

365 SAT, Trondheim domkapitel, Stiftsbok 1667: 26.

som lektor mot å dekke kostnadene med gjenoppbygging av katedralskolen.³⁶⁶ Omtrent samtidig døde rektoren, og biskopen fikk i den forbindelse ansatt sin sønn Nils Krog i denne stillingen, i tillegg til at også konrektoren ble byttet ut med en av biskopens bekjente. På kort tid økte altså biskop Krogs kontroll over både lektor, rektor og konrektor, noe som ikke akkurat hjalp på stridighetene med de andre kannikene i domkapitlet. De mente han nå hadde kuppet hele ledelsen av katedralskolen.³⁶⁷ Dessuten hadde Krog gjennom sin funksjon som dekan, lektor og sekretær ved domkapitlet begynt å overkjøre de fire andre kannikene, altså prestene ved begge kirkene i Trondheim. Disse sendte i 1710 en direkte klage til kongen, og pekte i tillegg til det ovenfornevnte på biskopens innblanding i sognegrensene i Trondheim.³⁶⁸ Det folkerike Bakklandet, som lå like utenfor bygrensen, hadde lenge tilhørt prestene i byen, men i 1708 skilte biskopen det ut og la det til sitt eget prestegjeld Strinda, som han i lag med Lødingen fikk inntektene av for å være biskop.³⁶⁹ Også befolkningen på Bakklandet støttet byprestene, men ettersom kongen lyttet til biskopen kom de nå til å tilhøre Strinda.

Denne situasjonen varte i nærmere ti år, før Thomas von Westen i 1716 ble tilsatt som ny lektor. Han skulle motta inntektene ved å jobbe for Misjonskollegiet med omvendingen av samene i Finnmark. Misjoneringen hadde også sine politiske motiver. Ved å omvende den samiske befolkningen kunne områdene i nord befestes som dansk-norske.³⁷⁰ Som en konsekvens mistet Biskop Krog denne ekstra stillingen, men hvorvidt det også gjaldt alle de tilhørende inntektene er mer usikkert. Tall fra 1720 viser at lektorens inntekter bare utgjorde 300 riksdaler, altså mye mindre enn i 1660-årene.³⁷¹ Dengang kom prebendene på 170 riksdaler mens Verdal ga 279 riksdaler. At den samlede verdien av prebendene og kannikgjeldet hadde sunket med 150 riksdaler siden 1660-årene virker tvilsomt. I 1692 oppgis det at prebendenes inntekt kom på 313 riksdaler mens Verdal ga 417 riksdaler, altså totalt over 700 riksdaler.³⁷² Da biskopen overtok inntektene i 1710 ble det beregnet at det lå rundt 630 riksdaler til lektoren.³⁷³ Omtrent halvparten manglet altså i 1720. Uten å si det for sikkert kan det hende prebendene eller kannikgjeldet fremdeles ble brukt til å nedbetale lektor Hof's gjeld, eller at biskopen ennå mottok en av disse inntektene. Det er også mulig at inntektene gikk til den videre byggingen av katedralskolen.³⁷⁴

366 Øverås, Erichsen, og Due 1952: 158–160.

367 Lysaker 1986: 230.

368 Ibid.: 230–234.

369 I tillegg fikk han Trondenes gjennom stillingen som dekan og nå Verdal gjennom å være lektor.

370 Lysaker 1986: 245; Oftestad, Rasmussen, og Schumacher 2005: 152.

371 SAT, Trondheim domkapitel, Avskrift av fundatser og forordninger 1252-1751: 155.

372 RA, Danske kanselli, Skapsaker, EA-4061, L0064.

373 RA, Danske kanselli, Norske innlegg, EA-3023, L0069, sortert under 19. desember 1710.

374 Øverås, Erichsen, og Due 1952: 158–160.

Da Thomas von Westen overtok beskrev han katedralskolen som biskop Krog hadde stått i bresjen for å gjenoppbygge som en «Hestestall», og mente det ville vært mulig å bygge både fire og fem tilsvarende bygg med de inntektene han hadde fått av lektorembetet.³⁷⁵ Med det hadde biskopen også fått en lektor som han heller ikke kom særlig godt overens med. Slik ble det fram til von Westen døde i 1727 og ble erstattet av Eiler Hagerup, en lektor biskop Krog fikk et bedre forhold til.³⁷⁶ Hagerup kom til og med til å etterfølge Krog som biskop i 1731, og da oppsto den samme situasjon som i 1708, hvor lektor og biskop forenes.³⁷⁷ Også denne gangen overtok biskopen inntektene til lektoren, både prebender og kannikgjeld.³⁷⁸ Domkapitlet ble med det redusert til fem kanniker. Igjen satt bare biskopen og de fire byprestene.

4.2.5 Avvikling av Trondenes kannikgjeld

Den direkte konsekvens av at lektorens inntekter skulle lønne biskopen gjorde at Trondenes ble frigjort fra domkapitlet i 1731.³⁷⁹ Det var den nye biskop Hagerup som ivret for denne endringen siden inntektene derfra hadde sunket videre siden 1660-årene. Helt siden 1630-tallet, da klagene fra menighetene i Trondenes begynte å nå kongen, hadde biskop etter biskop pekt på at inntektene forgjengeren hadde fått ikke lengre var den samme.³⁸⁰ Det er også viktig å nevne Lødingen og Strinda, som på lik linje med Trondenes skulle lønne biskopen. Disse to fikk han dog utenom domkapitlet, men i den totale sammenhengen påvirket de også biskopens økonomi. Det var særlig fra Lødingen og Trondenes inntektene sank, på lik linje med andre kannikgjeld i nord. I 1675 skrev den da nylig tilsatte biskop Erik Pontoppidan om hvilken tilværelse som hadde møtt han i Trondheim. Bispeboligen var visstnok livsfarlig å bo i, slik at når «de gruelig sterke Vinde» slo til natterstid måtte han og familien rømme for å unngå at huset «skulle falde oss over Hovederne».³⁸¹ Bare noen år senere ble Kristoffer Schletter utnevnt til ny biskop, og han ble da møtt med en fallferdig bispebolig. Han skulle gjerne selv ordne med et bedre sted å bo, men ettersom dårlig fiske og stadige uår slo til satt han bare igjen med små inntekter. Sammenlignet med hva biskop Bredal hadde fått på 1660-tallet var visstnok landskylden og tienden fra Lødingen og Trondenes nå gått ned fra 800-900 riksdaler til knapt 700 riksdaler i året.³⁸² Kongen ga i 1679 biskop Schletter ekstra inntekt i form enda et prestegjeld for å få ordnet bispeboligen, men alt i 1681 strøk denne med i

375 Ibid.; Lysaker 1986: 232.

376 Lysaker 1986: 247.

377 Ibid.: 256.

378 Ibid.: 265–267.

379 Ibid.: 267.

380 Ibid.: 212.

381 Ibid.: 197–198.

382 Ibid.: 204; SAT, Trondheim domkapitel, Stiftsbok 1667: 26.

bybrannen som rammet Trondheim.³⁸³ Biskopen klagde derfor til kongen over den fortvilte situasjonen han var kommet i, og skrev at han og familien først hadde opplevd «Livs Fare for Sørøvere paa Reijsen» til Trondheim, og da de endelig kom fram med livet i behold ble de bare møtt med elendighet og uår, både til lands og til vanns, som dermed reduserte «bisperenten» hans.³⁸⁴ Bedre ble det ikke når offertollen, som var særlig stor i befolkningsrike Trondenes, ble foreslått avskaffet i 1684. Det virker som at i slike krisesituasjoner klarte et ellers så splittet domkapitel å fungere godt sammen, og skrev i lag med andre prester et omfattende bønneskrev til kongen for å bevare offertollen. Denne var tross alt spesifisert som inntekt til alle sogneprester i hvert prestegjeld i Reformatsen av 1589.³⁸⁵ Selv om de fikk beholde denne rettigheten ble den for Trondenes fjernet ved et nytt initiativ i 1710, og utgjorde da hele 350 riksdaler i året i følge biskopen selv.³⁸⁶ Dette viser hvilken stor ekstraintekt biskopen dro inn utover tiende og landskyld.³⁸⁷

Menighetene i Trondenes hadde etter hvert fått nok av ordningen hvor de betalte tiende og offertoll til en biskop som nektet å lønne alle prestene, en byrde som i stedet falt på dem. I 1707 fikk de kongens tillatelse til å pålegge biskopen å lønne alle prestene.³⁸⁸ Dessuten hadde fiskerne i Trondenes utover 1600-tallet måtte reise helt til Finnmark for å tilpasse seg den nye situasjonen med nedgang i fiskeriet. Da kongen i 1691 endret reglene for hvordan tienden i Finnmark ble fordelt fikk biskopen en ytterligere tilbakegang i inntektene. Tradisjonelt betalte nemlig fiskerne halve prestetienden til presten der hvor de fanget fisken og den andre halvparten til sin egen prest hjemme. Ettersom prestene i Finnmark led større nød enn andre prester fikk de fra 1691 beholde hele tienden selv.³⁸⁹ For et så stort prestegjeld som Trondenes betød det ifølge biskopen et ytterligere tap på 300 riksdaler i året, og da kan det ikke ha vært mye igjen av fisketienden som i 1666 utgjorde 350 riksdaler. At biskopen overdrev noe med tallene er nok mulig, men i regnskapet for 1715 oppgis det at fisketienden kom på 165 våger, hvor biskopen med sine to tredeler (prest og kirkes del) satt igjen med 110 våger.³⁹⁰ Hvis en legger samme konvertering som i 1666 til grunn skulle det gi 55 riksdaler i tiende fra Trondenes i 1715, noe som stemmer med biskopens beskrivelse. Det er problematisk å benytte denne metoden, men at fisketienden hadde sunket fra 700 våger i 1666 til 110 våger i 1715 vitner uansett om en sterk nedgang. Med en slik utvikling til grunn

383 Lysaker 1986: 203.

384 Ibid.: 204.

385 Ibid.: 209–213.

386 Ibid.: 266.

387 Det ble sjelden oppgitt hvor mye offertollen kom på, og er ikke tatt med i beregningene over inntekter fra 1589, 1625 og 1660-årene. Likevel viser det at kannikene kan ha mottatt andre betydelige inntekter utenom tiende og landskyld, slik at bildet over deres inntekter er neppe blitt presentert i sin helhet.

388 WB I: 337–338.

389 Lysaker 1986: 266.

390 RA, Rentekammeret inntil 1814, Reviderte regnskaper, Fogderegnskaper, Senja og Tromsø fogderi 1715, vedlegg nr. 19.

og en utsikt som neppe kan ha sett noe bedre ut ønsket ikke biskop Hagerup å overta det som tradisjonelt hadde lønnet stillingen hans etter reformasjonen, og håpte å bli «befriet» fra Trondenes og Lødingen.³⁹¹ Det var nok også fordi Trondenes med sine mange prester ville utgjøre enda flere utgifter i en tid hvor deres rettigheter ble styrket. Fra 1728 ble lønnen til de personlige kapellanene forbedret til å gjelde 1/6 av tiendeinntektene.³⁹² Siden biskopen fra 1707 også måtte lønne alle prestene var nok ikke Trondenes like attraktivt å ha som tillagt lønn. I stedet fikk biskop Hagerup altså lektorens inntekter da han overtok i 1731, det vil si prebendene og Verdal kannikgjeld. Han fikk fortsatt beholde prebendene til dekanen, og skulle dessuten få kongens del av tienden til hele Namdal fogderi og Stjørdal prestegjeld. I tillegg fortsatte han å være sogneprest over Strinda med de inntekter det ga. Kongebrevet av 28. desember 1731 gjorde Trondenes uavhengig av biskopen, som så ble delt i fire prestegjeld.³⁹³ Denne frigjøringen fra domkapitlet kom til å inspirere andre kannikgjeld til å oppnå det samme, og ble brukt som begrunnelse da to vikarprester noen år senere klagde til kongen over en ordning de mente var dypt urettferdig. Avviklingen av Trondenes kannikgjeld er således starten på den endelige avviklingen av kannikgjeldene, og er også det eneste eksemplet hvor en kannik selv gikk inn for en avvikling.

4.2.6 Krangel om Buksnes kannikgjeld

I 1734 kom det opp en sak for domkapitlet hvor enken etter den nylig avdøde kapellan til Domkirken, Peder Lund, hadde stevnet forgjengeren Jens Parelius for retten.³⁹⁴ Det gjaldt inntektene fra Buksnes som Jens Parelius hadde mottatt lengre enn han burde. I 1728 ble han flyttet til Stjørdal prestegjeld, og slik loven for kjøpsteder var skulle han ikke engang «nyde halfdeelen af det fratredede [...] Kalds præstelige Indkomster». Ved fratredelse som sogneprest hadde man rett til et år med inntekter fra det prestegjeldet man forlot. Kjøpsteder som Trondheim var derimot ikke dekt av denne ordningen. Problemet her var at Jens Parelius hadde mottatt disse inntektene i ett og et halvt år etter sin avgang, og dermed snytt etterfølgeren Peder Lund for estimerte 150 riksdaler. Det oppgis nemlig at Buksnes på denne tiden hadde gått over til en fast avgift på 100 riksdaler i året, i tillegg til et par våger med talg, en halv tønne smør og litt muldebær. Disse inntektene hadde Jens Parelius ment seg berettiget til ettersom han også hadde vært sogneprest til Buksnes, som tross alt ikke lå i kjøpstaden, men på landet. Derfor burde han «nyde eet fult [...] aar» med inntekter. At det var blitt mer enn det skylte visstnok forskjellige omstendigheter knyttet til kontrakten som varte i ett år av gangen, og derfor ikke lot seg avslutte tidsnok uten at han selv ville tape på det.

391 WB I: 526–527, 865–866; Lysaker 1986: 266–267.

392 Se kapittel 4.4.1.

393 WB I: 526–527.

394 SAT, Trondheim domkapitel, Forhandlingsprotokoll 1723-1774: 143-145.

I denne saken er det tre viktige opplysninger som blir belyst. Først at kongen kunne flytte kanniker bort fra stillingene sine. For det andre at Buksnes var gått over til en fast avgift, slik Tromsø, Hadsel og Herøy alt hadde benyttet seg av. Det tredje gjaldt prebendene, som for denne kanniken oppgis å ennå være en del av inntekten hans.

4.2.7 Avviklingen av ordningen med kannikgjeld

Det var kongebrevet datert 1. april 1740 som kom til å gjøre det helt slutt med kannikgjeld som avlønning av kannikene.³⁹⁵ Avgjørelsen om avviklingen av kannikgjeldene må ha kommet overraskende på domkapitlet, som tross alt hadde vært oppe i samme situasjon flere ganger siden reformasjonen, og alltid klart seg. I årene forut hadde Trondenes allerede blitt løsrevet, og vikarprestene til Inderøy og Stod klagde i 1736 til kongen over den «Levning af Pavedømmet» kannikgjeld syntes å representere.³⁹⁶ Kannikene forsvarte seg med tre erklæringer, men kongen virker ikke å ha tatt disse til følge. Hvorvidt de i det hele tatt fikk svar kom ikke fram, men utifra hva kongen selv la vekt på i kongebrevet er det lite som tyder på at kannikene ble hørt i nevneverdig grad. Effekten av kongebrevet kom ikke til å gjelde de kannikene som før 1. april 1740 hadde stillinger ved domkapitlet. Først når disse skulle erstattes ville kannikgjeldene opphøre.

Det virker som den kampen kannikene tok opp, både med vikarprestene og kongen, var en del av noe større. Ved tidligere klagebrev og ønsker fra vikarprestene om frigjøring hadde kannikene klart å beholde sine rettigheter gjennom å vise til den sedvane og tradisjon som hadde bestemt hvordan de som kanniker skulle avlønnes. Denne gangen virket det som om kongen allerede var i gang med å gjøre store endringer med prestegjeld og inntektsfordelingen mellom prestene. Hvis det var problemer med størrelse og skjev inntektsfordeling i vanlige prestegjeld er det ikke overraskende at den ordningen kannikgjeld representerte ikke fikk kongens støtte. I 1742 ble reformen som kom til å forbedre de residerende kapellanenes lønn og dele mange prestegjeld ferdig.³⁹⁷ Avviklingen av kannikgjeldene virker å være en forløper til denne.

Avviklingen av kannikgjeldene kom to år før reformen som gjaldt de vanlige prestegjeldene, noe som viser at dette ikke var noe kongen trengte lang tid for å avgjøre. Et annet poeng her er ordningen med å lønne kannikene med inntekter fra et prestegjeld. Domkapitlet hadde egentlig aldri fått en avklart funksjon etter reformasjonen. Erkediakonen hadde alt i 1613 blitt fjernet, før lektoren i 1692 også ble foreslått fjernet. Innen 1740 var så lektor blitt slått sammen med biskopen. Behovet for å ha erfarne og velutdannede prester til å dømme i kirkelige saker virker dessuten å være

395 WB I: 743–744.

396 SAT, Biskopen i Trondheim, Kopibok 1a 1731-1740: 163a.

397 Se kapittel 4.4.1 og 4.4.2.

svekket, særlig etter innføringen av eneveldet. Dette hadde nok vært med på å undergrave den opprinnelige forståelsen av hva en kannik var, og det beste bevis på at så hadde skjedd ser man fra kannikene selv. I stedet for å forsvare sine rettigheter med at de var kanniker som arbeidet ved domkapitlet og kapittelretten var det heller snakk om hvor dyrt det var å bo i byen kontra å leve på landet.³⁹⁸ De omtalte ikke lengre seg selv som kanniker, men som prester i byen, og det viser vel at det ikke kan ha vært mye igjen av deres faste oppgaver ved katedralskolen og kapittelretten. Hvorvidt man faktisk fortsatt kan snakke om kanniker er også et godt spørsmål, når hverken de selv, kongen eller vikarprestene lengre bruker begrepet.

4.2.8 Ressurser

Når det gjaldt kannikenes inntekter ble det ikke de store endringene som disse kanskje hadde fryktet etter innføringen av eneveldet. Både prebendene og kannikgjeldene fikk de beholde som avlønning, slik at de kom egentlig ganske helskinnet igjennom prosessen.³⁹⁹ Kongen bekreftet Herøy som inntekt til kapellanen til Vår Frue kirke etter at eneveldet var innført, slik at dette var ikke noe som kongen hadde tenkt å ta fra dem.⁴⁰⁰ I stedet mistet de alle de mindre inntektene, selv om det kom til å ta noen år før dette ble gjennomført.

Prebender og kannikgjeld

Kildesituasjonen er magrere etter 1660-årene, og dermed blir også opplysningene om kannikenes økonomi dårligere. I motsetning til de to foregående periodene er det etter 1666 ingen gode oversikter over inntekter fra hverken prebendene eller kannikgjeldene. Det har latt seg finne enkelte opplysninger fra Trondenes (tiende 1715) og Buksnes (avgift 1734), men det gir ikke et godt nok bilde til å kunne vise utviklingen etter 1666.

Unntaket er Verdal, som det i 1692 og 1743 oppgis hva inntektene fra både prebender og kannikgjeld kom på.⁴⁰¹ Sett opp mot tallene fra 1664 økte prebendene med hele 143 riksdaler i 1692, opp 84 % fra 170 til 313 riksdaler. Her kan det godt tenkes at også de to prebendene tilhørende sekretæren ved domkapitlet medregnes. Denne stillingen lå på denne tiden til lektoren.⁴⁰² Inntektene fra Verdal lå i 1692 på 417 riksdaler, noe som utgjorde en økning på 53 % eller 145 riksdaler fra de 279 riksdalene som inntektene var på i 1664. Det er ingen tvil om at lektorembetet hadde styrket seg på de nesten 30 årene, og med en total inntekt på 730 riksdaler var det over 100

398 SAT, Biskopen i Trondheim, Kopibok 1a 1731-1740: 164b-166b.

399 Prebendene nevnes ennå ved delingen av Trondenes i 1731, for Buksnes under konflikten i 1734 og ved delingen av Verdal i 1743.

400 Se kapittel 4.4.2.

401 Se kapittel 4.2.4.

402 Lysaker 1986: 228.

riksdaler mer enn hva dekanen tjente i 1666. Lektor var med andre ord blitt den best betalte stillingen ved domkapitlet ettersom inntektene fra Trondenes som kjent sank ytterligere. Det er derfor ikke rart både biskop Krog og biskop Hagerup ivret for å overta denne stillingen. I 1743, da Verdal ble frigjort, oppgis inntektene derfra å utgjøre 300-320 riksdaler, altså ned 100 riksdaler siden 1692. Prebendene må ha blitt delt opp før avviklingen ettersom disse bare kom på 50-60 riksdaler.⁴⁰³

Ut i fra utviklingen til Verdal er det rimelig å anta at også kannikgjeldene Inderøy og Stod opplevde en økning i inntektene siden 1664. I lag med Verdal hadde begge to økt jevnlig siden 1625, og disse tre utgjorde de eneste kannikgjeldene i Trøndelag.

<i>Situasjon 1740</i>		
Kannik ⁴⁰⁴	Stilling	Kannikgjeld
Biskop Eiler Hagerup	Dekan og lektor	Verdal i Nord-Trøndelag
Jacob Thode	Sogneprest til Domkirken	Stod i Nord-Trøndelag
Nils Tønder	Sogneprest til Vår Frue kirke	Inderøy i Nord-Trøndelag
Johan Plate	Kapellan til Domkirken	Buksnes i Nordland
Peder Hanning	Kapellan til Vår Frue kirke	Herøy i Møre og Romsdal

Tabell 17: Kanniker og kannikgjeld ved domkapitlet i 1740.

Det at Buksnes gikk over til en fast avgift er den eneste kjente endringen blant kannikgjeldene, og summen tilsier at Buksnes må ha opplevd en oppgang i fisket siden 1660-årene. Tallet fra 1665 med usle 82 våger fisk må ha vært som et bunnår å regne, og medregnet landskylden ga det totalt bare 68 riksdaler. Fem år tidligere var tienden på hele 158 våger fisk, men det er uansett mye å gi 100 riksdaler i avgift selv fra et slikt år. Den totale inntekten fra Buksnes ble på 106 riksdaler i 1660, altså nesten 40 riksdaler i forskjell. Hvis vikarpresten endte opp med å gi 100 riksdaler i avgift rundt 1730 må man anta at forholdene i Buksnes var bedret sammenlignet med det relativt gode året 1660.⁴⁰⁵ Det at Buksnes gikk over til en fast ordning er heller ikke overraskende ettersom vikarpresten der satt på en relativ stor andel av inntektene fra kannikgjeldet, med rett på en tredjedel av tienden fra tre av fire sogn. Når dette byttet fant sted kom ikke fram, men kapellan til Domkirken mottok i alle fall tiendeinntekter fram til 1682.⁴⁰⁶

403 WB I: 865–866.

404 Se de ulike kannikgjeldene under kapittel 4.4.3.

405 Eventuelt har verdien på fisk bedret seg siden 1660-årene, slik at 1 våg ga mer enn de 0,5 riksdalene som var tilfellet i 1665 og ennå gjeldende i Buksnes i 1680. Se SAT, Kirkestol for Flakstad 1626-1775: 79a.

406 SAT, Trondheim domkapitel, Forhandlingsprotokoll 1660-1682: 139b.

Andre inntekter

Når det gjaldt inntekter fra de 17 prestegjeldene begynte avviklingen av disse ganske brått etter at eneveldet tok til.⁴⁰⁷ Kongen fjernet selv Borgund prestegjeld ettersom det tilhørte Bergen bispedømme og dermed «volder besværligheter», mens de andre gjenværende prestegjeldene bare sluttet å betale inn.⁴⁰⁸ For året 1669 kom det kun inn betaling fra fire prestegjeld mens det i 1676 var nede i to. Dette er også siste gang domkapitlet fører inn innbetalingene, og det er derfor ganske sikkert siste år med disse avgiftene.⁴⁰⁹ Om det var kongen som hadde avsluttet ordningen eller at prestene selv nektet å betale står det ingenting om. Det kan tyde på det siste ettersom sognepresten til Domkirken i 1736 skrev at de hadde mistet «den Taxt» som «Formændene i forrige Tider» hadde mottatt for å dekke «Præsteboligs hold», og det selv om den «Høy Kongl. Resolution» om avgiften visstnok ikke var blitt opphevet.⁴¹⁰ Dermed forsvant også de 17 prestegjeldene fra domkapitlet, som siden 1620 hadde gitt en årlig inntekt på like over 120 riksdaler myntet på vedlikehold av kannikenes boliger. Før den tid lå de fleste av disse prestegjeldene under domkapitlet som kannikgjeld, slik at det kom altså til å gå nesten 100 år fra reduksjonen av antall kanniker til disse kannikgjeldene ble helt fri fra domkapitlet.

Tiendeinntektene fra Sortland forsvant i likhet med avgiften fra de 17 prestegjeldene, og er sist nevnt i 1667, mens tienden fra Haug og Stene ikke engang nevnes.⁴¹¹ Ettersom kongen mellom 1670 og 1690 avviklet ordningen med å gi bort kirkens del av tienden ble Haug fratatt domkapitlet. Hva som skjedde med kongens tiende fra Stene er ikke like lett å gi svar på.⁴¹² At de skulle fortsette å motta denne ene inntekten virker merkelig når de mistet alle de andre inntektene kort tid etter at eneveldet ble innført.

4.2.9 Oppsummering domkapitlets interesser

Domkapitlet beholdt prebendene og kannikgjeldene etter innføringen av eneveldet. Selv i etterkant av de problemene kapellanen til Vår Frue kirke hadde i Herøy, ble denne inntekten bekreftet og igjen lagt til avlønning for kanniken. Det var altså ikke snakk om å avvikle kannikgjeldene etter innføringen av eneveldet. Mye av perioden bar preg av å være rammet av en intern strid mellom kannikene. Det virker ikke å være det samme samholdet som tidligere, og fra begynnelsen av 1700-tallet endrer også sammensetningen seg. Lektorembetet ble aldri det samme etter 1708, og

407 SAT, Trondheim domkapitel, Regnskapsbok over Landskyld 1636-1676: 43-74.

408 NK I: sak 50 for 1669.

409 SAT, Trondheim domkapitel, Regnskapsbok over Landskyld 1636-1676: 50 og 64.

410 SAT, Biskopen i Trondheim, Kopibok 1a 1731-1740: 167.

411 SAT, Trondheim domkapitel, Regnskapsbok over Landskyld 1636-1676: 47a.

412 Sandvik 1965: 181.

denne fungerte i praksis som en lønningspost for biskop Krog og Thomas von Westen. Avviklingen av kannikgjeldene kom trolig ganske brått på domkapitlet, selv om biskopen i 1731 tok eget initiativ til ikke å bli lønnet av Trondenes. Dette satte på mange måter i gang prosessen med avviklingen av kannikgjeldene, som knapt ti år senere var ferdig.

4.3 Vikarprestenes interesser

Etter innføringen av eneveldet overtok kongen utnevnelserne av vikarprestene mens kannikene fortsatte å være deres sogneprester. Med unntak av Stod og Herøy i 1660-70-årene var det ingen alvorlige klager fra vikarprestene før på 1730-tallet, og det er på mange måter underlig. Det kan være flere grunner til det. Vikarprestene kan ha fått det bedre nå som alle unntatt Stod mottok tiendeinntekter. Kildesituasjonen er magrere etter 1660-årene, og kan også være noe av grunnen til at det ikke kom frem like mye informasjon som tidligere. Alternativt kan klagen ha gått direkte til kongen, som nå hadde kallsretten og dermed ansvar for deres lønnsbetingelser. Klagen knyttes i liten grad opp mot domkapitlet i årene etter 1666.

I denne perioden gikk vikarpresten i Buksnes over til å motta alle inntektene selv mot å lønne sin kannik med en fast avgift. Dermed fikk Buksnes samme ordning som Herøy.⁴¹³ De andre fire vikarprestene hadde enten en fast lønn eller en gitt del av tiendeinntektene. Det var med andre ord tre ulike måter vikarprestene fikk sine inntekter på. Av disse var det bare Stod som mottok en fast lønn fra sin kannik, mens de andre enten hadde en andel av tienden (Verdal, Inderøy, Trondenes og en periode Buksnes) eller selv lønnet sin kannik fast og så mottok resten selv (Herøy og Buksnes). Dermed hadde fem av seks vikarprester mulighet til å komme bedre ut hvis det oppsto god fangst av fisk eller innhøsting av korn. Med andre ord ville alle unntatt Stod få økte inntekter hvis det ble bedre tider. Det kan være en grunn til at særlig vikarpresten til Stod engasjerte seg såpass sterkt mot ordningen med kannikgjeld, og var med på å bidra til at det hele ble lagt ned fra 1740. Den prosessen som ble satt igang hadde sin inspirasjon fra avviklingen av Trondenes som kannikgjeld i 1731, og at andre større prestegjeld ble delt på 1730-tallet. Det var altså allerede startet en prosess hvor kongen hadde godtatt noe som tidligere ikke var aktuelt. På mange måter gikk startskuddet i 1728, da de personlige kapellanene fikk økte inntekter grunnet den store befolkningsøkningen.⁴¹⁴ De residerende kapellanene fikk også sine betingelser forbedret, slik at det var bare vikarprestene som manglet i dette regnestykket.⁴¹⁵ Derfor er det heller ikke overraskende at særlig vikarpresten i Stod ønsket å melder seg på den endringen som var påbegynt. Denne vikarpresten lå på ingen måte an til

413 Hadsel nevnes ikke etter innberetningen fra 1666, og er derfor utelatt i dette kapitlet. Se kapittel 3.3.1.2 for erkediakonens inntekt etter 1666.

414 WB I: 514; Sandvik 1965: 147; Ståle Dyrvik, *Norsk historie 1625-1814: vegar til sjølvstende* (Oslo, 1999): 90.

415 Se kapittel 4.4.1 for nærmere beskrivelse av hva disse økte inntektene til kapellanene gikk ut på.

å få bedre inntekter gjennom sin inntektsordning.

4.3.1 Vikarprestenes inntekter

Det finnes ikke like gode oversikter i denne perioden som fra 1660-årene, over vikarprestenes inntekter. Den eneste kjente endringen siden dengang var for Buksnes, som gikk over fra en andel av tienden til fast avgift til kanniken. Det var nok kanniken som tjente på dette ettersom vikarpresten før hadde rett på en relativt stor andel av tiendeinntekten. For de tre kannikgjeldene i Trøndelag virker det som om ingenting har endret seg. Vikarpresten i Verdal oppgir i 1710 å være lønnet «pro officio», og mottok dermed ennå inntekter direkte fra sin kannik.⁴¹⁶ Ettersom det ikke har kommet opp noe annet må en gå ut i fra at kontrakten fra 1665 ennå gjaldt. Der var det tienden av Bakke kloster og noen spann med landskyld som skulle utgjøre vikarprestens lønn fra kanniken. Det samme gjaldt vikarprestene i Stod og Inderøy, som i 1736 fikk bekreftet den situasjon begge hadde i 1660-årene.⁴¹⁷ Forholdene i Trondenes og Herøy har ikke latt seg finne, og det er derfor vanskelig å si om det har skjedd noen endring der siden 1660-årene.

4.3.2 Klage fra vikarprestene i Stod og Inderøy

Den 25. juni 1736 sendte vikarprestene til Stod og Inderøy, Jacob Hersleb og Peder Pristroph, et bønneskrift til kong Christian 6.⁴¹⁸ Dette er første gang to vikarprester opptrer sammen overfor konge, biskop og kanniker, og brevet kom til å bli en utløsende årsak til at kongen fire år senere avvirket ordningen med kannikgjeld.⁴¹⁹ De to berørte sogneprestene til henholdsvis Domkirken og Vår Frue kirke, Jacob Thode og Nils Tønder, ga begge sin «erklæring» til vikarprestenes klagebrev, i tillegg til at biskop Eiler Hagerup kom med en anbefaling til kongen.

Grunnen til at vikarprestene hadde øynet et håp om endring var blant annet fordi kongen nylig hadde begynt å vise interesse for å dele store prestegjeld. Vikarprestene skrev at kongen «allerrede haver beviist» vilje ved å «Separere» det store Alstahaug prestegjeld i Nordland i tre nye prestegjeld.⁴²⁰ Det samme gjaldt Trondenes og Lødingen, som i 1731 ble frigjort fra biskopen og delt i henholdsvis fire og tre prestegjeld.⁴²¹ De ba kongen «befale» den uinteresserte, men «aldelis vel-dømmende» biskop å se nærmere på saken. For vikarpresten i Stod var dette enda et oppgjør

416 RA, Rentekammeret inntil 1814, Reviderte regnskaper, Fogderegnskaper, Stjørdal og Verdal fogderi 1710, «Designation Paa Præstegaardens Beløb Udj Størdahlens Fogderie 1710».

417 Se kapittel 4.3.2.

418 SAT, Biskopen i Trondheim, Kopibok 1a 1731-1740: 162b-163b. Lysaker siterer fra dette klagebrevet, men oppgir ikke hvor det er hentet fra. Trolig fant han det i dette arkivet, selv om datoen han oppgir ikke stemmer.

419 Lysaker 1986: 294–295.

420 SAT, Biskopen i Trondheim, Kopibok 1a 1731-1740: 162b-163b; WB I: 708.

421 WB I: 526–527; Lysaker 1986: 267.

med den hundre år gamle ordningen fra 1638, da prestegjeldet ble fratatt «herligheden», altså inntektene, og omgjort til et kannikgjeld. Det hadde skjedd på en «underlig og u=rigtig maade», mente de, hvor Tromsø ble frigjort mens Stod, som aldri før hadde vært tilknyttet domkapitlet, ble lagt til inntekt for sognepresten til Domkirken. Ordningen hvor man trengte «fattige Menighedenes hielp» til å lønne prestene i byene minnet dem om «Pavedømmet», som var blitt avskaffet under reformasjonen for ganske nøyaktig 200 år siden.

For å få kongens gunst var det nok nødvendig å svartmale situasjonen litt, slik at erklæringene fra begge kannikene er med på å nyanserer bildet til vikarprestene.⁴²² Vikarprestene oppgir at sognepresten til Domkirken var «beneficeret» med all den «visse Indkomme» fra Stod, her oppgitt til å gjelde tienden og landskylden. Hva vikarpresten fikk sto det ikke noe om, men i erklæringen fra kanniken kommer det fram at det gjaldt «nogle Spand» av landskylden og «Desuden» all offertoll. Med andre ord må kontrakten fra 1638 ennå ha vært gjeldende. For Inderøy var det samme situasjon, at klagebrevet viste til kannikens inntekt mens erklæringen avslørte hva vikarpresten fikk. Vikarprestene oppga at kanniken mottok landskyld, tiende og offertoll, men de unngikk som sagt å nevne noe om den fordelingen av tienden som var gjeldende i 1664. Da fikk vikarpresten tienden fra Verran sogn. Dette påpekte kanniken, som mente klagebrevet ga kongen et inntrykk av at «Inderøens Kald skulle være fradraget alle visse indkomster», noe som slettes ikke var tilfellet. Han viste til at vikarpresten fikk 4 spann landskyld og «en god deel af Tienden», som fremdeles bare gjaldt det minste sognet, Verran. Skulle en tro kannikene var det altså de samme forholdene i 1736 som i 1664, slik at hverken Stod eller Inderøy virker å ha endret noe på fordelingen av inntekter.

Mesteparten av klagebrevets innhold gikk ut på å vise til den urettferd vikarprestene opplevde ved at inntektene forsvant til en prest som ikke gjorde noen jobb for menighetene.⁴²³ De mente at siden «distancen» mellom Trondheim og disse to prestegjeldene bare var på «6 og 8 Miile», så burde begge kannikene «kunde gjøre» en og annen «embedets tieniste» for menighetene de tross alt var sogneprester for. «Men vi gjøre ald tieniste», skrev de, og pekte på at prestene i Trondheim dermed fikk «Løn for vort arbeide». De mente dessuten at menighetene i Trondheim selv vel «kunde forsyne Deris Præster, saa velsom udj andre Byer», uten å ta inntektene fra de fattige menighetene på landet. Bedre ble det ikke at presteenkene i Stod og Inderøy ikke fikk «dend ringeste pension til ophold» mens «andre Sogne=Præsters encher» hadde rett til å «nyde dend ottende deel af kaldet, saa lenge de lever». De viste altså til ordningen alle frie prestegjeld var omfattet av. På bakgrunn av dette foreslo de at kongen med sin «Høye Christelige Naade» kunne frigjøre dem fra domkapitlet

422 SAT, Biskopen i Trondheim, Kopibok 1a 1731-1740: 162b-166b.

423 SAT, Biskopen i Trondheim, Kopibok 1a 1731-1740: 162b-163b.

den dag sogneprestene Jacob Thode og Nils Tønder døde eller gikk av. Hvis kongen «iche ville Bønhøre» dem så ønsket de at enkene deres skulle få en tredjedel av inntektene fra Stod og Inderøy for å kompensere for den «ringe indkomme» de som vikarprester hittil hadde hatt.

Saken vikarprestene presenterte var på mange måter en sammenligning med ordningene de frie prestegjeldene hadde, spesielt deres rolle som hovedprest i et kannikgjeld kontra en hovedprest i et prestegjeld, som fikk mange flere goder og rettigheter enn dem som vikarprester. Dessuten lå det i tiden at prester fikk det bedre, særlig etter forordningen om de personlige kapellanene i 1728.⁴²⁴

4.3.3 Kannikenes erklæringer mot vikarprestene

Nils Tønder, sogneprest til Vår Frue kirke, skrev sitt svar 21. september 1736.⁴²⁵ Han begynte sin erklæring med å fortelle hva han «havde i mod» sin vikarprest, og listet opp fem punkter som skulle overbevise kongen hvorfor Inderøy fremdeles måtte lønne stillingen hans. Det gjaldt blant annet den usannheten vikarpresten hadde kommet med angående inntektsfordelingen av tienden. Dessuten slapp vikarpresten å betale skatter til kongen og lønn til den personlige kapellanen, «hvilket begge deele ieg alleene maae Svare». Her viste han til at det gikk 240 riksdaler bort bare i utgifter, i tillegg til at det «Koster [...] meget mere at leve i Byen end paa Landet». Nils Tønder påsto også at han egentlig gjorde like stor tjeneste for menigheten i Inderøy som vikarpresten, «skiønt iche i egen person», men gjennom den personlige kapellanen han lønnet for å hjelpe vikarpresten i sitt arbeid. Når det gjaldt en enkepensjon på 1/8 av inntektene mente han at det «eftter loven» heller ikke gjaldt for byene, og dermed var det like dårlige forhold for han som for vikarpresten. Derfor hadde han «lige saa god grund» som vikarpresten til å «søge Kongens Naade» om å få tildelt enkepensjon. Det som kanskje var det største sticket mot vikarprest Peder Pristroph var beskrivelsen av hans «egen Svigermoder», som nå satt som enke etter en tidligere sogneprest til nettopp Vår Frue kirke, Sebastian With. With hadde besatt stillingen i «en anseelig tid», hele 37 år, og svigermoren til Pristroph «Nyder dog nu en fattigdom». Pristroph burde derfor vite at situasjonen ikke var noe bedre i Trondheim enn i Inderøy, og at det ville gjøre det ennå vanskeligere for han som sogneprest å klare seg om inntektene fra Inderøy ble borte. Tønder avsluttet med å si at han lever i «det faste haab» at kongen etter en «retfærdig overveylse» ikke gjør noen endringer. Skulle så skje ville det bli «meget ringe» forhold for han og familien «at leve af», spesielt siden de både hadde «flere Børn», men også «mange flere udgifter» enn vikarpresten.

Erklæringen fra sognepresten til Domkirken, Jacob Thode, er datert 24. september 1736.⁴²⁶ Han

424 Se kapittel 4.4.1.

425 SAT, Biskopen i Trondheim, Kopibok 1a 1731-1740: 164b-165b.

426 SAT, Biskopen i Trondheim, Kopibok 1a 1731-1740: 165b-166b.

viser til de «adskillige» gangene ulike vikarprester hadde prøvd å løsrive Stod fra sognepresten til Domkirken, og ba kongen ikke la seg lure av at det kom enda en klage. Han minnet dessuten om den kongelige resolusjonen fra januar 1662, hvor vikarpresten i forkant hadde prøvd å overta inntektene før kongen satte han på plass.⁴²⁷ Jacob Herslebs klage om at Stod på uriktig måte var blitt lagt til inntekt for sognepresten til Domkirken mente Thode hang sammen med at kongen hadde gitt en «Dispensation». Det var fordi Tromsø, som opprinnelig lå til stillingen, hadde medført den daværende sogneprest til Domkirken en «stor Bekostning» grunnet sin beliggenhet langt unna Trondheim. Av den grunn måtte avgiften økes, men det «taalte ikke» vikarpresten i Tromsø. Derfor ble heller Stod lagt til inntekt for sognepresten til Domkirken.

4.3.4 Biskopens anbefaling

Et av hovedpunktene i vikarprestenes klagebrev var å få biskopen i tale om saken, og det oppnådde de også. Biskop Hagerup skrev sin erklæring 25. september 1736, og begynner med å si at han «iche [kand] biefalde» vikarprestene i deres klage.⁴²⁸ Dette begrunnes med fire punkter. For det første fordi det var en «Ældgammell Anordning» at prestene i Trondheim «nyder nogen Indkomst» av et prestegjeld «paa landet». «Grunden dertill», skrev han, var disse prestenes «store arbeyde og mange udgifter» som gjorde at de «[behøver] nogen slags tillæg». Ettersom ordningen «har staaed Vel» i 200 år både for «præsterne boende i Byen» og de «paa Landet» mente Hagerup at det burde «forblive ved dend Anordning, som fra Alderens Tid, staaet haver». For det andre mente han at «Dersom nogen forandring skulle giøres» måtte det bevises at prestene i Trondheim ikke hadde behov for en ekstra inntekt, men akkurat det var noe han selv «med sandhed» kunne avkrefte. Det var nemlig slik at prestenes inntekter fra byen «forminskes» mens arbeidsmengden og utgiftene «formeres», altså økes, og derfor behøvde de «sanderlig dend tillagde visse Lønn». For det tredje «Kand [det] være sant», som vikarprestene sa, at «deres Indkomster er mindre» enn hva prestene i byen fikk, men de må også huske på at de «sparis i udgifterne». Dessuten var det slik at vikarprestenes inntekter var proporsjonal i forhold til «Deres arbeide», og har «altid» vært tilstrekkelig ettersom de bodde på «Landet». For det fjerde finnes det alltid «folch, som paa dend tillagde Indkomst vil betiene» Stod og Inderøy. Det ville altså ikke være noe problem å ansette prester som var villig til å påta seg jobbene hvis disse to vikarprestene selv ikke ønsket å arbeide for den inntekten de fikk. På bakgrunn av disse punktene mente biskopen at det burde «forblive» slik det alltid har vært.

Noe støtte fikk altså ikke vikarprestene fra den «aldelis vel-dømmende» biskopen. Det er kanskje

427 Se kapittel 3.3.1.4.

428 SAT, Biskopen i Trondheim, Kopibok 1a 1731-1740: 167-168.

ikke så rart i og med at han selv mottok inntekter fra Verdal, som var det beste av de gjenværende kannikgjeldene. Ved å gi støtte til disse to vikarprestene risikerte biskopen at det samme kunne bli krevd av hans egen vikarprest i Verdal. Selv om vikarprestene ikke fikk gehør hos biskopen klarte de likevel å få kongens oppmerksomhet og avvirket kannikgjeldene knappe fire år senere.

4.3.5 Oppsummering vikarprestenes interesser

Klagebrevet fra vikarprestene gjorde at ordningen med kannikgjeld også ble en sak for kongen. Fire år senere ble resultatet av klagebrevet at kongen frigjorde vikarprestene fra domkapitlet ved kannikenes avgang. Selv om kannikene sendte tre forsvarsskriv for å overbevise kongen om å beholde ordningen, var vikarprestene de som fikk ønsket sitt oppfylt. Bakgrunnen for avviklingen av kannikgjeldene var kongens politiske målsetning i årene forut, der kannikgjeldene passet godt inn.

4.4 Kongens politikk

Etter 1660-årene blandet kongen seg mer inn i det kirkelig anliggende, som domkapitlet kom til å merke med en gang. Kongens rolle overfor domkapitlet sees hovedsaklig gjennom kallsretten til alle de seks gjenværende stillingene. Både ved å velge mindre erfarne prester og å utnevne nye kanniker før de som satt i stillingene døde var en stor endring fra tidligere. Utover sterkere kontroll med kannikene var det også kongen som på mange måter satt i gang forløpet til avviklingen av kannikgjeldene. Dette skjedde i 1728 og videre utover 1730-tallet gjennom å tillegge både personlige- og residerende kapellaner bedre betingelser. Ved Christian den 6. inntredelse i 1730 fulgte også en bevegelse som kalles for statspietisme.⁴²⁹ Hans regjeringsperiode (1730-1746) kom til å inneholde flere betydelige reformer, særlig innenfor skolevesenet og presteutdanningen.⁴³⁰ Bedre betingelser for prestene, deling av prestegjeld og avviklingen av kannikgjeldene, var alle en del av disse reformene. I første omgang havnet vikarprestene utenfor, men gjennom klagebrevet i 1736 virker det som om at også disse oppnådde kongens oppmerksomhet. Deling av store prestegjeld tok til omtrent samtidig, noe som særlig angikk kannikgjeld ettersom disse typisk var de største prestegjeldene. Det var altså mye som ble satt i gang samtidig, og som medfører at kongen avvirket kannikgjeldene som en del av en større endring i kirkestellet.

Overfor domkapitlet og vikarprestene var det først utpå 1720-tallet de store endringene skjedde, mens det i tiden før mest handlet om enkelttilfeller. Likevel kan hendelser som problemene med lektorens store underslag og domkapitlets handlingslammelse ha medført at kongen ikke hadde det

429 Oftestad, Rasmussen, og Schumacher 2005: 148–149.

430 Ibid.: 157–162.

beste inntrykket av domkapitlet. Ved å frata kannikene deres største inntektskilde uten å gi noen form for kompensasjon virket det som at kongen hadde fått innsikt i hva disse egentlig holdt på med. Forøvrig snakkes det ikke om kanniker og kannikgjeld lengre. Benevnelsen er nå prester i byen og prestegjeld på landet, slik at forståelsen av hva dette engang var må ha endret seg etter 1660-årene.⁴³¹ Kannikenes argumenter overfor kongen for å beholde kannikgjeldene er ikke like sterke og troverdige som før.

4.4.1 Bedre betingelser for kapellanene

Den 9. januar 1728 kom forordningen om de personlige kapellanene. Dette var første steg på veien mot en større reform innenfor den kirkelige organiseringen. Sentralt her var at de personlige kapellanene til sogneprestene skulle ha rett til full pensjon og 1/6 av tienden fra prestegjeldet i stedet for den faste lønnen og fri kost, som for Trondheim bispedømme sin del var spesifisert i Reformatsen av 1589. Her var det vanlig å gi rundt 10 riksdaler i lønn i tillegg til fri kost, og dette hadde siden ikke blitt endret.⁴³² Trenden hadde heller vært at de som var sogneprester på eldre dager skaffet seg en egen personlig kapellan som utførte deres forpliktelser, mens de selv dro inn alle inntektene. Dette var en utvikling som passet dårlig inn i en tid hvor både befolkningen og prestemangelen økte.⁴³³

Ved å gi de personlige kapellanene økt inntekt gikk det på bekostning av de sogneprestene som ansatte slike. Både i 1589 og 1660-årene nevnes personlige kapellaner og deres lønn i kannikgjeldene.⁴³⁴ Fra kannikenes erklæringer i 1736 kom det fram at både for Stod og Inderøy var det ansatt personlige kapellaner. Dette gjorde nok at vikarprestene der opplevde at de personlige kapellanene plutselig fikk bedre forhold, mens de selv fremdeles satt på de samme lønnsbetingelsene som tidligere. Hvis tiendeinntektene økte ville altså både de personlige kapellanene og alle vikarprestene som hadde tiendeinntekter komme bedre ut. Vikarpresten i Stod, som ikke hadde en andel av tienden, ville ikke merke noen økning. Denne endringen gjorde det dyrere for kannikene med Stod, Inderøy, Verdalen og Trondenes som kannikgjeld, som selv måtte dekke lønnsøkningen til de personlige kapellanene samt pensjonen som de nå også hadde rett på.⁴³⁵

431 Innberetningen i 1666 er siste gang benevnelsene «kannik» benyttes frem til kongebrevet i 1740. Her omtaler ordningen med at noen får inntekter fra prestegjeld på landet som en rest av pavedømmet og deres kanniker, og må derfor avvikles. Kannik er som et skjellsord å regne, og virker å være gått helt ut av bruk i lag med kannikgjeld etter innføringen av eneveldet.

432 I 1660-årene var det mellom 8 og 12 riksdaler i lønn til de personlige kapellanene i kannikgjeldene (se kapittel 3.3.1 under kannikgjeldene fra Trøndelag). I 1720 var det 10 riksdaler som var normen. Se SAT, Trondheim domkapitel, Avskrift av fundatser og forordninger 1252-1751: 154-162.

433 WB I: 619–620; Sandvik 1965: 147–148.

434 Se kapittel 2.3.2 og 3.3.2.

435 Etter 1707 måtte biskopen dekke lønnen til alle prestene i Trondenes.

Det samme gjaldt vikarprestene i Buksnes og Herøy, som fikk det dyrere ettersom det her var de som måtte lønne de personlige kapellanene av sine inntekter, i tillegg til å sørge for å dekke pensjonen. Det var altså helt avhengig av hvilken ordning kannikene og vikarprestene hadde som avgjorde hvordan dette slo ut. Begge kapellanene til Domkirken og Vår Frue kirke hadde en fast avgift, og merket derfor ikke noe til denne endringen. Det var de to sogneprestene i lag med lektor og biskop som kom til å bli rammet.

Utover dette fikk også de residerende kapellanene det bedre, en trend som begynte på 1730-tallet før det ved kongebrevet 2. mars 1742 ble gjeldende for hele Danmark-Norge.⁴³⁶ Her ble det bestemt at de residerende kapellanene skulle få en del av tienden samt en periode også litt av landskylden i inntekt.⁴³⁷ Der hvor det var personlige kapellaner med egne ansvarsområder skulle disse i stedet være som residerende kapellaner å regne, og fikk dermed enda bedre betingelser enn hva som ble spesifisert i 1728. Dessuten, ettersom disse residerende kapellanene ofte ikke fikk mer enn 60 til 80 riksdaler i året, måtte biskopen sørge for at de etter 1742 fikk et «Tillæg» i lønnen. Det var altså snakk om å minske bruken av personlige kapellaner og øke lønnen til de residerende kapellanene. Kongebrevet viste til tre tilfeller i Trondheim bispedømme, hvor de residerende kapellanene måtte få en ny lønn på 100, 120 og 150 riksdaler i året av sogneprestene. Etter 1728 ble kontrasten til tidligere år med en gang merkbar for de som fikk inntekter fra kannikgjeldene. Som tidligere behandlet sa biskop Hagerup selv fra seg Trondenes med sine mange prester allerede ved inntredelsen i 1731.⁴³⁸

4.4.2 Kongebrevet av 1. april 1740 og deling av prestegjeld

Avviklingen av ordningen med kannikgjeld var en del av en større endring hvor store prestegjeld ble delt. Det begynte i 1731 da det ble bestemt at enkelte prestegjeld skulle deles, og tre av disse lå i Trondheim bispedømme. Det gjaldt Trondenes, Lødingen og Alstahaug, alle tidligere kannikgjeld som nå skulle gjøres om til flere mindre prestegjeld.⁴³⁹ Initiativ som dette hadde man alt sett i forbindelse med Reformatsen av 1589, hvor særlig Trondenes og Tromsø med sine mange kirker og prester burde vært delt. Det skjedde som kjent ikke ettersom begge disse var kannikgjeld som ga store inntekter til domkapitlet, men i 1731 var situasjonen en annen. Trondenes og Lødingen ble delt med en gang biskop Hagerup ga slipp på inntektene derfra, mens Alstahaug skulle deles når sognepresten der, Anders Dass, døde. Her ser man altså at selv om mange kannikgjeld ble frigjort i 1620 ble heller ikke disse delt før kongen tok initiativ til det på 1730-tallet. Disse enkelttilfellene

436 WB I: 817–822.

437 Sandvik 1965: 148.

438 Se kapittel 4.2.5.

439 WB I: 526–527, 708; Lysaker 1986: 267.

var forløpere til den reformen som i 1742 bestemte at mange prestegjeld skulle deles.⁴⁴⁰ I kongebrevet sto det at det i Danmark-Norge finnes «et temmeligt Antal» prestegjeld som grunnet deres «Størrelse og anseelige Indkomster» kunne «taale» å deles i mindre prestegjeld. Visstnok satt kongen på «indhentede Efterretninger» fra biskopene som hadde dannet datagrunnlaget bak ønsket om å dele prestegjeld. Først ved den nåværende sogneprestens bortgang skulle delingene skje, slik at det kunne ta flere tiår før enkelte prestegjeld ble rammet av reformen.

Mellom 1731 og 1742 hadde kongen mottatt klagebrevet fra de to vikarprestene, noe som gjorde at ordningen med kannikgjeld også ble tatt opp til vurdering. Om det opprinnelig var tilsiktet at kannikgjeldene skulle omfattes av den reformen som kom i 1742 er ikke lett å svare på. Det at kongen avvirket alle kannikgjeld to år før kan tyde på at det egentlig ikke var i hans hensikt. Innholdet i kongebrevet av 1. april 1740 gjengir på mange måter hovedpunktene i klagebrevet vikarprestene sendte i 1736.⁴⁴¹ Det het at «Kongen er kommen i Erfaring» at det fantes «En og Anden» som ble lønnet av prestegjeld på landet. Det ble pekt på den «Strid og Jalousie» som oppsto mellom vikarprestene og deres sogneprester om fordelingen av inntektene. Vikarprestene gjorde det arbeid som skulle tilsi å være sogneprest (pastor), men fikk «dog ikke hede Pastor». Sogneprestene fikk alle inntekter «uden at have det ringeste med Embedet at gjøre». Ordningen, som «synes at være en Levning af Pavedømmet», anses som urettferdig fordi «En skal tage Indkomsterne, og en Anden gjøre alt Arbeide». Dette endte med at vikarprestene gjorde sitt arbeid med «Suk», og menighetene ga sine tiender til en prest «som de aldrig see», mens den presten «der arbeider paa deres Sjele» led mangel. Av de erklæringene kannikene og biskopen sendte virker det ikke som at noen av forsvarspunktene gikk inn på kongen, som i stedet bare spilte på vikarprestenes argumenter. Talen var klar, og det ble bestemt at alle de «Prestekald paa Landet» som andre fikk inntekter fra skulle «fraskilles» og få egne sogneprester når disse ble ledig. Det er verdt å nevne at det ikke bare gjaldt kannikgjeld, men også andre prestegjeld som var blitt gitt bort i inntekt i hele Danmark-Norge. I Trondheim bispedømme var det på denne tiden bare to utenom kannikgjeldene, nemlig Strinda (biskopen) og Frosta (Hospitalspresten i Trondheim).⁴⁴² Strinda kom også etter 1740 til å være tilknyttet biskopen, og ble med det et unntak fra denne bestemmelsen.⁴⁴³

Et interessant tilfelle i forbindelse med klagebrevet og avviklingen av kannikgjeldene er at kong Christian 6. i 1736 planla en «Jubel=fest» for å markere at det var 200 år siden reformasjonen, da

440 WB I: 817–822.

441 Ibid.: 742–743; Lysaker 1986: 294–295.

442 SAT, Biskopen i Trondheim, Kopibok 1a 1731-1740: 166a; Se også RA, Danske kanselli, Skapsaker, EA-4061, L0073, som viser oversikt over alle prester i bispedømmet i år 1700. Her kommer Frosta og Lødingen foruten kannikgjeldene (Strinda mangler i oversikten).

443 WB I: 865–866.

«Gud frelste Disse Nordiske Landene» fra «Pavens u-taalelige [mørche]». ⁴⁴⁴ For kongen kan klagebrevet som fortalte om kannikgjeldene og den levningen av den katolske kirkeorganisasjonen disse representerte ha bidratt til at han ble ekstra ivrig med å avslutte ordningen. At vikarprestene tok opp saken like før denne feiringen tok til kan ha vært helt bevisst, spesielt siden det i klagebrevet var flere tydelige referanser tilbake til katolsk tid.

4.4.3 Løsrivelse av kannikgjeldene

Det tok i noen tilfeller ganske lang tid å frigjøre kannikgjeldene fra domkapitlet. Som Lysaker skriver var det ironisk at Inderøy og Stod måtte vente lengst når det var vikarprestene i disse kannikgjeldene som tok initiativ til avviklingen. ⁴⁴⁵ Først i 1771 var det siste kannikgjeldet avviklet, 234 år etter reformasjonen, 151 år etter frigjøringen av de 17 kannikgjeldene og 31 år etter at det første kannikgjeldet ble frigjort i 1740.

Det gikk ikke mange dagene etter kongebrevet før kapellanen til Domkirken, Johan Plate, døde. Allerede 23. april 1740 meldte biskopen til kongen om hendelsen. ⁴⁴⁶ Det var bare tre uker etter at påbudet gikk i kraft, og kom vel beleilig på prestene i Buksnes. Ved nytt kongebrev 6. juli 1740 ble Leonhard Sidenius, Melchor Meldal og Thore Dreyer nye sogneprester for henholdsvis Buksnes og Hol, Borge og Valberg, og Flakstad og Moskenes sogn. ⁴⁴⁷ De skulle også «tage den Tiende og Mensal=Gods» ⁴⁴⁸ som tilhørte de sognene hver av dem nå var sogneprester over, og fikk med det full kontroll over alle inntektene i det tidligere Buksnes kannikgjeld. Selv om Buksnes forsvant fra domkapitlet benyttet biskop Hagerup muligheten til å fortelle kongen om hvor «knapt» det nå ville bli for den nye kapellanen til Domkirken, som hadde «meget arbeide og store udgifter» å hanskes med i «Kiøbstaden». ⁴⁴⁹ Han ønsket at kongen kunne bidra med «saa meget» som kapellanen til Domkirken «nu fratages», altså 100 riksdaler i året. Om biskopen fikk noe svar på brevet kom ikke fram, ei heller om det faktisk ble gitt noen form for erstatning.

Neste ut var Verdalen, da biskop Hagerup selv avgikk med døden. Kongebrevet om frigjørelsen ble sendt ut 21. juni 1743. ⁴⁵⁰ Det var en større og mer komplisert prosess å avvikle Verdalen enn Buksnes ettersom lektorstillingen igjen skulle skilles fra bispestillingen. «Det skikker sig [ikke]», het det, at biskopen fremdeles skulle besitte lektors stilling ved domkapitlet. Lektorens inntekter oppgis å være

⁴⁴⁴ SAT, Biskopen i Trondheim, Kopibok 1a 1731-1740, datert 13. august 1736.

⁴⁴⁵ Lysaker 1986: 294.

⁴⁴⁶ SAT, Trondheim biskop, Kopibok 1731-1740: 226.

⁴⁴⁷ WB I: 751-752.

⁴⁴⁸ Mensalgods er det jordegodset sogneprestene fikk landskyld av.

⁴⁴⁹ SAT, Trondheim biskop, Kopibok 1731-1740: 226.

⁴⁵⁰ WB I: 865-866.

prebender på mellom 50 og 60 riksdaler samt tiende og jordegods på mellom 300 og 320 riksdaler. Prebendene ble gitt til Misjonskollegiet, som blant annet jobbet med misjonering overfor samene, mens Verdal nå «kunde faae sin egen Sognepræst, som kunde boe ved Menighederne, og sørge for deres Oplysning i Guds sande Kundskap».⁴⁵¹ I motsetning til Buksnes ble ikke Verdal delt som følge av frigjøringen. Den residerende kapellaner der skulle i stedet lønnes med 150 riksdaler i året av den nye sognepresten.

Kongebrevet av 18. august 1747 frigjorde Herøy fra kapellanen til Vår Frue kirke, Peder Hanning, som nå var død.⁴⁵² Prestegjeldet ble delt i to, i henholdsvis Herøy, som den tidligere vikarpresten Stevelin Reuts skulle være sogneprest til, og Hareid og Ulstein, som den residerende kapellanen Elias Andreas Nordhus ble sogneprest til. Kongebrevet spesifiserte at ingen av disse to sogneprestene «Noget [...] til Capellanen ved vor Frues Kirke [...] har at svare». Endelig tilhørte Herøy bare Bergen bispedømme, slik de andre prestegjeldene på Sunnmøre hadde gjort siden 1622.

Den 28. februar 1766 kom kongebrevet som frigjorde Inderøy fra sognepresten til Vår Frue kirke, Nils Tønder, etter at denne nå ved døden hadde avgått.⁴⁵³ Vikarpresten Lorents Schnitler ble sogneprest over alle de tidligere sognene unntatt det han selv tidligere hadde fått tiendeinntektene fra, nemlig Verran. Dette ble i stedet skilt ut og lagt til Ytterøy prestegjeld.

Da sognepresten til Domkirken, Jacob Thode, døde 7. august 1771 ble Stod, som det siste kannikgjeld i Trondheim bispedømme, frigjort.⁴⁵⁴ Vikarprest Ole Molde ble da ny sogneprest der. Det ble ikke gjort noen delinger eller andre endringer med Stod da det endelig ble til et fritt prestegjeld, 35 år etter at vikarprest Jacob Hersleb tok initiativet. Siden den gang hadde både Jacob og sønnen Christian som etterfulgte han i embetet gått av med døden, og fikk dermed ikke oppleve den endringen som nå var blitt oppnådd.

4.4.4 Oppsummering kongens politikk

Avviklingen av kannikgjeldene som avlønning til kannikene hang sammen med andre endringer som kongen gjennomførte fra slutten av 1720-tallet og frem til begynnelsen av 1740-tallet. Det var ikke kannikgjeldene og vikarprestenes interne problemer som var avgjørende for at kongen bestemte seg for å legge ned ordningen. Kapellanene fikk nå bedre betingelser og prestegjeld skulle deles, noe som gjorde at vikarprestenes klagebrev oppnådde stor effekt. En omorganisering av

⁴⁵¹ Pussig nok var det biskopen som kom til å være leder over Misjonskollegiet, slik at inntekten fra prebendene til lektoren kom også for ettertiden til å komme biskopen tilgode.

⁴⁵² WB II: 31.

⁴⁵³ Ibid.: 405–406.

⁴⁵⁴ Andreas Erlandsen, *Biographiske Efterretninger om Geistligheden i Thronhjems Stift* (Christiania, 1855): 322.

kannikgjeldene passet godt inn i reformpolitikken kongen holdt på å gjennomføre, og det er nok hovedsaklig derfor de avvikles. Alle tidligere klager hadde resultert i at kongen bekreftet og opprettholdt kannikenes lønn fra kannikgjeldene, senest i etterkant av eneveldet.

4.5 Konklusjon kapittel 4

Perioden 1666-1740 inneholder flere endringer for avlønning av geistlige. Gudmund Sandvik går i «Prestegard og prestelønn» inn på bedring av stillingene til prester og kapellaner, som kom som en følge av befolkningsøkningen og det økte behovet for flere prester. Han viser blant annet til kongens engasjement for å bedre kapellanenes betingelser. Gjennom vedtaket fra 1728 tildeler kongen de personlige kapellanene 1/6 av prestegjeldets inntekter. En tilsvarende ordning ble gjeldende for de residerende kapellanene i 1742. Vikarprestene nevnes ikke i noen sammenheng hos Sandvik, ei heller kongebrevet fra 1740 som kom til å utnevne dem til sogneprester. Dette medførte at de kom til å motta mer av tienden og landskylden som en del av sin nye avlønning. Sandvik nevner delingen av store prestegjeld i forbindelse med kongebrevet fra 1742, men går ikke inn på frigjøringen og delingen av kannikgjeld som ble vedtatt to år tidligere.⁴⁵⁵ Kongebrevet fra 1740 tilhører det samme problemkomplekset som Sandvik behandler, men er altså ikke inkludert i hans arbeid.

I dette kapitlet kommer det fram at det var kongens reformpolitikk av kirkestellet fra 1728 som satte i gang prosessene rundt den endelige avviklingen av kannikgjeldene i 1740. Økt lønn til prestene kom til å gjelde for alle prestegjeld i hele Danmark-Norge. Det samme gjaldt oppdeling av store prestegjeld. Avviklingen av kannikgjeldene var bare en liten del av de pågående endringsprosessene. Christian 6.s personlige engasjement kan nok også ha spilt en rolle og bidratt til fortgang i avviklingen av kannikgjeldene. Han sto selv bak flere av disse initiativene til endringer. Gjennom å vise til kannikgjeldenes tilhørighet til den katolske tid og pavedømmet som Christian 6. bevisst holdt avstand til, kan klagebrevet til vikarprestene ha spilt en viktig rolle i avviklingen av kannikgjeld. Kannikgjeldene ble avviklet som en del av kannikenes avlønning, men kongen kom ikke til å tildele dem noen form for erstatning. Det virker som om kongen avsluttet en ordning som ikke lengre hadde den funksjon som disse tillagte inntektene var ment å skulle avlønn.

455 Sandvik 1965: 147–148.

5.0 Konklusjon

På dagen 203 år etter at den siste katolske erkebiskop Olav Engelbrektsson rømte Trondheim falt ordningen med kannikgjeld. Dette var den største økonomiske endringen ved domkapitlet siden 1620. Avviklingen i 1740 begrunnes nettopp med at kannikgjeldene representerte en siste levning fra den katolske tid. Denne måten å lønne kannikene ved domkapitlene på hadde i Norge vært gjeldende siden senmiddelalderen, og var med det en flere hundre år gammel tradisjon. Hverken reformasjonen eller eneveldet gjorde slutt på kannikgjeldene som avlønning til domkapitlets medlemmer, og disse kom derfor til å gi kannikene inntekt også 200 år etter at den katolske kirkeorganisasjonen ble nedlagt. Kongemakten hadde imidlertid styrket seg betraktelig i løpet av disse 200 årene, og kunne derfor avvikle ordningen uten å involvere hverken biskop eller øvrige kanniker i prosessen. Det ble heller ikke gitt noen form for erstatning til kannikene for de tapte inntektene.

Danmark-Norge i perioden 1537-1740

Danmark-Norge var etter reformasjonen et samfunn der kongemakten til å begynne med hadde liten kontroll med sine embetsmenn og deres tillagte inntekter. På kort sikt ble det gjort få endringer, der de fleste geistlige fikk beholde sine tidligere stillinger og inntekter uten at kongen grep inn. Arbeidet med å styrke kongemaktens kontroll kom til å utvikle seg langsomt fram mot 1600-tallet. Christian 4.s regjeringstid (1588-1648) bar preg av en effektivisering og reformering av administrasjonen i landet, i tillegg til flere storstilte utbygginger. Det ble etablert et tollvesen, opprettet lokale domsinstitusjoner rundt om å landet, utbygd et landsomfattende militære, samt at skatteinnkrevingen ble mer omfattende. Kongemaktens tilstedeværelse ble med andre ord større.⁴⁵⁶

Ved innføringen av eneveldet overtok kongemakten enda flere oppgaver. Danmark-Norge ble et sterkt og samordnet statssystem hvor styringen i økende grad utløp fra København. Fra å være avhengig av lokal assistanse for å utøve makt og kontroll ble de lokale embetsmennene nå mindre viktig. Biskopen mistet sin funksjon som en av kongens viktigste representanter. I stedet kom kongemakten selv til å bli en aktiv aktør som ikke gikk via sine lokale embetsmenn. Kongen fikk også personlig mer makt, og kom til å involvere seg sterkere i visse saker enn tidligere. Dette ses blant annet under Christian 6.s regjeringstid (1730-1746). Da ble det i Danmark-Norge gjennomført en rekke nye lover og forordninger, som kongen selv var en aktiv pådriver for. Det gjaldt obligatorisk konfirmasjon, allmueskoler på landet, forbedring av katedralskolene og offentlig

⁴⁵⁶ Øystein Rian, *Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648* (Oslo, 1997): 402; Ståle Dyrvik, *Truede tvillingriker 1648-1720* (Oslo, 1998): 383–395; Oftestad, Rasmussen, og Schumacher 2005: 114–116.

fattigstell. Som en del av disse endringen ble også prestenes betingelser forbedret og store prestegjeld delt.⁴⁵⁷

Kannikgjeld som avlønning av kannikene etter reformasjonen

Det kan virke overraskende at domkapitlet fikk beholde inntektene fra kannikgjeldene så lenge som de faktisk gjorde. I etterkant av reformasjonen var kongen avhengig av å beholde domkapitlene. Selv om kannikenes oppgaver ble redusert var det viktig å ha domkapitlene i overgangsfasen, med ansvar for katedralskolene og kapittelrettene. Derfor ble deres inntekter videreført som avlønning også etter reformasjonen. Først mot slutten av 1500-tallet grep kongen inn i strukturen og avlønnen som lå til domkapitlene. Ved å redusere antall kanniker ble også inntekter frigjort. For domkapitlet i Trondheim ble det lagt faste prebender og kannikgjeld til avlønning for de gjenværende syv kannikene. Kongen hadde begrenset oversikt, og kom til å benytte seg av biskop og lensherre for å påvirke i de lokale sakene. Fram mot 1660 ser en at biskopen i Trondheim og lensherrene i Trondheim og Nordlandene fikk delegert ut flere arbeidsoppgaver fra kongen, som de så ga kongen tilbakemelding på. Dette gjaldt særlig under arbeidet med Reformatsen 1589, frigjøringen av 17 kannikgjeld i 1620 og prostemøtet i 1643. Vedtak ble enten gjort lokalt eller ved at kongen mottok rapport fra biskop og lensherrer før han selv gikk inn for en bestemmelse.

At kannikene klarte å beholde inntektene fram til i 1740 uten at kongen grep inn var nok fordi biskopen selv fikk såpass stor lønn derfra. Trondenes var lenge det beste kannikgjeldet, slik at biskopen var interessert i å holde på denne inntekten. Som dekan ved domkapitlet ønsket han i likhet med de andre kannikene fortsatt å lønnes med kannikgjeld. På 1700-tallet overtok han også lektorens inntekter, og hadde med det to av de beste kannikgjeldene. Selv om biskopen ved flere tilfeller viste lojalitet til kongen i stedet for de øvrige kannikene, var nok sikring av inntekter noe som overgikk lojaliteten til kongen. Dette kom klart fram under biskopens arbeid med Reformatsen 1589, hvor kannikenes inntekter fra kannikgjeldene ble sikret ved å ikke dele store prestegjeld. Det samme ser en i anbefalingen biskopen sendte kongen i 1736, der han på flere punkter argumenterer for å bevare ordningen med kannikgjeld. Selv om det der gjaldt for to andre kanniker var det i like stor grad ment for å sikre at ikke han selv kom til å miste Verdal kannikgjeld.

Ved innføringen av eneveldet kom kongen til å økte sin makt overfor både biskop og domkapitel. Kallsrett over kannikene så vel som vikarprestene ble nå en del av kongens maktområde, i tillegg til at mer av den lokale styringen ble overtatt av kanselliet. Biskopen i Trondheim kom ikke til å få

457 Sølvi Sogner, *Aschehougs norgeshistorie: Krig og fred 1660-1780* (Oslo, 1996): 227–228; Dyrvik 1998: 383–395; Dyrvik 1999: 179–180; Oftestad, Rasmussen, og Schumacher 2005: 157,161.

delegert ut oppgaver slik som i perioden før. Avlønningen til kannikene ble likevel ikke berørt av denne endringen. Avlønning fra kannikgjeld skulle fremdeles dekke deres arbeid ved domkapitlet, og så lenge kongen ikke ble gjort oppmerksom på hvordan det sto til med kannikenes tillagte oppgaver ble ingenting endret. Ettersom stillingen som lektor etter hvert ble brukt til noe annet enn hva som opprinnelig lå til embetet må kongen ha vært klar over utviklingen som hadde skjedd med domkapitlets ansvar for katedralskolen. Noen endring på avlønningen av kannikene kom likevel ikke før kongen selv gikk inn for å endre kirkestaten fra slutten av 1720-årene. Avviklingen av kannikgjeldene ble nå en del av en større endring, og det var i denne prosessen kongen ble oppmerksom på at kannikene heller ikke utførte vesentlige oppgaver ved domkapitlet. Kannikene, som nå plutselig måtte forsvare sin lønn fra kannikgjeldene, klarte ikke gjennom sine tre brev til kongen å vise til noen utførte arbeidsoppgaver ved kapittelretten eller katedralskolen. I stedet gikk begrunnelsene inn på andre forhold enn hva avlønningen opprinnelig var ment å dekke. Selv om de i praksis gjorde lite arbeid ved domkapitlet er det påfallende at kannikene likevel ikke viste til kapittelretten eller katedralskolen når det oppsto behov for å begrunne avlønningen. Det virker som at arbeid ved domkapitlet ikke lengre var gyldig eller på noen måte kunne rettferdiggjøre de tillagte inntektene. Dermed var det heller ingen grunn for kongen å gi dem erstatning for den tapte inntekten, når så vedtaket ble gjort i 1740.

Oppsummering av oppgaven

Denne oppgaven har sett nærmere på hvordan kannikgjeld har vært en del av avlønningen til kannikene ved domkapitlet i Trondheim fra reformasjonen og frem til 1740. Som en del av denne undersøkelsen er det gått nærmere inn på hvilke inntekter kannikgjeldene over tid har gitt kannikene, vikarprestenes konflikt med kannikene angående inntektene fra kannikgjeldene, og kongens rolle i den ordningen kannikgjeldene representerte. Arbeidsoppgavene til kannikene som bakgrunn for avlønning med kannikgjeld, har ikke vært en del av undersøkelsen i oppgaven.

Litteraturen som omhandler geistlig avlønning fra reformasjonen og frem til ca. 1800 går i liten grad inn på forholdene ved domkapitlene og den funksjon kannikgjeld hadde som avlønning av kanniker frem til avviklingen i 1740. I denne oppgaven har kannikenes inntekt fra kannikgjeld blitt sett opp mot de problemene denne måten for avlønning skapte for vikarprestene som arbeidet i kannikgjeldene. Kannikene fikk en god inntekt for en liten innsats, mens vikarprestene ble lønnet lavt for deres arbeid i kannikgjeldene. Denne konflikten mellom kanniker og vikarprester varte gjennom hele perioden, og medførte at kannikenes avlønning fra kannikgjeldene endret seg. Enkelte kanniker endte opp med å gi fra seg deler av inntekten til vikarprestene, mens andre lot

vikarprestene beholde alle inntektene mot å betale en fast avgift. Selv om kannikenes inntekter i større grad også kom til å tilfalle vikarprestene, fikk de fremdeles store inntekter fra kannikgjeldene. Kongen involverte seg i disse konfliktene, men dette kom i liten grad til å medføre store endringer i fordelingen av inntekter i kannikgjeldene. Det var først som en del av endringene i kirkestellet fra 1720-årene at kongen viste interesse for forholdene i kannikgjeldene.

Disse tre aktørene har på ulike måter påvirket utviklingen i avlønningen av kannikgjeldene fra 1537 til 1740. På disse 200 årene endret avlønningen seg fra å være knyttet til kannikenes konkrete arbeidsoppgaver ved katedralskolen og kapittelretten, til i stedet å bli et bidrag i avlønningen deres som biskop og prester ved kirkene i Trondheim.

Appendiks A: Utregning av verdi fra kannikgjeld og prebender

Det finnes forskjellige regnemåter mellom korn, fisk, smør og riksdaler, som dermed gjør sammenligningen noe problematisk. Under er en oversikt over hvilke beregninger som har ligget til grunn for tallene presentert i oppgaven.

Inntekter 1625

Jordeboken oppgir tiende og skyld i smør, korn og fisk, mens den totale verdien presenteres i korn.⁴⁵⁸ Utifra hvor mye korn prestegjeldene eller prebendene totalt hadde ble det betalt en gitt sum riksdaler i skatt. Selv om det ikke eksplisitt kommer fram i jordeboken er forholdet mellom disse benevnelsene mulig å regne seg fram til.

For Dverberg prestegjeld oppgis det at 80 våger fisk og 2 våger ost skal være det samme som 61 1/2 tønner korn. 1 våg fisk er altså lik 0,75 tønner korn mens 2 våg ost gir 1,5 tønner korn. Ved å se på Inderøy prestegjeld lar det seg finne ut hva et spann smør er verdt i korn. Den totale inntekten er på 200 1/2 tønner korn, fordelt på 100 tønner korn, 48 spann smør og 6 våger ost, noe som betyr at 100 1/2 tønner korn skal være lik 48 spann smør og 6 våger ost. Når 2 våger ost er lik 1,5 tønner korn blir 6 våger ost lik 4,5 tønner korn. Igjen er da 96 tønner korn som skal være lik 48 spann smør. Her er altså et spann smør verdt 2 tønner korn. Betalingen av skatten gjøres i riksdaler, og det er rimelig å anta at en tønne korn her utgjør en riksdaler for å enkle beregningen.⁴⁵⁹ For prebendene oppgis det også enkelte andre mindre inntekter på noen få riksdaler til enkelte prebender. Disse er lagt til i totalverdien i tabelloversikten i kapittel 2.2.3.1, slik at det er ikke bare spann smør som utgjør verdien i riksdaler. Derfor vil det ikke for alle prebendene la seg gjøre å doble spannverdien for å få den oppgitte verdien i riksdaler.

Forhold	Kilde
1 tønne korn = 0,75 våger fisk	Jordeboken 1625
1 tønne korn = 1 riksdal	Jordeboken 1625
2 tønner korn = 1 spann smør	Jordeboken 1625

Tabell 18: Forhold mellom fisk, korn, smør og riksdaler i 1625.

458 RA, Stattholderembetet 1572-1771, EA-2870/Ek/L0016/0001, se http://arkivverket.no/URN:db_read/db/39910/157

459 I forbindelse med kontrakten mellom kanniken og vikarpresten i Stod fra 1638 opplyses det at for år 1637 var et spann smør lik to riksdaler, slik at det var iallefall tilfellet litt over 10 år senere.

Inntekter 1660-årene

Beregningen av verdi i riksdaler fra prebender og kannikgjeld i 1660-årene har ikke vært like enkel å regne ut. Veien fram til et godt sammenligningsgrunnlag mot oversikten fra 1625 er basert på flere ulike kilder.

Prebender

I jordeboken prebendene er nedskrevet i oppgis en egen verdi av et spann smør i forhold til en riksdaler, slik at der går det greit å regne seg fram.⁴⁶⁰ Den store forskjellen i forhold til 1625 er at det skilles mellom skyld betalt med sjøinntekt og landinntekt. Flere av prebendene besto av begge deler, og måtte derfor regnes ut i to omganger for så å bli summert sammen. Det ligger altså to ulike utregninger bak tallene oppgitt for prebendene i 1660.

Kannikgjeld

For kannikgjeldene har det vært en kronglete vei for å få ut gode tall. Stiftsboken fra 1667 er benyttet for å hente ut tiende og landskyld.⁴⁶¹ Konvertering til riksdaler er hentet fra en oversikt i 1661 og prebendene i 1660.

For de tre kannikgjeldene i Trøndelag oppgis korntienden i blandetkorn og havre. Det snakkes også om 20 tønner korn som vikarpresten i Verdal fikk i lønn, som så ble verdsatt til 20 riksdaler. Om en tønne korn var lik både blandetkorn og havre eller bare en av dem er vanskelig å si. I oppgaven er disse to slått sammen og presentert som korn uten nærmere presisering. Bakgrunnen for det er bruken av korn i lønn til vikarpresten, hvor det ikke spesifiseres nærmere hva slags type korn. I tillegg kommer det fram verdi opp mot riksdaler. Det gis her et inntrykk av at det er korn, og ikke blandetkorn og havre, som legges til grunn for utregningen i riksdaler. Dette underbygges av de andre kildene som viser konvertering, der det bare er korn som nevnes. Gitt at det faktisk var forskjell i verdi mellom blandetkorn og havre ville det altså heller ikke latt seg finne ut hva hver enkelt av disse var verdt i riksdaler. Derfor er det korn som brukes opp mot riksdaler.

Verdien av tiendeinntektene og landskylden er hentet fra en sak angående inntektene til vikarpresten i Herøy i 1661.⁴⁶² Her oppgis det at landskyld i fisk var lik 0,75 riksdaler, tiendekorn 1 riksdaler og tiendefisk 0,5 riksdaler. Landskyld i smør ble ikke målt i spann, men våger, og skaper derfor et problem når det er spann som kommer fram i kildene. Konverteringen av smørskyld er derfor heller

460 SAT, Trondheim domkapitlet, Kopibok 1534-1662: 150b-151a.

461 Unntaket er Buksnes hvor skylden er hentet fra samme oversikt som prebendene i 1660 og tiendeinntektene fra sogneprestenes manntall fra 1666.

462 Se kapittel 3.3.1.7.

hentet fra prebendene i 1660, som også nevner landskylden til kannikgjeldene. Disse spesifiseres da i enten landinntekt (Verdal, Inderøy og Stod) eller sjøinntekt (Buksnes). Unntaket er Trondenes som ikke nevnes der. I stiftsboken oppgis fiskeskyld for år 1666, og ettersom fiskeskyld finnes i opplysningen fra Herøy er også Trondenes dekt.

Landskyld oppgitt i henholdsvis sjøinntekt og fisk virker å stamme fra samme utgangspunkt. Buksnes hadde i 1589 og 1625 en fiskeskyld på 36 våger. I 1625 var verdien lik 0,75 riksdaler for 1 våg. Det skulle gi 27 riksdaler. I 1661 er verdien den samme, slik at hvis Buksnes hadde hatt landskyld oppgitt i fisk i stedet for smør ville det fremdeles gitt 27 riksdaler. Sjøinntekten til Buksnes kom på 18 spann smør. Med en konvertering mot riksdaler på 1,5 gir også det 27 riksdaler. Det betyr at selv om Trondenes og Buksnes har forskjellig måte å regne ut landskyld på er det i utgangspunktet basert på det samme som tidligere. En annen måte å presentere skylden fra Trondenes på ville altså vært å oppgi 87 spann med sjøinntekt i stedet for de 174 vågene med fisk. Begge ville gitt 130,5 riksdaler.

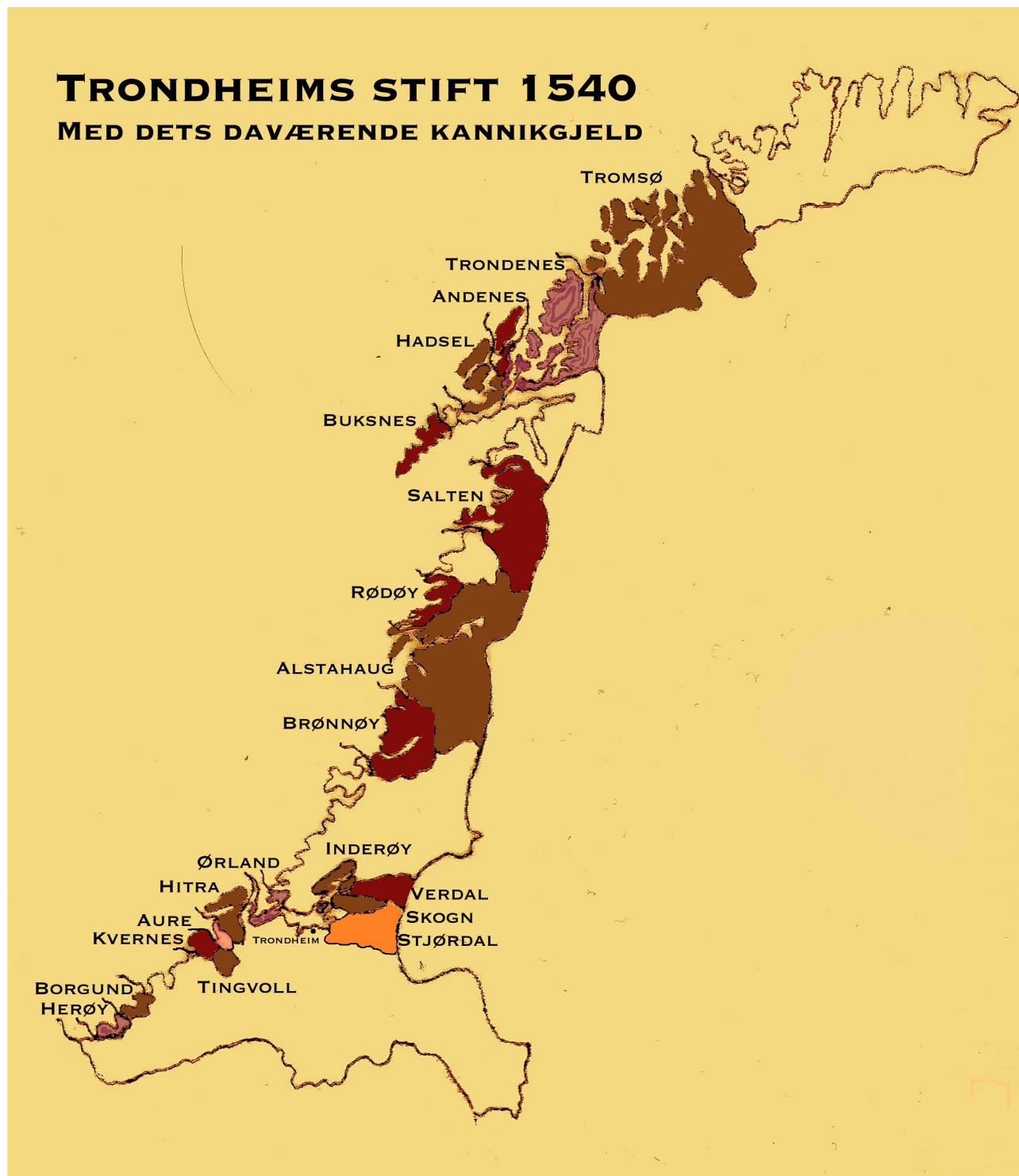
Forhold	Kilde
1 spann smør = 1,625 riksdaler (landinntekt)	Prebender 1660
1 spann smør = 1,5 riksdaler (sjøinntekt)	Prebender 1660
1 våg fisk = 0,75 riksdaler (skyld)	Herøy 1661
1 våg fisk = 0,5 riksdaler (tiende)	Herøy 1661 ⁴⁶³
1 tønne korn = 1 riksdaler	Herøy 1661 og Verdal 1664

Tabell 19: Forhold mellom fisk, korn, smør og riksdaler i 1660-årene.

⁴⁶³ Dette forholdet var for Buksnes også gjeldende i 1680. Se SAT, Kirkestol for Flakstad 1626-1775: 79a.

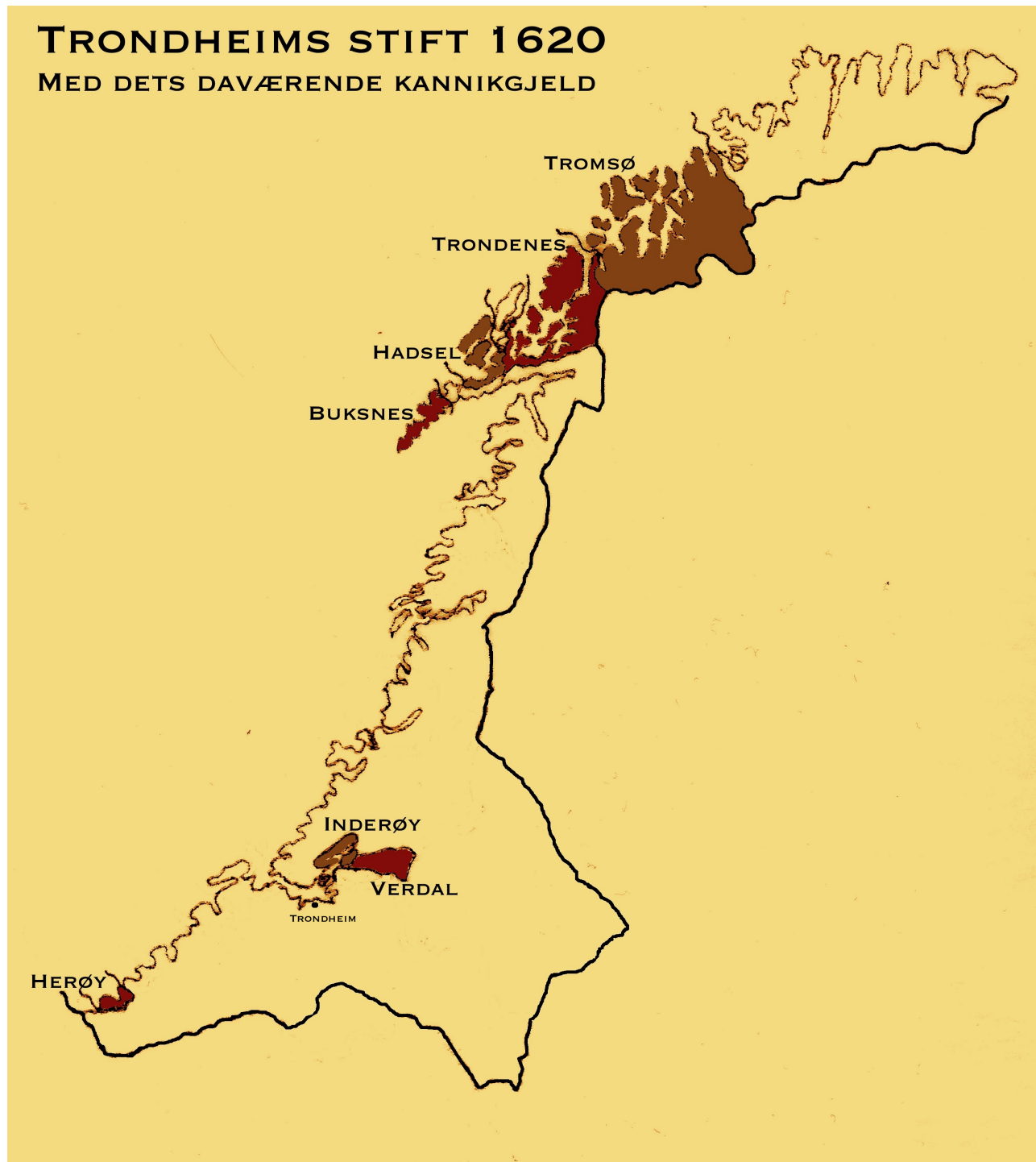
Appendiks B: Kart over kannikgjeld

Kannikgjeld ved domkapitlet i Trondheim i 1540

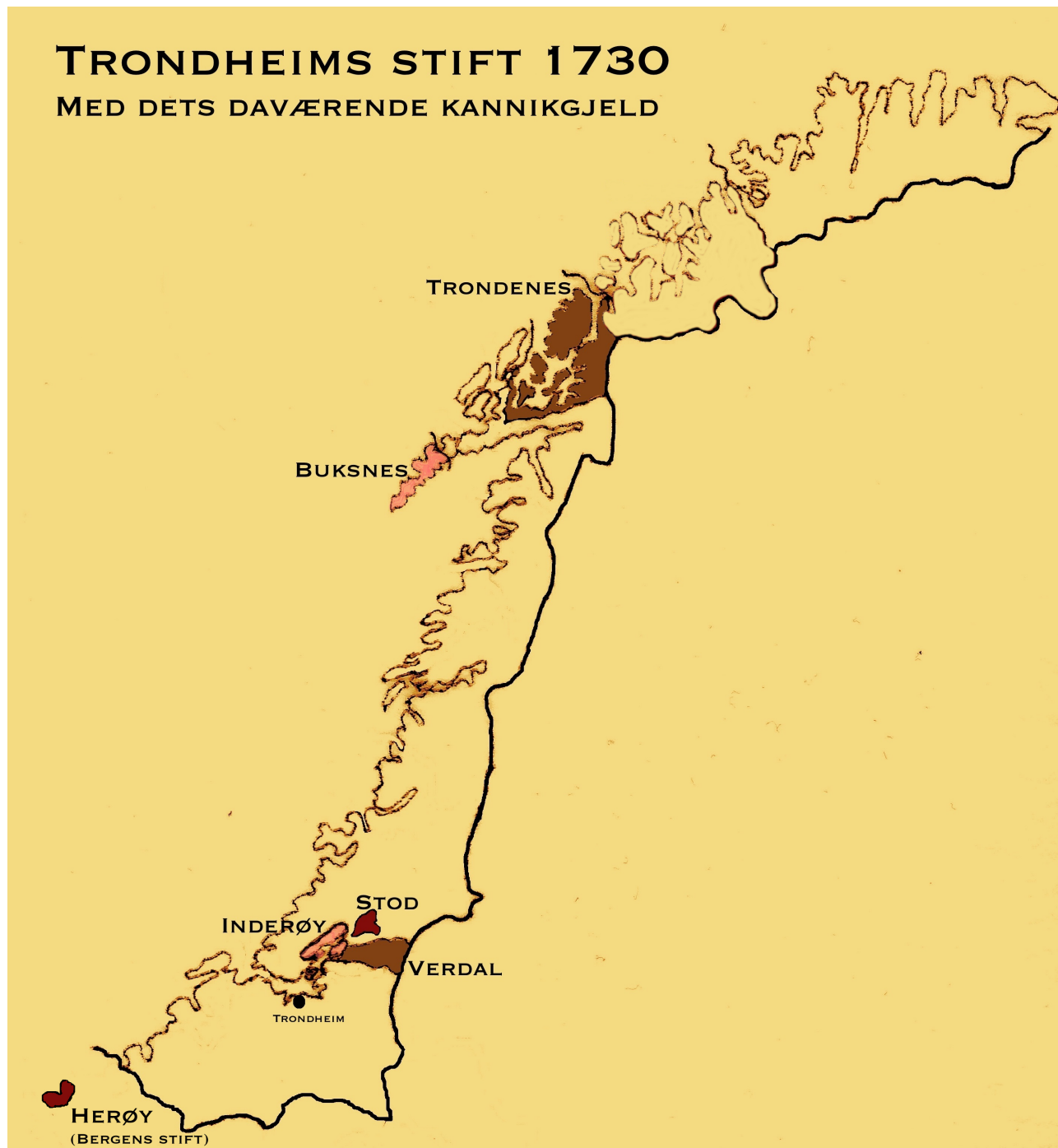
Tegning ved Emil Maard Eliasson.

Kannikgjeld ved domkapitlet i Trondheim 1620-1637

Tegning ved Emil Maard Eliasson.

Kannikgjeld ved domkapitlet i Trondheim 1638-1730

Tegning ved Emil Maard Eliasson

Bibliografi

Utrykte kilder

Riksarkivet i Oslo

Danske kanselli, EA-3023, L0021, Norske innlegg.

Danske kanselli, EA-3023, L0022, Norske innlegg.

Danske kanselli, EA-3023, L0034, Norske innlegg.

Danske kanselli, EA-3023, L0034, Norske innlegg.

Danske kanselli, EA-3023, L0069, Norske innlegg.

Danske kanselli, EA-4061, L0002, Tillegg til skapsakene.

Danske kanselli, EA-4061, L0061, Skapsaker.

Danske kanselli, EA-4061, L0064, Skapsaker.

Danske kanselli, EA-4061, L0073, Skapsaker.

Rentekammeret, Reviderte regnskaper, Fogderegnskaper, Stjørdal og Verdal fogderi 1710.

Rentekammeret, Reviderte regnskaper, Fogderegnskaper, Senja og Tromsø fogderi 1715.

Sogneprestenes manntall 1664-1666, EA-4070, L0032, Stjørdal prestegjeld 1665, se

http://arkivverket.no/URN:db_read/ft/35528/26/

Sogneprestenes manntall 1664-1666, EA-4070, L0033, Inderøy prestegjeld 1665, se

http://arkivverket.no/URN:db_read/ft/35529/32/

Sogneprestenes manntall 1664-1666, EA-4070, L0036, Buksnes prestegjeld 1666, se

http://arkivverket.no/URN:db_read/ft/35532/22/

Sogneprestenes manntall 1664-1666, EA-4070, L0036, Trondenes prestegjeld 1666, se

http://arkivverket.no/URN:db_read/ft/35532/89/

Stattholderembetet 1572-1771, EA-2870/Ek/L0016/0001, domkapitlets prebender 1625, se

http://arkivverket.no/URN:db_read/db/39910/170/

Stattholderembetet 1572-1771, EA-2870/Ek/L0016/0001, inntekter sogneprester Trondheim

bispedømme 1625, se http://arkivverket.no/URN:db_read/db/39910/157

Stattholderembetet 1572-1771, EA-2870/Ek/L0015/0001, inntekter sogneprester Bergen

bispedømme 1625, se http://arkivverket.no/URN:db_read/db/39909/116/

Statsarkivet i Trondheim

Flakstad prestearkiv, Kirkestol for Flakstad 1626-1775.
Trondheim biskop, Kopibok 1a 1731-1740.
Trondheim biskop, Kopibok 1b 1740-1745.
Trondheim domkapitel, Avskrift av fundatser og gavebrev 1455-1752.
Trondheim domkapitel, Avskrift av fundatser og forordninger 1252-1751.
Trondheim domkapitel, Forhandlingsprotokoll 1660-1682.
Trondheim domkapitel, Forhandlingsprotokoll 1723-1774.
Trondheim domkapitel, Innberetning 1666.
Trondheim domkapitel, Kopibok 1534-1662.
Trondheim domkapitel, Regnskapsbok over landskyld 1636-1676.
Trondheim domkapitel, Registratur 1624-1748.
Trondheim domkapitel, Stiftsbok 1667.

Trykte kilder

Diplomatarium Norvegicum, bind I-XXII, Christiania/Oslo 1847-1995.

Danske Kirkelove. Avskrift ved Holger Fr. Rørdam, bind I, Kjøbenhavn 1883.

Gamle Kongelige Forordninger og Privilegier. Avskrift ved Hans Paus, Kjøbenhavn 1751.

Kirkeordinansen av 1537. Oversatt av Terje Ellingsen, Oslo 1990.

Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge: i Tidsrummet 1660-1813. Avskrift ved Fredrik August Wessel Berg, bind I-II, Christiania 1841-1842.

Norske kongebrev 1660-1703, bind I-VII, Oslo 1970-1995.

Norske Rigs-Registranter, utgitt for Kildeskrikkfondet, bind I-XII, Christiania 1861-1891.

«Trondheim domkapitels jordebok 1558». Avskrift ved Arne Odd Johnsen, trykt i *Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede*, bind 5, hefte 2, utgitt for Kjeldeskriftfondet, Oslo 1972.

«Trondhjems Reformats 1589». Avskrift ved Anne-Marit Hamre, trykt i *Norske kyrkjelege jordebøker etter reformasjonen*, bind 2, utgitt for Kjeldeskriftfondet, Oslo 1983.

Oppslagsverk

Norsk historisk leksikon, 2. utgave, 3. opplag, Oslo 2004. Se <https://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Hovedside>

Litteratur

Bagge, Sverre: «Den heroiske tid - kirkereform og kirkekamp 1153-1214», i *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537: søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie*, red. Steinar Imsen, Trondheim 2003, side 51-80.

Beyer, Morten: *Fra katolsk til luthersk domkapitel: domkapitlet i Bergen ca. 1450-1625*, Hovedoppgave, Universitetet i Bergen 1970.

Dybdahl, Audun: *Jordeiendomsforhold og godseiere i Trøndelag: fra Aslak Bolt til Landkommisjonen*, Steinkjer 1989.

Dybdahl, Audun: «Nidaros erkesetes økonomi», i *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537: søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie*, red. Steinar Imsen, Trondheim 2003, side 279-319.

Dyrvik, Ståle: *Truede tvillingriker 1648-1720*, Oslo 1998.

Dyrvik, Ståle: *Norsk historie 1625-1814: vegar til sjølvstende*, Oslo 1999.

Erlandsen, Andreas: *Biographiske Efterretninger om Geistligheden i Throndhjems Stift*, Christiania

1855.

Fladby, Rolf: *Samfunn i vekst under fremmed styre: 1536-1660*, Bergen 1986.

Fladby, Rolf: *Norges historie: Gjenreisning 1536-1648*, bind 6, red. Knut Mykland, Oslo 1987.

Hamre, Anne-Marit: «Forord»: *Trondhjems Reformats 1589*, Oslo 1983.

Hamre, Lars: «Striden mellom erkebiskop Jørund og domkapitlet i Nidaros», i *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537: søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie*, red. Steinar Imsen, Trondheim 2003, side 187-213.

Hansen, Kåre: *Petter Dass - mennesket, makten og mytene*, Sandnessjøen 2006.

Hansen, Lars Ivar: «Trondenes kannikgjeld», i *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537: søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie*, red. Steinar Imsen, Trondheim 2003, side 255-277.

Imsen, Steinar: *Superintendenten: en studie i kirkepolitikk, kirkeadministrasjon og statsutvikling mellom reformasjonen og eneveldet*, Oslo 1982.

Ingesman, Per, og Nils Arne Pedersen: *Kirkens historie*, bind 1, red. Carsten Bach-Nielsen og Per Ingesman, København 2012.

Johansen, Hanne Marie: *Separasjon og skilsmisse i Norge 1536-1909: en familie- og rettshistorisk studie*, Oslo 2001.

Lysaker, Trygve: *Trondhjems stift og Nidaros bispedømme 1537-1953: Reformasjon og enevelde 1537-1804*, bind 1, Trondheim 1986.

Moseng, Ole Georg, Erik Opsahl, Gunnar I. Pettersen, og Erling Sandmo: *Norsk historie 1537-1814*, Oslo 2003.

Moseng, Ole Georg, Erik Opsahl, Gunnar I. Pettersen, og Erling Sandmo: *Norsk historie 750-1537*,

2. utg., Oslo 2007.

Nakken, Alfild: *Sentraladministrasjonen i København og sentralorganer i Norge 1660-1814*, Oslo 2000.

Oftestad, Bernt T., Tarald Rasmussen, og Jan Schumacher: *Norsk kirkehistorie*, 3. utgave, Oslo 2005.

Pettersen, Gunnar I., *De økonomiske sidene ved provent-institusjonen i Norge ca. 1280-1500*, Oslo 1992.

Rian, Øystein: *Aschehougs norgeshistorie: Den nye begynnelsen 1520-1660*, Oslo 1995.

Rian, Øystein: *Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648*, Oslo 1997

Sandvik, Gudmund: *Prestegard og prestelønn: studiar kring problemet eigedomsretten til dei norske prestegardane*. Oslo 1965.

Sogner, Sølvi: «Bondeluten i Reformasjonsårhundret», i *Heimen*, bind XII, hefte 2, Oslo 1961.

Sogner, Sølvi: *Aschehougs norgeshistorie: Krig og fred 1660-1780*, Oslo 1996.

Torkelsen, Edwin: *Konge og kapitel: en studie omkring de norske domkapitlers raison d`etre fra reformasjonen til ca. 1600*, Hovedoppgave, Universitetet i Oslo 1971.

Øverås, Asbjørn, A. E. Erichsen, og Johan Due: *Trondheim katedralskoles historie 1152-1952*, Trondheim 1952.